

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง
A CRITICAL STUDY OF BODHISATTA IN THE MEKONG SUB - REGION

พระบุญเทียน พุทฺธวโร (ปัญญาแก้ว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง

พระบุญเทียน พุทฺธวโร (ปัญญาแก้ว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

A CRITICAL STUDY OF BODHISATTA IN THE MEKONG SUB-REGION

PHRA BOUNTHIEN BUDDHAVARO (PANYAKEO)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for The Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร,ดร.)

..... กรรมการ

(พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี,ดร.)

..... กรรมการ

(ดร.ไพฑูรย์ รื่นสัจย์)

..... กรรมการ

(ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี, ดร. ประธานกรรมการ

ดร. ไพฑูรย์ รื่นสัจย์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง
 ผู้วิจัย : พระบุญเทียน พุทธรโว (ปัญญาแก้ว)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
 คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
 : พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี, ดร. พธ.บ., M.A., Ph.D.(Philosophy)
 : ดร. ไพฑูรย์ รื่นสัตย์ ป.ธ.๓, ศน.ม., M.Phil., Ph.D.(Buddhist Studies)
 วันสำเร็จการศึกษา :/...../.....

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความหมาย ประเภท การสร้างบารมี และพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนา และศึกษาวิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง โดยศึกษาเฉพาะประเทศไทย และประเทศลาว ในการทำวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวิจัยข้อมูลเชิงเอกสารโดยการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องดังกล่าว แล้ว นำมาวิเคราะห์ พร้อมทั้งเสนอแนวความคิดของผู้วิจัยเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า คำว่า **พระโพธิสัตว์** หมายถึงคน หรือสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ศัพท์ที่ใช้แทนคำว่า โพธิสัตว์ มีหลายศัพท์ เช่น พระมหาบุรุษ มหาสัตว์ และ พุทธังกูร เป็นต้น

พระโพธิสัตว์นั้นทั้งนิกายเถรวาทและมหายานนั้น ได้มีการจัดแบ่งออกเป็นประเภทแตกต่างกันไป ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทนั้น ได้มีการแบ่งพระโพธิสัตว์โดยรวมตามหลัก ๓ ประการ คือ ศรัทธา ปัญญา และความเพียร ในฝ่ายพุทธศาสนามหายานนั้นแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ คือ อุดรโพธิสัตว์ และมานุญโพธิสัตว์ ผู้ที่ดำเนินตามโพธิสัตว์ภูมินั้นจะออกบวช หรือเป็นฆราวาสก็ได้ การสร้างบารมีพระโพธิสัตว์นั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้พระโพธิสัตว์ เป็นคนหรือสัตว์ที่ประเสริฐกว่าธรรมดา บารมีของพระโพธิสัตว์นั้นทั้งเถรวาทและมหายานมี ความแตกต่างกันบางประการ

ในด้านพัฒนาการพระโพธิสัตว์นั้นมีพัฒนาการหลายด้านที่เกี่ยวข้อง และเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางพระพุทธศาสนา เช่นด้านประวัติ พระโพธิสัตว์นับแต่อดีตถึงปัจจุบันและอนาคตทุกองค์ ล้วนแต่มีประวัติเป็นของตนเอง โดยมีหลักฐานจากพระไตรปิฎกในพระสูตรต่าง ๆ ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ที่เป็นอดีตของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ผ่านมา และจะมาตรัสรู้อีกในอนาคต

นอกจากพัฒนาทางด้านประวัตแล้วพระโพธิสัตว์ยังมีพัฒนาการทางด้านอุดมการณ์ อุดมการณ์แรก
ที่พระโพธิสัตว์ตั้งใจที่จะทำก็เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะให้ตน และสรรพสัตว์หลุดพ้น
จากวัฏสงสาร

สุดท้ายศึกษาบทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภาค
กลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะประเทศไทย และประเทศลาว ในฐานะเป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่
นับถือพระพุทธศาสนา จากหลักฐานในด้านต่าง ๆ พระโพธิสัตว์ได้มีบทบาท และอิทธิพลต่อสังคม
ชาวพุทธมานาน นับแต่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทต่อระบบความคิดในแถบนี้ ในฐานะพระ
โพธิสัตว์ที่เป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์จากอดีต พระโพธิสัตว์ใน
ปัจจุบัน และพระโพธิสัตว์ในอนาคต ล้วนแต่มีบทบาทในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านคติความเชื่อ ด้าน
จารีตประเพณี ด้านวรรณกรรม ด้านพุทธศิลปกรรม เป็นต้น

Thesis Title : A Critical Study of Bodhisatta in the Mekong Sub-Region

Researcher : Phra BounThien Buddhavaro (Panyakeo)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Ven. P.B. Dr. Saneh Ñānamedhī

B.A., M.A., Ph.D. (Philosophy)

: Dr. Paitoon Ruensat

Pali VII, M.A., M.Phil., Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation :/...../.....

Abstract

The purposes of this thesis are to study the meanings, categories, virtue and development of the Bodhisatta in Buddhism. The important roles and influences of the Bodhisatta in the Mekong Sub-Region specifically in Thailand and Lao are also studied. The research was conducted through the documentary research method and the data collected were analyzed and presented descriptively.

The study found that the word **Bodhisatta** can be defined as a human being or a being who is dedicated to achieving the Buddhahood in the future. The Bodhisatta stands for the Mahapursas or the Great man, Mahasatta or the Great Being and Buddhankura or the Buddha's successor

The Bodhisattas both in the Theravada and Mahayana has been categorized in the different ways as follows: - in Theravada Buddhism it is divided into three kinds of virtues; the Bodhisatta of faith, of wisdom and of effort. In Mahayana Buddhism it is divided into two kinds; the Uttara Bodhisatta or superior Bodhisatta and Manusaya Bodhisatta or incarnated Bodhisatta. To the One who decides to follow the Bodhisatta's path, he can take the holy order as a monk or as a householder. The practice of the perfections or Paramis is the most important path to attain the state of sublime. However, the Paramis or perfections in Theravada and Mahayana Buddhism have some different aspects.

The development of Bodhisatta has involved in many aspects and these were parts of the development of Buddhism such as the history of Bodhisattas in previous, present and future. Each of Bodhisatta has his own history that can refer to the Tipitaka and in Suttanta described the previous Bodhisattas who had already been the Buddha and the upcoming Buddha. Besides, the development of ideology of Bodhisatta has involved in many aspects. The first ideology of Bodhisatta is to attain the Buddhahood in order to teach all human beings to get rid of the round of existence or samsara.

The study of Bodhisatta' roles which influence on the Buddhists in the Mekong Sub-Region especially in both Thailand and Lao were also done as the countries have the majority of Buddhist populations. From the proved evidences, the Bodhisatta has a long influence and played his roles to the Buddhists in this region. Since the first time of Buddhism establishment in this region, all kinds of the Bodhisattas have become the important part of Buddhism. The ways of believes, the ways of tradition, literatures and the Buddhist art lie Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะสำเร็จตามวัตถุประสงค์ด้วยดี ด้วยอาศัยความเมตตาของอาจารย์ที่ปรึกษา โดยเฉพาะอาจารย์ พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี,ดร. ประธานกรรมการที่ปรึกษา อาจารย์ ดร. ไพฑูรย์ รื่นสัจย์ กรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ และคณาจารย์เจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตศึกษาทุกท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งมา ณ ที่นี้ด้วย ที่ให้คำปรึกษา ชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เอาใจใส่ อำนวยความสะดวก ตลอดระยะเวลาการศึกษาแก่ผู้วิจัยมาโดยดีตลอด

ขอขอบคุณบรรณารักษ์ และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ และห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่บริการอำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูปริยัติยานุศาสน์ เจ้าอาวาสวัดฝ้ายหินที่เมตตา ให้โอกาสในการพักอาศัยวัดและความสะดวกต่าง ๆ ขออนุโมทนาขอบคุณผู้ที่สนับสนุนปัจจัยในการศึกษาเล่าเรียนทุกท่าน

คุณงามความดีอันเกิดจากการศึกษาในครั้งนี้ขอน้อมถวายบูชา แต่คุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณอุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดจนถึงสรรพสัตว์ทั้งปวง

ความบกพร่องใดๆที่เกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมรับด้วยความเต็มใจ และหากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีคุณค่าประโยชน์ใดๆ ขอประโยชน์จงเกิดขึ้นแก่ทุกท่านเพื่อช่วยกันจรรโลงพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

พระบุญเทียน พุทฺธวโร (ปัญญาแก้ว)

๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	น
คำอธิบายสัญลักษณ์ และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา	
๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และมหายาน	๑๑
๒.๑.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท	๑๑
๒.๑.๒ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน	๑๓
๒.๒ ประเภทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน	๑๖
๒.๒.๑ ประเภทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๖
๒.๒.๒ ประเภทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศานามหายาน	๒๐
๒.๓ โพธิสัตว์จริยา (การสร้างบารมี) ของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน	๒๓
๒.๓.๑ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๒๔
๒.๓.๑.๑ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท	๒๔
๒.๓.๑.๒ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศานามหายาน	๒๘
๒.๓.๒ หลักธรรมต่าง ๆ ที่เป็นส่วนเสริมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	๓๔
๒.๓.๒.๑ สโมธานธรรม	๓๔

๒.๓.๒.๒ พุทธภูมิธรรม	๓๖
๒.๓.๒.๓ ทศภูมิ	๓๗
๒.๓.๒.๔ มหาปณิธาน	๓๘
๒.๓.๒.๕ อริยฐานธรรม	๔๐
๒.๓.๒.๖ อธิษาศัยพระโพธิสัตว์ ๖ ประการ	๔๑
๒.๓.๒.๗ อัปมัญญาของพระโพธิสัตว์	๔๒
บทที่ ๓ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธรศาสนา	
๓.๑ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านประวัติ	๔๓
๓.๒ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านอุดมการณ์	๖๔
๓.๓ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านพุทธศิลป์	๖๗
๓.๔ พัฒนาการเรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๗๓
บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	
๔.๑ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในประเทศไทย	๗๖
๔.๑.๑ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอดีต	
๔.๑.๒ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน	
๔.๑.๓ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนาคต	
๔.๒ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในประเทศลาว	๘๔
๔.๒.๑ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอดีต	
๔.๒.๒ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน	
๔.๒.๓ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนาคต	
๔.๓ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อวรรณกรรมในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๙๑
๔.๔ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อจารีตประเพณี วัฒนธรรมในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๙๖
๔.๕ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อการเมืองการปกครองในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๙๘
๔.๖ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อผลงานด้านพุทธศิลป์ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง	๙๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๕
บรรณานุกรม	๑๐๖
ภาคผนวก	๑๑๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๓

คำอธิบายสัญลักษณ์ และคำย่อ

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาค้นคว้าสำหรับทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ ส่วนอรรถกถาจะใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยพร้อมอรรถกถาแปลของมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕

การอ้างอิงคัมภีร์ในงานวิจัยนี้ ได้กล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม / ข้อ / หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า ตัวอย่างเช่น วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๑/๔๗ หมายถึง วินัยปิฎกมหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่ม ๔ ข้อ ๕๑ หน้า ๔๗ ส่วนอรรถกถาก็อ้างที่มาเช่นเดียวกัน

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวีถังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปญจกนิปาตปาลี	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย พุทธวังสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นมาในท่ามกลางการปฏิเสธความเชื่อจากคัมภีร์ พระเวท โดยมีเจ้าชายสิทธัตถะได้สละชีวิตอันผาสุกของพระองค์ และแสวงหาสัจธรรมเพื่อความหลุดพ้น หลังจากพระองค์ได้ค้นพบสัจธรรมแล้ว ก็ได้พระนามใหม่ตามที่ได้ตรัสรู้ธรรมว่า “พระพุทธเจ้า” หรือ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ได้ทรงประกาศและ ประดิษฐ์พระสัจธรรมไว้ในโลก และสืบกันมาถึงปัจจุบัน ที่เรียกกันว่า พระพุทธศาสนา หรือ ศาสนาพุทธ อันได้แก่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นับแต่พระองค์ได้หมุนกงล้อแห่งพระธรรมไปสู่สังคมอินเดีย อันมีปัญจวัคคีย์เป็นปฐม นั้น ทำให้มีผู้สนใจหันมาศึกษาและปฏิบัติตาม จนได้ผลตามอริยาสัยของแต่ละบุคคล

หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน หลักการหรือความเชื่อตามรูปแบบเดิมก็ได้มีการปรับเปลี่ยนไปหลายรูปแบบ ทำให้พระพุทธศาสนาดั้งเดิมถูกตีความให้กว้างขวาง เพื่อนำเข้าสู่สังคมอื่นที่แตกต่าง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ ชาวพุทธกลุ่มหนึ่งรู้สึกว่าการสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่เริ่ม ล้าสมัยและ ไร้ประโยชน์ ด้วยความเชื่อมั่นที่ว่า พระธรรมจำเป็นจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขใหม่ เพื่อตอบสนองกับความต้องการของยุคสมัยใหม่ คนรุ่นใหม่และสภาพทางสังคมแบบใหม่ ดังนั้นจึงได้มีการเขียนพระธรรมคัมภีร์ขึ้นมาใหม่ การสร้างสรรค์งานพระคัมภีร์ขึ้นมาใหม่ ถือเป็นจุดประทุของพลังสร้างสรรค์ครั้งสำคัญที่สุด ครั้งหนึ่งที่เกิดขึ้นมาในประวัติศาสตร์ ของมนุษยชาติและ มีการทำต่อเนื่องกันอย่างยาวนานถึง ๔ – ๕ ร้อยปี จากฐานความเชื่อที่ว่า คำสั่งการท่องจำพระธรรมอย่างเดียวไม่สามารถสืบทอดศาสนาได้อย่างมีชีวิตชีวา นอกจากเสียว่าจะมีการถ่วงดุลซึ่งกันและกัน * โดยการสร้างนวัตกรรมใหม่อย่างต่อเนื่อง ทำให้พระพุทธศาสนามีการแยกเป็นสองนิกายใหญ่คือ เถรวาทและ มหายาน ทั้งสองนิกายมีแนวทางในการปฏิบัติที่แตกต่างกันมาก โดยเฉพาะหลักความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์

*เอ็ดวาร์ด คอนซ์, พระพุทธศาสนาประวัติ, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง , (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

การมุ่งบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์นี้ ฝ่ายเถรวาทและมหายานเริ่มเผยแผ่ต่างกันแม้ว่า ทั้งสองนิกายจะมีจุดหมายปลายทางขั้นสุดท้ายเหมือนกันก็ตาม แต่อุดมการณ์ในการเข้าหา จุดหมายนั้นแตกต่างกันออกไป โดยฝ่ายเถรวาทจะมุ่งปฏิบัติตนเองก่อน แล้วค่อยสอนผู้อื่นทีหลัง ส่วนมหายานได้วางอุดมคติออกมาใหม่ แทนที่จะบำเพ็ญตนให้พ้นทุกข์ก่อน ทางมหายานกลับวาง อุดมการณ์ใหม่ว่า เราจะต้องบำเพ็ญเพื่อสรรพสัตว์ ให้ข้าม โสมสสารหมดทั้งสิ้นเสียก่อน แล้ว ตนเองจะบรรลุธรรมเป็นคนสุดท้าย เนื่องจากพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายมีความคิดที่แตกต่างกัน ในเรื่องพระโพธิสัตว์ จึงทำให้มีอิทธิพลมากต่อสังคมชาวพุทธ โดยเฉพาะสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันบทบาทและ อิทธิพลของพระโพธิสัตว์ได้แทรกซึมเข้า อยู่ในวิถีชีวิตของชาวพุทธในภูมิภาคนี้ เช่น การบำเพ็ญบารมีเพื่อจะได้เป็นพระพุทธเจ้าของบุคคล ต่างๆ จารีตประเพณี และสถาปัตยกรรมต่างๆ เป็นต้น

ความสำคัญของปัญหาประการแรกคือ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องพระโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นความหมายตามรูปศัพท์ ประเภทของพระโพธิสัตว์ การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ ทำให้การปฏิบัติตามไม่ได้ผลเท่าที่ควร

ความสำคัญประการต่อมาคือ ในยุคปัจจุบันอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคม ชาวพุทธนั้นมีทั้งพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยเฉพาะ สังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นเราควรที่จะศึกษาให้ลึกซึ้งว่า อิทธิพลไหนที่ได้รับมาจากพระโพธิสัตว์แบบนิกายเถรวาทและ อิทธิพลส่วนไหนที่ได้มาจากนิกายมหายาน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาและทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง ทั้งความหมาย พัฒนาการของ พระโพธิสัตว์และ บทบาทของพระโพธิสัตว์ทั้งเถรวาทและมหายานที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุ ภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อตอบสนองตามความต้องการของคนที่ จะเข้ามาศึกษาพระพุทธ ศาสนาแล้วนำเอาคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ไปเป็นแนวทางในการดำเนิน ชีวิตต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมาย ประเภท การสร้างบารมี และคุณธรรมของพระ โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความหมาย ประเภท การสร้างบารมี คุณธรรม และพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ทั้งในเถรวาทและมหายาน ตลอดถึงวิเคราะห์บทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ ที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานรวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาค้นคว้า ข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขต เชียงใหม่และ ห้องสมุดมหาวิทยาลัย เชียงใหม่ เป็นต้น

๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

พระโพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ที่บำเพ็ญบารมีจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

เถรวาท หมายถึง นิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนาซึ่งยึดถือและปฏิบัติตามรูปแบบเดิม

มหายาน หมายถึง นิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่มีการปรับเปลี่ยนข้อวัตรปฏิบัติบางส่วน

อนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง หมายถึง ประเทศไทยและ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ หนังสือ

๑) เสถียร โภธินันทะ ได้พูดถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนามหายานไว้ว่า มีวิวัฒนาการมาจาก ๑๘ นิกายเป็นหลัก และต่อมาก็มีการดัดแปลงปรับปรุงแก้ไขพระธรรมวินัยให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมในยุคสมัยนั้น ๆ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์และอุดมคติของนิกายมหายานคือ กานบรรลุปุทธภูมิ และผู้ที่บรรลุปุทธภูมิต้องเป็นพระโพธิสัตว์^๒ ดังเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นต้น

^๒ เสถียร โภธินันทะ , ปรัชญามหายาน , พิมพ์ครั้งที่ ๔ , (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ , ๒๕๒๒) , หน้า ๓๘.

๒) วคิน อินทสระ ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ไว้ว่ามหายานนั้นเป็นชื่อยานของพระโพธิสัตว์ คือท่านผู้ที่มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือท่านผู้ที่มุ่งสู่พุทธภูมิ แม้เพียงได้ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเกิดความศรัทธาอย่างแรงกล้า มีความเพียรบำเพ็ญบารมี เพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ บำเพ็ญประโยชน์ต่อมนุษย์และทวยเทพให้พันทุกซ์ นี่เป็นมรรคาแห่งพระโพธิสัตว์^๓

๓) สมภาร พรหมทา ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับโพธิสัตว์มรรคไว้ว่าคำสอนของมหายานที่เกี่ยวกับโพธิสัตว์มีความขัดแย้งในตัว เช่นสอนว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถเท่าเทียมกันที่จะเข้าถึงพุทธภูมิ เพราะมีความเชื่อพื้นฐานอันนี้ ฝ่ายมหายานจึงสอนให้คนทุกคนบำเพ็ญตนเป็นโพธิสัตว์ โดยการปฏิบัติตามโพธิสัตว์ธรรมเพื่อเข้าถึงพุทธภูมิ แต่การปฏิบัติเพื่อจะเข้าถึงพุทธภูมินั้นต้องช่วยเหลือสรรพสัตว์ แสดงว่าการบำเพ็ญโพธิธรรมนั้นย่อมแฝงความหมายในตัวมันเองแล้วว่า มีคนอยู่สองประเภทคือ คนที่มีความสามารถที่จะช่วยเหลือผู้อื่น และคนที่ไร้ความสามารถคอยอาศัยบารมีของคนอื่นเพื่อที่จะเข้าถึงพุทธภูมิ และในการปฏิบัติตัวจริงก็เป็นเช่นนั้นเอง^๔

๔) ฮันส์ โวล์ฟกัง ชูมันน์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ไว้ในหนังสือ “พุทธศาสนา (คำสอนและปรัชญา) ” ไว้ว่า “พระโพธิสัตว์” เป็นคำที่มหายานใช้กับสัตว์ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างเป็นระบบเพื่อการตรัสรู้(โพธิ) นั่นคือพุทธภาวะหรือผู้ที่ได้ตรัสรู้แต่ได้เลื่อนการเข้าถึงภาวะที่หยุดนิ่งคือพระนิรวาณ อันเกิดขึ้นหลังการสิ้นชีวิต (ปรินิรวาณ) ออกไปจนกว่าสัตว์ทั้งหลายจะได้บรรลุลูกความหลุดพ้น พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่มีชีวิตเพื่อผู้อื่น โดยเฉพาะ ครรลองของพระโพธิสัตว์ถูกกำหนดไว้ด้วย เมตตาหรือกรุณา ความมุ่งมั่นปรารถนา ซึ่งมีประโยชน์ส่วนรวมเป็นฐานเพื่อทำให้ผู้อื่นมีความสุข “การกระทำจะเหมาะสมกับพระโพธิสัตว์ได้อย่างไรถ้าไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น มีพรรณนาไว้ในสังคีตสูตรอันประเสริฐ การกระทำใดๆ ก็ตามที่พระโพธิสัตว์กระทำ ไม่ว่าจะทางกาย วาจา ใจ พระโพธิสัตว์กระทำเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นการกระทำที่มีแรงจูงใจจากมหากุณาโดยส่วนเดียว ทั้งหมดนี้มีสาเหตุมาจากการตระหนักถึงความผาสุกของสรรพสัตว์ ” พระโพธิสัตว์เชื่อมั่นว่า สวรรค์ของ พระโพธิสัตว์และสัตว์อื่น ๆ ไม่ต่างกันและด้วยความเชื่อในความเหมือนกันในสวรรค์ของสรรพสัตว์

^๓วคิน อินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^๔สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑.

บวกกับมหากรุณาทำให้ผู้เข่นนั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นพระโพธิสัตว์^๕

๕) อภิขัย โปธิประวัติศาสตร ได้ศึกษาเรื่อง “พระพุทธศาสนาหายาน ” จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนั้นถือหลักพระโพธิสัตว์ภูมิเป็นสำคัญ ถึงแม้จะมีหลายนิกายแยกออกไปมากมายก็ตาม ทุกๆนิกายย่อมมุ่งหมายโพธิสัตว์ภูมิบุคคลใดหนึ่งจะบรรลุพุทธภูมิได้ ก็ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ก่อน เพราะฉะนั้น จึงถือว่าโพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผล อีกอย่างหลักโพธิสัตวยานนั้นสามารถสังเคราะห์ลงในหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นมูลอนุศาสน์ของพระพุทธศาสนา และที่สุดแห่งพุทธธรรมนั้นมีเพียงรสเดียว คือรสแห่งวิมุตติ ความหลุดพ้นจากทุกข์นั้นมีอยู่สองชนิด คือ เพื่อตนเองและเพื่อสรรพสัตว์ อันได้แก่ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และ นิกายมหายาน^๖

๑.๕.๒ บทความ

๑) พระมหาอุคิชัย วชิรเมธี ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ไว้ว่า “พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์” ครั้งองค์นี้เอาไว้ให้เห็นเป็นสง่าอยู่ตรงสนามหญ้า แยกไปไครมา ก็ต้องเห็น จนรูปปั้นพระโพธิสัตว์ที่วานี้ กลายเป็นสัญลักษณ์ส่วนหนึ่งของสวน โมกข์ไปรูปปั้นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสคงไม่ให้ปั้นขึ้นในฐานะเป็นศิลปวัตถุทั่วไปที่มีไว้สนองจุดหมายในเชิงสุนทรียะเท่านั้น แต่ท่านให้ปั้นขึ้นไว้เพื่อสนองวัตถุประสงค์ในทางธรรมเป็นสำคัญ วัตถุประสงค์ในทางธรรมของรูปปั้นพระโพธิสัตว์ อาจตีความได้หลายนัย ทั้งนี้ ใครจะตีความลึกหรือตื้นเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับภูมิหลังทางการศึกษาและวุฒิภาวะทางปัญญาของแต่ละคน แต่สันนิษฐานได้อย่างหนึ่งว่า ท่านพุทธทาสคงไม่ต้องการหรือไม่ปรารถนาจะให้ใครมาตีความให้พระโพธิสัตว์ที่สวนโมกข์ เป็นสัญลักษณ์ของการ “คลบ้นคาลประทานพร” ในฐานะที่พระโพธิสัตว์เป็น “เทพเจ้า” อย่างแน่นอนในทางพุทธศาสนา กล่าวให้ตรงประเด็นที่สุด พระโพธิสัตว์ คือสัญลักษณ์หรือตัวแทนของบุคคลผู้เชื่อมั่นในศักยภาพแห่งสติปัญญาของมนุษย์ และเพียรพัฒนาตนจนเข้าถึงพัฒนาการขั้นสูงสุดทางสติปัญญาของมนุษย์ จนกลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการจะ

^๕ อันส์ โวล์ฟกัง ชูมันน์ , พุทธศาสนา (คำสอนและปรัชญา) , แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง , (ภาควิชาปรัชญาและ ศาสนา คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐.

^๖ อภิขัย โปธิประวัติศาสตร, พระพุทธศาสนาหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓๕.

เช่นนั้นได้พระโพธิสัตว์ต้องเป็น “บุคคลแห่งการเรียนรู้” และต้อง “พึ่งตัวเองทุกขั้นตอน” ภาพรวมของพระโพธิสัตว์ในทางพุทธศาสนาทั่วไป เป็นดังนี้^๑

๒) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการนับถือพระโพธิสัตว์ในฐานะของชาวพุทธไว้ว่า พระโพธิสัตว์ก็คือ ท่านผู้บำเพ็ญบารมี เพียรพยายามประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างขยันขันแข็ง เพื่อจะได้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป คือ พระโพธิสัตว์จะฝึกฝนพัฒนาตนเองเต็มที่ อุทิศตัวให้แก่คุณธรรมและในการบำเพ็ญความดี อุทิศตัวให้แก่คุณธรรมนั้น ก็คือ อุทิศตนให้แก่ผู้อื่นโดยไม่มีความเห็นแก่ตัวเลย เสียสละได้แม้แต่ชีวิตของตน เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นแทนที่จะเสียสละ ทำความดีอย่างพระโพธิสัตว์ กลับเห็นว่า ในเมื่อพระโพธิสัตว์เป็นผู้เสียสละ ก็เลยไปขอความช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์เสียเลย ทีนี้ พอระลึกถึงพระพุทธเจ้า ไปเห็นประวัติของพระโพธิสัตว์แล้ว ก็จะเกิดกำลังใจขึ้นว่า เราทำแค่นี้ จะมาทำอะไรอะไร พระพุทธเจ้า เมื่อตอนเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์ก็ได้บำเพ็ญบารมีมายากเย็นกว่าเรานักหนา ต้องสละแม้แต่ชีวิต บางทีทั้งชีวิต ทำดีมาตลอดไม่รู้เท่าไร เขาก็ไม่เห็นความดี เอาพระองค์ไปฆ่าก็มี แล้วเราทำความดีแค่นี้ จะไปทำอะไรไม่ พอนึกถึงประวัติของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญเพียรบารมีมาอย่างนี้ เราก็จะเกิดกำลังใจเข้มแข็งสู้ต่อไป^๒

๑.๕.๓ งานวิจัย

๑) พระราสสะคะละ สีวลี เถโร จากงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาทางจริยศาสตร์เกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก” ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการปฏิบัติตนเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะการใช้หลักกรุณาของพระโพธิสัตว์ จากงานวิจัยครั้งนี้ได้ผลสรุปว่า การที่เป็นพระโพธิสัตว์นั้น ต้องมีคุณธรรม อย่างน้อยคือความกรุณาที่มีต่อสรรพสัตว์ด้วยกัน ในการสร้างบารมี เพื่อที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต^๓

^๑มหาภูติชัย วชิรเมธี. พระอวโลกิตศวรรโพธิสัตว์ . [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dhamma4u.com/index.php/categoryblog/62-nn-.html>, [๑๘ มกราคม ๕๗].

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). ตามรอยโพธิสัตว์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://anammikaya.is.in.th/?md=content&ma=show&id=16>, [๑๘ มกราคม ๒๕๕๗].

^๓ พระราสสะคะละ สีวลี เถโร จากงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาทางจริยศาสตร์เกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

๒) พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนาอนุช) จากงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวคิดเรื่อง พระอวโลกิตเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพุทธศาสนามหายาน” สรุปผลการวิจัยว่า แนวคิดเรื่อง พระโพธิสัตว์ในมหายานนั้น มีพัฒนาการมาจากปัจจัยที่สำคัญหลายประการ เช่น มาจากการ พัฒนาการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมพุทธศาสนาเอง อิทธิพลของศาสนาต่างๆ เช่น ศาสนาฮินดู ศาสนาและวัฒนธรรมจากเปอร์เซีย รวมทั้งอิทธิพลจากศิลปกรรมของกรีกโบราณด้วย ทำให้พระ อวโลกิตเตศวรกายมาเป็นตัวแทนของมหากรุณาคือความกรุณาอันยิ่งใหญ่ต่อสรรพสัตว์แนวความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ไม่เพียงแต่เกี่ยวข้องกับบรรลพ พุทธภาวะดังที่เราเข้าใจกันแล้วนั้นมันยังเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับความคิดเรื่องศูนยตา ที่เป็นนามธรรม แต่การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ที่ เปี่ยมด้วยความเมตตา ความเสียสละ นั้นแสดงออกโดยเป็นรูปธรรม โดยการไม่ยึดมั่นในตัวตน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือสรรพสัตว์^{๑๑}

๓) พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศ์ศรีธา) ได้วิจัยเรื่อง “ การศึกษาวิเคราะห์ปัญหา ปารมีของมโหสถ ” ได้กล่าวถึงการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ว่ามุ่งประโยชน์แก่สรรพสัตว์เป็นหลัก การบำเพ็ญปัญญาบารมีของมโหสถโพธิสัตว์ เป็นการสร้างกุศลกรรม เป็นปัญญาภิสังขาร กุศล กรรมนี้เป็น อปราปรเวทนิยกรรมคือกรรมที่ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป และเป็นหน้าที่ชนกรรม ชักนำให้พระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในพระครรภ์พุทธมารดา ปัญญาที่ พระมโหสถ โพธิสัตว์ทำนี้สืบ เนื่องมาจาก ปัญญาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมาตลอดหลายชาติ ทำให้พระโพธิสัตว์มีปัญหามากขึ้น จนถึงที่สุดในชาติสุดท้าย ภายเป็นสหชาติกับบารมีอื่น ๆ จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด^{๑๒}

๔) พระมหาสมชาติ นนุทรมุณีโก (บุญนารีย์) ได้ศึกษาเรื่อง “ คุณค่าการเทศน์มหาชาติ ในล้านนา ” จากการศึกษพบว่า การเทศน์มหาชาติแบบล้านนา จึงก่อให้เกิดคุณค่าที่เป็นประโยชน์ ต่อสังคมล้านนาในการสั่งสอนคนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักการให้ทาน รักษาศีล และการเจริญ ภาวนา โดยมีพระเวสสันดรเป็นแบบอย่างการประพฤติปฏิบัติเป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ ทำให้สังคมล้านนามีความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่งดงาม ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่าด้านต่างๆ คือ ด้านวรรณกรรมด้านภาษา ด้านสุนทรียะ ด้านจริยธรรม ด้านพฤษยา ด้านเภสัช

^{๑๑}พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนาอนุช) “การศึกษาแนวคิดเรื่องพระอวโลกิตเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพุทธศาสนามหายาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

^{๑๒}พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศ์ศรีธา) “ การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาปารมีของมโหสถ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

ด้านวัฒนธรรมและ ด้านศิลปกรรม จนผู้ฟังเทศน์มหาชาติมีอุปนิสัยจิตใจที่อ่อนโยนเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและมีความยินดีในการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามพระจริยาของพระเวสสันดร^{๑๒}

๕) ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ ได้วิจัยเรื่อง “ การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน ” ผลการวิจัยทราบว่าการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นเหตุให้เข้าใจความคิดการที่มีการเปลี่ยนแปลงในพระพุทธศาสนาในหลาย ๆ แง่มุม ทั้งคำสอน ด้านผู้ปฏิบัติ และอุดมคติของผู้ปฏิบัติ และได้เข้าใจการประมวลความคิดของมหายาน ในเรื่องพระโพธิสัตว์ เพราะว่าพระพุทธศานามหายานถือว่าทุกคนควรบรรลุฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ และการศึกษาจากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ นั้นๆ ย่อมให้ความเชื่อถือได้มากกว่าการแสดงความคิดเห็น และได้เข้าใจภาพที่ตรง ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งสองนิกาย^{๑๓}

๖) ประโยชน์ สังกถัน ได้วิจัยเรื่อง “ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเถรวาทและมหายาน ” ผลการวิจัยทราบว่ามีคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นจำนวนมากที่แสดงถึงจำนวนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ว่า มีมากมายยิ่งนัก จนถึงกับมีคำพูดที่ได้ยืนยันกันอยู่เป็นประจำว่า มีมากกว่าเม็ดทรายในท้องมหาสมุทรทั้ง ๔ ซึ่งแสดงว่ามีเป็นจำนวนมากมาย มหาศาล แต่พระพุทธเจ้าที่มีพระนามและพระประวัติปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนานั้นมีอยู่ไม่มากนัก สำหรับในบทนี้ จะได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่มีพระนามและพระประวัติปรากฏอยู่ในคัมภีร์อันพอที่จะสืบค้นได้ ทั้งพระพุทธเจ้าในอดีต ในปัจจุบัน และที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต เพื่อที่จะได้ทำให้มองเห็นภาพว่า พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นมีสถานะแห่งการเกิดขึ้นมาอย่างไร ช่วงระยะเวลาแห่งการเกิดขึ้นห่างกันมากน้อยแค่ไหน และแต่ละพระองค์มีลักษณะที่เหมือนหรือต่างกันอย่างไร เป็นลำดับไป เช่น พระพุทธเจ้าในอดีต พระพุทธเจ้าในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าในอนาคต พร้อมทั้งการแบ่งประเภทของพระพุทธเจ้า และการสร้างบารมีมา ทำให้พระพุทธเจ้าแตกต่างกัน^{๑๔}

^{๑๒} พระมหาสมชาติ นนุทรมุณีโก (บุญนารีย์) “ คุณค่าการเทศน์มหาชาติในล้านนา ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

^{๑๓} ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

^{๑๔} ประโยชน์ สังกถัน “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเถรวาทและมหายาน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗).

๗) นางสินินาถ วิจิตรการลิขิต ได้ศึกษาวิเคราะห์ “**พระพุทธเจ้าในอนาคตของสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี พระศรีอริยเมตไตรยในพุทธศาสนาเถรวาท**” ผลการศึกษาพบว่า พระศรีอริยเมตไตรย ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และพงศาวดาร คือ พระพุทธเจ้าผู้มาตรัสรู้ด้วยตนเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม โดยจะเสด็จอุบัติขึ้นเป็นพระสัมพันธูปุทธเจ้าที่ประกอบด้วยพระพุทธรูป ๘ ประการ และทรงเป็นปราชญ์อนุเคราะห์แก่ชาวโลกด้วยการแสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยของสังคมไทย มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงปัจจุบัน โดยเชื่อว่า ถ้าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ จบภายในวันเดียวจะมีอานิสงส์มาก และต้องหมั่นให้ทาน รักษาศีล เจริญ เมตตาภาวนา เป็นต้น จะทำให้พบพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยในอนาคต^๕

๘) นางสาวศศิวรรณ กำลังสินเสริม ได้ให้ข้อสรุปใน “**การศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์ลลิตวิสตระ**” ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ บุคคลสภาพสังคมและศาสนา ที่มีอยู่ในคัมภีร์ ผลการวิจัยพอทราบข้อสรุปดังนี้ รู้สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ มีลักษณะแตกต่างออกไปอย่างชัดเจนเช่น พระโพธิสัตว์มีสถานะเป็นมนุษย์เหนือธรรมดา เป็นเทพและผู้ปลดปล่อยทุกข์ให้แก่สรรพสัตว์ พระพุทธเจ้ามีภาวะเป็นทิพย์ มีภูมิปัญญาตรัสรู้ สภาพสังคมศาสนานั้นไม่ต่างไปจากคัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายเถรวาท แต่หลักการที่โดดเด่นก็คือการยกสถานะของพระโพธิสัตว์ ทำให้กายเป็นจุดเด่นของคัมภีร์นี้ และมีอิทธิพลต่อลัทธิมหายานในยุคต่อมา^๖

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาท และมหายานรวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ต่าง ๆ รวบรวมข้อมูลแล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน สรุปผลการวิจัยแล้วนำเสนอข้อมูลที่ได้ศึกษาวิเคราะห์หามาแล้วนั้น

^๕นางสินินาถ วิจิตรการลิขิต “พระพุทธเจ้าในอนาคตของสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี พระศรีอริยเมตไตรยในพุทธศาสนาเถรวาท”,วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

^๖ นางสาวศศิวรรณ กำลังสินเสริม “การศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์ลลิตวิสตระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้ทราบความหมาย ประเภท การสร้างบารมี และคุณธรรมของพระโพธิสัตว์

๑.๗.๒ ได้ทราบ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

๑.๗.๓ ได้ทราบถึงบทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ที่มีต่อสังคม
ชาวพุทธในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง

บทที่ ๒

พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและ มหายาน

พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานั้นเป็นที่รู้กันดีว่าเป็นบุคคล หรือสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษที่ กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ พระโพธิสัตว์ หรือ มหาสัตว์นั้นเป็นการเรียกจากคุณธรรมอันเป็น ลักษณะเฉพาะของผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อจุดมุ่งหมายในการตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า การที่จะศึกษาเรื่อง พระโพธิสัตว์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งดีนั้น ต้องศึกษาตามรูปศัพท์ ว่ามีส่วนประกอบอย่างไร

จากการศึกษาพบว่า คำว่า **พระโพธิสัตว์** (Bodhisattva) เป็นภาษาสันสกฤต ถ้าเป็น ภาษาบาลีเขียนว่า “โพธิสตุต” มาจากคำว่า พระ (ประเสริฐ สูงส่ง) + โพธิ (ความรู้แจ้ง การตรัสรู้) + สัตว์ หรือ สตุต หมายถึงคน หรือสัตว์ที่บำเพ็ญบารมี เพื่อจะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ เป็น พระพุทธเจ้าในอนาคต ศัพท์ที่ใช้แทนคำว่า โพธิสัตว์ มีหลายศัพท์ เช่น พระมหาบุรุษ มหาสัตว์ และ พุทธังกูร เป็นต้น

๒.๑.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท

ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทนั้นมีพระไตรปิฎก และอรรถกถา เป็นคัมภีร์หลักนอกจากนี้ยังมี คัมภีร์ที่นักปราชญ์แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายบางหลักธรรมในพระไตรปิฎกอีกทอดหนึ่ง ในพระไตร ปิฎกได้ให้ความหมายคำศัพท์ ที่เกี่ยวข้องกับโพธิสัตว์เช่นคำว่า โพธิ คือการตรัสรู้ ในทีฆนิกาย และมัชฌิมนิกาย^๑ ให้ความหมายของคำว่า **พระโพธิสัตว์** หมายถึงสัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้จะตรัสรู้ หรือสัตว์ผู้มีใจฝักใฝ่จดจ่ออยู่ในมรรคทั้ง ๔ คำว่า โพธิ เท่ากับมรรคทั้ง ๔ คือ โสตาปัตติมรรค สกิทากามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค ดังนั้น ผู้ที่ได้ชื่อว่าพระโพธิสัตว์นั้น จึงหมายถึงผู้ ปฏิบัติตนด้วยใจแน่วแน่เพื่อบรรลุมรรค ๔ หรือปรารถนาบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ และนำหมู่สัตว์ ข้ามโอฆสงสาร

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ยังได้กล่าวถึง โพธิ หรือ สัมโพธิ หมายถึง ปัญญา ความรู้ การตรัสรู้ ความเป็นพระพุทธเจ้า ดังมีพระพุทธพจน์ว่า トラบใดตถาคตยยังไม่รู้คุณโดยความ เป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะ ภายใน ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ トラบนั้นตถคตก็ยังไม่ยืนยันว่าเป็นผู้ตรัสรู้

^๑ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๕/๒๓๔.

สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์^๒

จากการศึกษายังพบอีกว่า คำว่า โพธิ นั้น มาจากคำว่า พุทธ ชาติ หมายถึง ตรัสรู้ เป็น
ชื่อเรียกพระพุทธรูป ผู้ที่ตรัสรู้สังขารม ทรงยังหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระสัพพัญญู ทรงเห็น
ธรรมทั้งปวง เพราะไม่มีคนอื่นแนะนำ ฯลฯ^๓ แสดงว่า ความหมายของ โพธิ กับความหมายของพุทธ
นั้นเป็นไปในทางเดียวกัน

นอกจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว คัมภีร์อรรถกถายังมีการขยายความหมายของโพธิ
เป็นชื่อต้นไม้แห่งการตรัสรู้ธรรมเช่น โพธิรุกขมูล^๔ คือต้นไม้ที่พระโพธิสัตว์ใช้ในการประทับ เพื่อ
ตรัสรู้ธรรม จากนั้นต้นไม้ก็ได้รับขนานนามว่าต้นโพธิ์

นอกจากคำว่าพระโพธิสัตว์แล้ว ยังมีคำอื่นที่ใช้เรียกแทนพระโพธิสัตว์ เช่น คำว่ามหา
บุรุษ ในทีฆนิกาย มหาวรรคได้กล่าวถึงธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ไว้ ๑๖ ประการ ที่เป็นแบบ
เฉพาะของมหาบุรุษ หรือ พระโพธิสัตว์ เช่น พระโพธิสัตว์ มีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จุด
จากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่พรตกรรมของพระมารดา^๕

ในพระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย มีชาดกหลายเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของ
พระโพธิสัตว์ แต่จะใช้คำว่า พระมหาสัตว์แทน เช่นในชาดกเรื่องพระเวสสันดรเป็นต้น

พระเวสสันดร ได้ พระราชทาน พระนาง มัทรี ให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ขณะนั้นเมื่อ
พระมหาสัตว์ทรงบริจาคนางมัทรีให้เป็นทานเกิดความอัศจรรย์ แผ่นดินก็หวั่นไหว พระ
นางมัทรีก็มีได้แสดงอาการเศร้าโศกเสียใจ ทรงเข้าใจดีในความตั้งใจของพระ สามิ ที่รู้ซึ่ง
คุณอันประเสริฐในการบริจาคนางในครั้ง^๖

นอกจากนี้ คำว่าพุทธังกูรกี้นำมาใช้แทนพระโพธิสัตว์เช่นกัน คำว่าพุทธัง กูร
หมายถึง หน่อเนื้อเชื้อสายแห่งพระพุทธรูป^๗ ซึ่งเป็นผู้บำเพ็ญบารมีอยู่เช่นกัน

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๒.

^๓ จุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๒/๕๕๑.

^๔ คุรายละเอียดยใน ที.ม.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑๕๒

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓-๓๒/๑๑-๑๕.

^๖ จุ.ชา.ปญญาส. (ไทย) ๒๘/๑๒๐๓/๓๐๒.

^๗ จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘/๑๑๖.

นอกจากพระไตรปิฎกแล้วยังมีนักวิชาการทางพุทธศาสนายุคปัจจุบัน ได้ให้ความหมาย คำว่า โภทิสัตว์ เพิ่มเติมให้มีความหมายละเอียดมากขึ้น และเข้าใจง่ายในยุคปัจจุบัน เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่า **พระโภทิสัตว์** หมายถึงท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ จันดี สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา^๔ ซึ่งบอกถึงคุณสมบัติของพระโภทิสัตว์

บรรจบ บรรณรุจิ นักวิชาการพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมาย พระโภทิสัตว์ ไว้ว่า ผู้เกี่ยวข้องกับอยู่ในโพธิญาณ (โพธิญาณคือ ญาณเป็นเครื่อง ตรัสรู้หรือริยสัง ๔ อัน ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) หรือผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระโภทิสัตว์ทำสิ่งที่ทำได้ยากเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น ให้พ้นจากความทุกข์ และยอมทุกข์ทรมานจากทุกข์ทรมาน^๕

สรุปรวมแล้ว พระโภทิสัตว์ หมายถึงผู้ที่กำลังบำเพ็ญตนเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ไม่ว่าจะเสวยพระชาติเป็นคน หรือเป็นสัตว์ก็ตาม กระทำสิ่งที่พิเศษกว่าธรรมดา จะต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อการที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

๒.๑.๒ ความหมายของพระโภทิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน

ทางฝ่ายมหายานนั้น พระโภทิสัตว์ ถือว่าเป็นแก่นของมหายานก็ได้ เพราะรูปแบบในการประพฤติปฏิบัตินั้นเป็นไปตามมรรคาแห่งพระโภทิสัตว์ มีนักปราชญ์ทางมหายานหลายท่านได้ศึกษาเรื่องพระโภทิสัตว์ และได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

(ดี.ที.ซูซูกิ) นักวิชาการพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ให้ความหมายไว้ว่า **พระโภทิสัตว์** คือ พระพุทธเจ้าในอนาคต และพวกเราทุกคนต่างก็อาจเป็นพระโภทิสัตว์ในอนาคตได้ทั้งนั้น^{๖๐} เพราะตามคติมหายานพระโภทิสัตว์เป็นบุคคลในอุดมคติ และเป็นจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิตของผู้ที่อุทิศตนเพื่อจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง แล้วตนเองจึงจะเป็นคนสุดท้ายในการเข้าถึงภาวะแห่งการพ้นทุกข์

^๔พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๘.

^๕บรรจบ บรรณรุจิ **พระโภทิสัตว์ ในนิกายเถรวาท** กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ ๒๕๒๕), หน้า

^{๖๐}D.T.suzuki, **Mahāyāna Buddhism**, 4th ed.p.61.

ในคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตร ได้ให้ความหมายของ โภทิสัตว์ ไว้ว่า หมายถึง บุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า หรือผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังเช่นในความเชื่อที่ว่า “พระศรีศรภโภทิสัตต์ เมื่อได้ฝึกฝนธรรมโดยตลอดแล้ว จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระชินเจ้าทรงพระนามว่า วิมลานครเนตร”^{๑๑} หรือ “พระโภทิสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความฉลาดและความคิดลึกซึ้งข้ามพ้นทั้งสามโลก เพียรพยายามเพื่อพระสัมมาสัมโภทิสัตต์เจริญเติบโตยิ่งขึ้นไปจนไม่ใหญ่”^{๑๒} เป็นต้น แต่อีกความหมายหนึ่งที่ปรากฏในสังฆกรรมปุณทริกสูตร คือ “พระโภทิสัตว์” มีลักษณะเหมือนทวยเทพผู้สถิตในพุทธเกษตรของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ “พระโภทิสัตว์” ก็คือผู้รักษาพระสูตร (สังฆกรรมปุณทริกสูตร) อันไพศาล^{๑๓}

เสฐียร พันธรั้งมีได้ให้ความหมาย พระโภทิสัตว์ ไว้ว่า คือ ผู้ซึ่งอยู่ในโภทิสถิตคือความรู้หรือผู้ที่เข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในวันข้างหน้า^{๑๔}

อาจารย์เสฐียร โภธินันท์ ให้คำจำกัดความว่า “พระโภทิสัตว์” คือบุคคลผู้มีโพธิจิตปรารถนาพระโพธิภูมิ มีจิตผูกพัน มุ่งมั่นต่อโพธิญาณเป็นประการสำคัญ มีทั้งฝ่ายบรรพชิต ผู้ออกบวชเรียกว่า เนกขัมมโภทิสัตว์ ฝ่ายฆราวาสผู้ครองเรือนเรียกว่า เกหโภทิสัตว์ ซึ่งมีทั้งแบบถือพรหมจรรย์ก็เรียก ฆราวาสมุนี และแบบบริโภคกามคุณเยี่ยงสามัญชนทั่วไป^{๑๕}

บุญ นิลเกษ ให้ความหมายของ “โภทิสัตว์” ในฝ่ายมหายานว่า สัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี และมีความต้องการอย่างเต็มที่ในการเข้าถึงพุทธภาวะ ขณะเดียวกันก็เน้นหนักที่บารมีธรรมทุกประการที่จะตัดกิเลส ตัณหาและยกระดับเข้าสู่ปรีนิพพานในวาระสุดท้าย แต่ระงับไว้ก่อน เพื่อช่วยเหลือสรรพเวไนยสัตว์ให้พ้นจากวัฏสงสารก่อน อันเป็นวิถีชีวิตของพระโภทิสัตว์ที่อุทิศตนเพื่อมวลชน ด้วยพระมหากรุณาที่มีต่อผู้อื่น นั่นเอง^{๑๖}

^{๑๑}จักรสมาลย์ กบิลสิงห์ (ผู้แปล) , สังฆกรรมปุณทริกสูตร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔.

^{๑๒}เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๑๓}อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๗.

^{๑๔}เสฐียร พันธรั้ง, *พระโภทิสัตว์ในลัทธิมหายาน* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ ๒๕๔๓), หน้า ๒๖.

^{๑๕}เสฐียร โภธินันท์ และ เลียง เสฐียรสุด, *คุณธรรมพระโภทิสัตว์*, (กรุงเทพมหานคร: พลพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๕.

^{๑๖}บุญ นิลเกษ, *พุทธศาสนมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๒๖), หน้า ๗๕.

ฮันส์ โวล์ฟกัง ชูมันน์^{๑๓} ได้ให้ความหมาย คำว่า พระโพธิสัตว์ เป็นคำที่มหายานใช้กับ สัตว์ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างเป็นระบบเพื่อการตรัสรู้ (โพธิ) นั่นคือพุทธภาวะหรือผู้ที่ได้ตรัสรู้แต่ได้ เลื่อนเข้าถึงภาวะที่หยุดนิ่งคือพระนิรวาณ อันเกิดขึ้นหลังสิ้นชีวิต (ปรินิรวาณ) ออกไปจนกว่าสัตว์ ทั้งหลายจะได้บรรลุความหลุดพ้น พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้มีชีวิตอยู่เพื่อผู้อื่น โดยเฉพาะ ครรลองของ พระโพธิสัตว์ถูกกำหนดไว้ด้วย เมตตา หรือกรุณาความมุ่งมั่นปรารถนา ซึ่งมีประโยชน์ส่วนรวม เป็นฐานเพื่อทำให้ผู้อื่นมีความสุข^{๑๔}

ในนิยายสวาสติวาท ให้คำจำกัดความ “พระโพธิสัตว์” ไว้ว่า บุคคลที่จะกลายเป็น พระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน บุคคลดังกล่าวเกิดมาจากดวงปัญญา จะได้รับการปกป้องจากบุคคลผู้มี ปัญญาเท่านั้น^{๑๕}

จากการให้คำนิยาม ของพระโพธิสัตว์ในนิยายมหายานนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นบุคคลที่ บำเพ็ญตนเพื่อที่จะเข้าถึงพุทธภาวะ หรือ ได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ก็ต้องผ่านการบำเพ็ญ โพธิสัตว์มรรคมาก่อน แต่ที่สำคัญพระโพธิสัตว์ต้องช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึงพุทธภาวะ เสียก่อน และด้วยเมตตา กรุณาธรรมของพระโพธิสัตว์ ตนเองจึงเป็นคนสุดท้าย ในการเข้าถึงพุทธ ภาวนั้น

จากการให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและมหายานนั้น ถ้าอิงตาม จุดมุ่งหมายสูงสุดก็มีส่วนคล้ายคลึงกัน คือการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า รูปแบบในการดำเนินชีวิตก็ คือการสร้างบารมี การมีจิตเป็นสาธารณะ ประกอบด้วยเมตตา กรุณาธรรม มีชีวิตอยู่เพื่อคนอื่น แต่ความแตกต่างกันก็มี คือ ทางฝ่ายมหายานนั้นมุ่งช่วยเหลือคนอื่นเป็นสำคัญ แต่ฝ่ายเถรวาทนั้น เน้นบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าก่อน แล้วจึงนำมาสั่งสอนสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ใน ประเด็นเกี่ยวกับจำนวนของพระโพธิสัตว์ ฝ่ายเถรวาทดูมีจำนวนจำกัดเฉพาะผู้ที่จะเป็น พระพุทธเจ้า หรือเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียว แต่ทางฝ่ายมหายานนั้นหมายถึงทุกคนที่มุ่งสู่ พุทธภูมิ รวมไปถึงทุกสิ่งที่มีชีวิตนั้นก็มีธาตุแห่งพุทธอยู่ด้วย

^{๑๓}ฮันส์ โวล์ฟกัง ชูมันน์, พุทธศาสนา (คำสอนและปรัชญา), แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง , (ภาควิชา ปรัชญาและ ศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐.

^{๑๔}นางสาวศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม , “การศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์ลิตติวิสตรระ ”, วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖), หน้า ๕๑.

๒.๒ ประเภทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

พระโพธิสัตว์นั้น ได้มีการจำแนกออกเป็นหลายประเภทแตกต่างกัน เช่นจำแนกตามภูมิธรรม จำแนกตามระดับบารมีที่บำเพ็ญมา จำแนกตามกาลเวลาที่บำเพ็ญบารมี หรือ จำแนกตามการเสวยพระชาติ เช่นเป็นเกิดเป็นคน เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เกิดเป็นเทวดา เป็นต้น

๒.๒.๑ ประเภทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนั้นถือเอาพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์หลัก และถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น นหลักธรรมต่าง ๆ ก็นำออกมาจากพระไตรปิฎก ในเรื่องพระโพธิสัตว์ก็เช่นกัน ถึงแม้ว่าในพระไตรปิฎก ไม่ได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็นประเภทแต่ก็สามารถจัดหมวดหมู่ได้ตามที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคน เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเทวดา เป็นต้น หรือแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ตามกาลเวลา เช่นพระโพธิสัตว์ในอดีต พระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน พระโพธิสัตว์ในอนาคต

ในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **พระนิยตโพธิสัตว์** คือพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ในชาติที่ได้รับการพยากรณ์ จะต้องมียุคสมบัติและคุณธรรมพิเศษที่เรียกว่า ธรรมสโมธาน ครบทั้ง ๘ ประการ

๒. **พระอนิยตโพธิสัตว์** คือพระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ เพราะยังไม่ได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เนื่องจากมีธรรมสโมธานไม่ครบ^{๑๕}

การแบ่งพระโพธิสัตว์เป็น ๒ ประเภทนี้แสดงให้เห็นถึงความยากลำบากในการที่จะได้ตรัสรู้ธรรม ถึงแม้ว่าทุกคนสามารถที่จะปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าได้ แต่มีความจำกัดในการบำเพ็ญบารมีธรรม เพราะมีหลายขั้นตอน และใช้เวลายาวนานหลายกัปป์ และอีกอย่างก็แสดงถึงระดับปัญญาของคนที่มีบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า เพราะคนเรามีระดับปัญญาแตกต่างกัน

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน บุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๗๓/๑๖๒-๒๕๔.

ในอรรถกถาจริยาปิฎก^{๒๐} ได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๓ จำพวกตามระดับปัญญาของตน ดังนี้

๑. **พระอุกฤษฏ์ปัญญาโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาแก่กล้า สามารถจะตรัสรู้ได้รวดเร็ว ถ้าจิตน้อมไปทางสวากโพธิญาณ ปรารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้ว ก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๖ ในการเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาบาทแห่งคาถาเป็นคำรบ ๓ บาท ยังมีทันทีจะจบลง

๒. **พระวิปจิตัญญาโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญามัชฌม อย่างกลาง ถ้าจิตน้อมไปทางสวากโพธิญาณ ปรารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้ว ก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๖ ในการเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทศนา บาทแห่งคาถาเป็นคำรบ ๔ บาท ยังมีทันทีจะจบลง

๓. **พระเนยยโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์มีปัญญาน้อย ต้องสร้างบารมีมาก ๆ ถ้าจิตน้อมไปทางสวากโพธิญาณ ปรารถนาจะใคร่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นแล้ว ก็อาจจะได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๖ ในการเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาบาทแห่งคาถาเป็นคำรบ ๔ บาทโดยการจำแนกแจกแจงอรธออกไปโดยพิสดารปัญญานั้นจึงค่อยกล้าหาญขึ้น

จะเห็นได้ว่าการแบ่งพระโพธิสัตว์ในจริยาปิฎกนี้ แบ่งตามระดับปัญญาของ พระโพธิสัตว์ แสดงถึงการสั่งสมบารมีที่แตกต่างกัน เมื่อมาเทียบกับคนธรรมดา หรือบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อุกฤษฏ์ปัญญา (๒) วิปจิตัญญา (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุกฤษฏ์ปัญญา เป็นเหมือนบัวพื้หน้า ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญา เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมابานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พื้หน้า ไม่มีโอกาสขึ้นมابาน เป็นภักษาของปลาและเต่า พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดู همین โลกธาตุนั้นเป็นเหมือนกออุบลเป็นต้น ได้ทรงเห็น โดยอาการที่ปวงว่าหมู่ประชาผู้มีฐิติในคาน้อยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีฐิติในตามากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ประชาทั้ง ๒ นั้น อุกฤษฏ์ปัญญาบุคคลมีประมาณเท่านี้^{๒๑}

^{๒๐} คุราวละเอียดย ใน ขุ.จริยา.อ.(ไทย)๑๔/๓๖/๖๖๓.๓

^{๒๑} ที.ม.อ.(ไทย) ๖๖/๖๔-๖๕.

จากการเปรียบเทียบดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พระโพธิสัตว์ และบุคคลธรรมดาที่ เช่นเดียวกัน มีระดับปัญญาแตกต่างกันออกไป เพราะพระโพธิสัตว์ก็เกิดจากคนที่มีความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า โดยได้แรงบันดาลใจจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งก่อน โดยไม่ต่างกันในการใช้เวลาที่จะบรรลุธรรม หรือตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ในสารัตถสังคหะยังได้แบ่งพระโพธิสัตว์ตามระยะเวลาการสร้างบารมี ๓ จำพวก ตามลำดับความสำคัญของหลักธรรมโดยที่นี้ได้ให้ความสำคัญกับปัญญามากกว่า พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญทางปัญญาก็จะใช้นเวลาน้อยกว่า ดังนี้

๑. **พระปัญญาธิกโพธิสัตว์** บำเพ็ญบารมีรวมทั้งสิ้น ๑๖ อสงไขยแสนกัป คือเมื่อบำเพ็ญพระบารมีแล้ว นึกอยู่แต่ในพระทัยว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง มิได้ออกพระโอษฐ์นับได้ ๑ อสงไขย บำเพ็ญเพ็ญพระบารมีแล้วออกพระโอษฐ์ ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จนกว่าจะได้พยากรณ์จากสำนักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง นับได้ ๕ อสงไขย จำเดิมแต่ได้พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้ว กว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านับได้ ๔ อสงไขยแสนกัป รวมบำเพ็ญพระบารมีทั้งหมด ๑๖ อสงไขยแสนกัป

๒. **พระสัทธาธิกโพธิสัตว์** บำเพ็ญพระบารมีรวมทั้งสิ้น ๔๐ อสงไขยแสนกัป คือเมื่อบำเพ็ญพระบารมีแล้ว นึกอยู่แต่ในพระทัยว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง มิได้ออกพระโอษฐ์นับได้ ๑๔ อสงไขย บำเพ็ญเพ็ญพระบารมีแล้วออกพระโอษฐ์ ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จนกว่าจะได้พยากรณ์จากสำนักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง นับได้ ๑๘ อสงไขย จำเดิมแต่ได้พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้ว กว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านับได้ ๘ อสงไขยแสนกัป รวมบำเพ็ญพระบารมีทั้งหมด ๔๐ อสงไขยแสนกัป

๓. **พระวิริยาธิกโพธิสัตว์** บำเพ็ญพระบารมีรวมทั้งสิ้น ๘๐ อสงไขยแสนกัป คือเมื่อบำเพ็ญพระบารมีแล้ว นึกอยู่แต่ในพระทัยว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง มิได้ออกพระโอษฐ์นับได้ ๒๘ อสงไขย บำเพ็ญเพ็ญพระบารมีแล้วออกพระโอษฐ์ ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จนกว่าจะได้พยากรณ์จากสำนักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง นับได้ ๓๖ อสงไขย จำเดิมแต่ได้พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้ว กว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านับได้ ๑๖ อสงไขยแสนกัป รวมบำเพ็ญพระบารมีทั้งหมด ๘๐ อสงไขยแสนกัป^{๒๒}

^{๒๒} สารัตถสังคหะแปล เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๒๘), หน้า ๕-๖.

จากการแบ่งพระโพธิสัตว์ตามระดับปัญญา และแบ่งตามระยะเวลาการสร้างบารมี จะเห็นได้ว่า การแบ่งพระโพธิสัตว์ทั้งสองอย่างนั้นมีความสัมพันธ์กันมาก หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นอย่างเดียวกันก็ได้ หากแต่อยากให้เห็นความแตกต่างระหว่างการใช้เวลาของการสร้างบารมี เช่น พระอุกฤษฏ์โพธิสัตว์ เท่ากับ ปัญญาธิกโพธิสัตว์ วิปจิตัญญโพธิสัตว์ เทียบกับ ศรัทธาธิกโพธิสัตว์ และเนยยโพธิสัตว์ เทียบกับวิริยาธิกโพธิสัตว์

นอกจากนี้ในอรรถกถาคาถา ขุททกนิกายจรียาปิฎก^{๒๓} ได้จัด พระโพธิสัตว์ ๑ ประเภทตามแรงปรารถนา ดังนี้

- ๑.พระมหาโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายเพื่อความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๒.พระปัจเจกโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายเพื่อความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า
- ๓.พระสาวกโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีทั้งหลายเพื่อความเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระโพธิสัตว์ทั้งสามนี้ต่างต้องอาศัยเครื่องบ่มโพธิญาณ คือบารมี ๑๐ เหมือนกัน ดังที่อรรถกถาแสดงไว้ว่า

ปัญญาบารมีของมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า อันบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้น บำรุงเลี้ยงแล้วย่อมก่อตัวแล้วให้เจริญแก่กล้ายังพุทธญาณให้บริบูรณ์โดยลำดับนั้นใด ปัญญาบารมี ของพระโพธิสัตว์อื่นๆ อันบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้น บำรุงเลี้ยงแล้ว ย่อมก่อตัวแล้วให้เจริญแก่กล้า ยังพระปัจเจกโพธิญาณ และสาวกโพธิญาณให้บริบูรณ์ตามสมควรโดยลำดับ...^{๒๔}

สรุปรวมแล้ว การแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ ที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาทนั้น ได้มีการแบ่งพระโพธิสัตว์โดยรวมตามหลัก ๓ ประการ คือ ศรัทธา ปัญญา และความเพียร โดยมีเวลามาเป็นตัวชี้วัดว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่ บางทีบำเพ็ญไปอาจใช้เวลายาวนาน ก็ทำให้เกิดความท้อถอยก็มี หรือบำเพ็ญไปโดยไม่มีพระพุทธรเจ้ามาพยากรณ์ก็มี สิ่งสำคัญก็คือแสดงให้เห็นว่า การที่จะได้เกิดมาเป็นพระพุทธรเจ้านั้นแสนยากลำบาก และโอกาสที่จะได้ฟังธรรมจากพระพุทธรเจ้านั้นก็ยากเช่นกัน ทำให้ร่างกายฝ่ายเถรวาทไม่สอนให้มุ่งสู่พุทธภูมิแต่จะสอนให้มุ่งสู่การพ้นทุกข์แทน

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน จุ.จรียา.อ.(ไทย)๓๔/๓๖/๕๘๘.

^{๒๔}เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๘๘.

๒.๒.๒ ประเภทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นถือว่าพระโพธิสัตว์ เป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนาพระโพธิสัตว์นั้น รวมทั้งตัวบุคคล และกิจกรรมด้วย ฝ่ายมหายานส่วนมากได้แบ่ง พระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ มานุสิโพธิสัตว์ และอุตรภาวโพธิสัตว์^{๒๕}

มานุสิโพธิสัตว์ ได้แก่แก่นมนุษย์เช่นเราท่านทั้งหลายที่มีจำนวนหลายล้านคนที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยการปลุกมหารูณาขึ้นในตนและมีความมุ่งมั่นที่จะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์และด้วยการไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน คนที่เราเห็นอาจเป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้ มานุสิโพธิสัตว์ไม่มีความน้อยใจ มีความอดทนสูง และพร้อมที่จะเสียสละทุกอย่าง ยินดีที่จะกลับมาเวียนว่ายตายเกิดครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อจะได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกับเหล่าสัตว์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก

อุตรภาวโพธิสัตว์ คือผู้ที่เข้าถึงบารมีระดับที่ ๖ เข้าถึงปัญญาในระดับหลุดพ้น (ปรัชญา) ระดับนี้จึงเป็นภูมิคุ้มกันพิเศษผู้ที่ผู้บรรลุนั้นจะไม่ตกต่ำ และหลังตายพระโพธิสัตว์ประเภทนี้ ปฏิเสธที่จะเข้าถึงนิรวาณชนิดที่หนึ่ง อันจะทำให้พลาดโอกาสที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับโลก จึงสมัครใจยอมรับแก่พระนิรวาณ อันไม่หยุดนิ่ง ซึ่งก็คือพระนิรวาณอันเป็นพลวัตซึ่งก็เป็นภาวะแห่งความหลุดพ้นเช่นกัน ก็โดยมหารูณา ท่านจึงเลือกที่จะอยู่ทำงานต่อเพื่อประโยชน์และความสุขของชาวโลก พระโพธิสัตว์ประเภทนี้ เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วย ประสาทสัมผัส เนื่องจากองค์ประกอบอันหยายได้หลุดลอยไปจากท่านแล้ว เราจะเห็นท่านได้ก็ด้วยตาในเท่านั้น พระโพธิสัตว์เหล่านั้นยังคงทำหน้าที่อยู่ในสังสารวัฏ และกฎแห่งสังสารวัฏก็เป็นผลสะท้อนจากพระโพธิสัตว์ คำที่ใช้เรียกพระอุตรภาวโพธิสัตว์อย่างเป็นทางการในคัมภีร์คือพระมหาสัตว์ (สัตว์ผู้ยิ่งใหญ่) เพื่อแสดงว่าท่านเป็นผู้สูงส่งกว่าสัตว์โลกแห่งสังสารวัฏ ดังนั้น จึงมีการวาดภาพพระโพธิสัตว์ให้ประดับประดาด้วยเพชรอย่างเจ้าชายและสวมมงกุฎ ๕ ชั้น

ในเรื่องการช่วยสรรพสัตว์ให้ถึงความหลุดพ้นนั้น อุตรภาวโพธิสัตว์ทำได้เหนือชั้นกว่ามานุสิโพธิสัตว์ ที่ต่างมานุสิโพธิสัตว์คือ ท่านไม่ต้องทนทำงานอันน่าเบื่ออยู่ในสังสารวัฏ และเมื่อท่านประสงค์สิ่งใด คือต้องการจะอยู่ในรูปร่างอะไร หรือปรากฏการณ์เช่นใดเพื่อช่วยผู้อื่น ทุกอย่างก็จะเป็นไปได้นั่น ในขณะที่พระโพธิสัตว์ผู้ฉลาด แสดงตนออกมาในรูปของสัตว์ทั้งหลายพร้อมกับคำพูดหรือเสียงตามรูปแบบของสัตว์เหล่านั้น พระโพธิสัตว์จะเปลี่ยนอัตภาพ (ตามความ

^{๒๕} ฮันส์ โวล์ฟกัง ชูมันน์, *พุทธศาสนา (คำสอนและปรัชญา)*, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง , (ภาควิชา ปรัชญาและ ศาสนา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๘๒.

เหมาะสมแก่สถานการณ์) เป็นคนแก่ คนเจ็บ หรือคนตาย เพื่อที่จะสวนสัตว์ให้มีอินทรีย์แก่กล้า (พอที่จะตรัสรู้) พระโพธิสัตว์จึงแสดงความจริงอันเป็นมายา (มายาธรรม) นี้ เมื่อพิจารณาดูให้ดี ท่านอาจแสดงตน เป็น หญิงงามเมืองเพื่อทำให้ชายลุ่มหลง หลอกล่อพวกเขาด้วยเบ็ดแห่งความปรารถนาแล้วจึงค่อยแทรกความรู้ในพุทธะ เพื่อที่จะสร้างความดีให้กับมนุษย์ครั้งแล้วครั้งเล่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นชาวบ้าน หัวหน้าพ่อค้า นักพรต ประธานมนตรี และมุขมนตรี^{๒๖}

นอกจากนี้ในนิกายพุทธตันตรยาน ยังแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๒๗}

๑. ฌยานิโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีบริบูรณ์ ครบถ้วนแล้ว และสำเร็จ เป็นฌยานิโพธิสัตว์ หรือพระโพธิสัตว์ในสมาธิโดยยั้งไว้ยังไม่เสด็จเข้าสู่พุทธภูมิ เพื่อจะโปรดสรรพสัตว์ต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด ฌยานิโพธิสัตว์นี้เป็นทิพยบุคคลที่มีลักษณะดังหนึ่ง เทพยดา มีคุณชาติทางจิตเข้าสู่ภูมิธรรมชั้นสูงสุดและทรงไว้ซึ่งพระโพธิญาณอย่างมั่นคง จึงมีสถานะที่สูงกว่าพระโพธิสัตว์ทั่วไป ฌยานิโพธิสัตว์มักจะมีภูมิหลังที่ยาวนาน เป็นพระโพธิสัตว์ที่สำเร็จเป็นพระโพธิสัตว์มาเนิ่นนาน นับแต่สมัยพระอดีตพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สุดจะคณานับเป็นกาลเวลาได้ ฌยานิโพธิสัตว์ที่พุทธศาสนิกชนมหายานุวัจกิติ เป็นพระโพธิสัตว์ที่กำหนดไม่ได้ว่าเกิดเมื่อใด แต่เกิดก่อนพระศากยมุนีพุทธเจ้า เป็นผู้บรรลุพุทธภูมิแล้วแต่ไม่ไปเพราะมุ่งจะช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์ จึงไม่เสด็จเข้านิพพาน ฌยานิโพธิสัตว์ที่สำคัญ มี ๕ องค์ คือ

๑. พระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ คุณธรรมพิเศษคือ มหากรุณา
๒. พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ มีความสามารถพิเศษในการเทศนาให้คนเกิดปัญญา
๓. พระมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์ สามารถรู้ถึงความต้องการทางสติปัญญาของสรรพสัตว์ ทรงมีปัญญาเยี่ยม ใช้ปัญญาทำลายอวิชชา
๔. พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความกรุณาหน้าที่สำคัญคือ การรื้อชนสัตว์ออกจากนรก
๕. พระวัชรปานิโพธิสัตว์ มีสัญลักษณ์เด่นคือ ทรงสายฟ้าในพระหัตถ์ เป็นสัญลักษณ์แห่งการฟาดฟันกิเลส ตัณหาทั้งปวง

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๒๗} พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺญ, พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔๖.

๒ มานุษิโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในสภาพมนุษย์ทั่วไป หรือเป็นสิ่งมีชีวิตในรูปแบบอื่น ๆ ยังต้องฝึกรบมตนเอง และทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้อื่นไปพร้อมๆ กัน เป็นผู้ที่กำลังบำเพ็ญสังฆมบารมีอันยิ่งใหญ่ เพื่อพระโพธิญาณอันประเสริฐ และประโยชน์สุขแก่มหาชน มานุษิโพธิสัตว์มี ๒ ประเภท คือ อนิยตมานุษิโพธิสัตว์ คือผู้บำเพ็ญบารมียังไม่ถึงภูมิ ๑๐ นิยตมานุษิโพธิสัตว์ คือผู้บำเพ็ญบารมีถึงภูมิที่ ๑ ในจำนวนภูมิ ๑๐

จากการแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภทข้างบนนี้ แสดงให้เห็นการแบ่งตามธรรมมาตรฐาน และ บุคคลาธิฐาน คือพระโพธิสัตว์ที่เป็น ษยานิโพธิสัตว์นั้น เปรียบเสมือนพระธรรมที่มีมาก่อนพระพุทธเจ้า เพื่อให้พระธรรมอันสุขุมลุ่มลึกนั้นมีตัวตนที่แท้จริง จึงทำให้ษยานิโพธิสัตว์เป็นพระโพธิสัตว์ที่เข้าถึงพุทธภาวะแล้ว เพื่อที่จะได้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ ทำให้ธรรมกายมาเป็นตัวตน โดยให้เป็นพระโพธิสัตว์แทน ส่วนมานุษิโพธิสัตว์นั้นเป็นบุคคลทั่วไปที่มุ่งหวังสู่แดนพุทธภูมิ

เสถียร โภธินันทะ ^{๒๔} ได้แบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ตามระยะเวลาของการประพฤดิธรรมว่ามีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

พระโพธิสัตว์ที่ยินดีเพิลิพัฒน์ในเรื่องสำนวนอักษรโวรหารบัญญัติและพระโพธิสัตว์ที่มีได้ครั้นคร้ามหวาดกลัวต่ออรรถธรรมอันสุขุมลุ่มลึกมีภาพ สามารถจักเข้าถึงซิมซาบได้

พระโพธิสัตว์สองประเภทนี้ ถ้าพระโพธิสัตว์องค์ใดยินดีเพิลิพัฒน์ในเรื่องสำนวนอักษรโวรหารบัญญัติพึงรู้ว่า เป็นพระโพธิสัตว์นวกะผู้ยังใหม่อยู่ ส่วนพระโพธิสัตว์ใดปราศจากความเพิลิพัฒน์ยินดี ปราศจากความขี้ดื้อ ปราศจากความครั้นคร้ามในพระสูตรอันล้ำลึกและสามารถเข้าถึงแก่นธรรมในพระสูตรนั้น ได้มีจิตสะอาดผ่องแผ้วธำรงรักษาไว้ และสามารถสาธยายท่องบ่นกับทั้งปฏิบัติตามได้พึงรู้ว่า เป็นพระโพธิสัตว์รัตตัญญู คือ อบรมปฏิบัติโพธิจริยามานาน

การแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็นสองแบบนี้ ดูเหมือนว่า เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการแบ่งพระโพธิสัตว์ตามระดับปัญญาทางฝ่ายเถรวาท คือผู้ที่ตั้งปณิธาน มาก่อนก็จะมี ความเข้าใจในในรสพระธรรมมากกว่า และเป็นใหญ่กว่าในด้านวิชาต่างๆ จึงเรียกว่า “มหาสัตว์” และผู้ที่เริ่มบำเพ็ญบารมีก็ต้องค่อย ๆ ศึกษาพระธรรม และบำเพ็ญจริธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ ต้องใช้เวลานานต่อไปในการเข้าสู่พุทธภูมิเรียกว่า “อนุโพธิสัตว์”

^{๒๔} เสถียร โภธินันทะ , ขุมขุมพระสูตรมหายาน , (กรุงเทพมหานคร : โพธิสามต้นการพิมพ์ , ๒๕๑๖), หน้า ๒๕๕.

นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ยังแบ่งตามวิธีการดำเนินชีวิต เช่นพระโพธิสัตว์ที่ถือเพศเป็นบรรพชิต เรียกว่า “เนกขัมมโพธิสัตว์” ส่วนผู้ที่ดำเนินชีวิตตามวิถีของพระโพธิสัตว์แต่ไม่ออกบวช เรียกว่า “คฤโพธิสัตว์” หรือ ฆราวาสโพธิสัตว์ มีทั้งผู้ถือพรหมจรรย์ ประพฤติตนเยี่ยงสมณะ เรียกว่า ฆราวาสมุณี และผู้ที่บริโศกคามคุณอยู่เรียกว่า ปุณฺชนโพธิสัตว์ เป็นต้น^{๒๕}

จากการศึกษาพบว่า การแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทนั้น แบ่งตามกาลเวลาที่พระโพธิสัตว์ได้ตั้งปณิธาน นับแต่อดีตถึงปัจจุบันพระโพธิสัตว์ที่เป็นมหาโพธิสัตว์หรืออัครโพธิสัตว์ นั้นเป็นพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในรูปของธรรมกาย หรือเป็นมายาธรรม เพื่อที่จะมาโปรดสัตว์โลก ส่วนมานุญโพธิสัตว์นั้น หมายถึงบุคคลที่ตั้งปณิธาน ที่จะบำเพ็ญตนเป็นโพธิสัตว์เพื่อเข้าถึงพุทธภูมิ มีทั้งผู้ที่ตั้งปณิธานมาน และผู้ที่เพิ่งตั้งปณิธานเป็นโพธิสัตว์ใหม่อยู่ ผู้ที่ดำเนินตามโพธิสัตว์ภูมินั้นจะออกบวช หรือเป็นฆราวาสก็ได้ ถึงจะมีการแบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็นเภทต่าง ๆ แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์นั้นก็คือการบรรลุพุทธภูมิ นั่นเอง

๒.๓ โพธิสัตว์จรียา (การสร้างบารมี) ของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

ดังที่รู้กันแล้วว่าพระโพธิสัตว์นั้นเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ ที่แตกต่าง และมีความพิเศษกว่าคนและสัตว์ธรรมดาทางด้านสติปัญญา ความสามารถ และจุดหมายสูงสุด สิ่งที่ทำให้พระโพธิสัตว์แตกต่างจากสัตว์อื่นก็คือบารมี ก่อนจะได้มาเป็นพระพุทธเจ้านั้น พระมหาโพธิสัตว์ทรงสร้างบารมีด้วยการเดินตามโพธิสัตว์จรียานับแต่การตั้งปณิธานปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยการสร้างบารมีให้ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว พระโพธิสัตว์ยังจะต้องมีคุณสมบัติอื่นอีก

เพราะฉะนั้นธรรมเหล่าใดมีประเภทไม่น้อยเป็นร้อยเป็นพัน เป็นโพธิสมภาร เป็นคุณของพระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้คือ ธรรมเป็นปฎิญา มีอาทิ คือ มหากรุณาอันให้สำเร็จในที่ทั้งปวงบุญสมภาร และญาณสมภาร แม้ทั้งสอง สุจริตของพระโพธิสัตว์มีกายสุจริต เป็นต้น อธิฐาน มีสังจาธิฐาน เป็นต้น พุทธภูมิ มีอุตสาหะ เป็นต้น ธรรมเป็นเครื่องบ่มมหาโพธิญาณ มีศรัทธา เป็นต้น อธิษาศัยของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย มีอธิษาศัยไม่โลก เป็นต้น เราข้ามได้แล้วจักข้ามต่อไป มหาปุริสวัตกมีอาทิว่า ธรรมนี้ของผู้มีความมักน้อย ธรรมนี้ มิใช่ของผู้มีความมักใหญ่ ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล บุญกิริยาวัตร ๑๐ มีทานและศีล เป็นต้น^{๒๖}

^{๒๕} สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศานามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^{๒๖} พุ.จรียา.อ.(ไทย) ๓๔/๕๒.

ความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ ที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกพุทธเจ้านั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีธรรมให้สมบูรณ์ครบถ้วนแล้ว พระโพธิสัตว์ยังมีหลักธรรมอื่น ๆ มากมายที่เป็นธรรมอุคหนุนในการบำเพ็ญบารมี

๒.๓.๑ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

บารมี นั้นเป็นชื่อเรียกหัวข้อธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติตาม เพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นหลักธรรมที่สั่งสมอบรมมาเป็นเวลายาวนาน จนกลายเป็นความเป็นเลิศในสิ่งนั้น ๆ หรือเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น เพื่อนำไปเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงพุทธภาวะ หรือกลายเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อบารมีครบสมบูรณ์ บารมีนั้นในพุทธศาสนาทั้งเถรวาท และมหายานนั้นต่างก็ถือว่าเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้วิเศษ เช่น พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เป็นต้น และทั้งสองนิกายก็ใช้บารมีไปในทางเดียวกัน คือนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า แต่ขั้นตอนและการปฏิบัติในการให้ความสำคัญแก่บารมีนั้น ก็จะแตกต่างกันออกไป

๒.๓.๑.๑ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่าบารมี ในฝ่ายเถรวาท หมายถึงความเต็มเปี่ยม ความสูงสุด ความเป็นเลิศ ความสำเร็จ นำมาใช้กับพระพุทธเจ้า หรือพระสาวกองค์ใดองค์หนึ่ง

ในจุททกนิกาย ได้กล่าวถึงการความเป็นเลิศของพระพุทธเจ้าในการสั่งสมบารมี ว่าลำดับนั้น พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับธีรชนที่ได้สั่งสมกุศลไว้ในพระพุทธรเจ้าองค์ก่อน และยังไม่ได้รับความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลาย เพราะมุ่งหน้าต่อสัมโพธิญาณนั้น ธีรชนผู้มีปัญญาแก่กล้าดี จึงได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญู ด้วยอหยาศัยที่เข้มแข็งและด้วยอำนาจแห่งปัญญา^{๑๑}

ในอรรถถายังนำบารมีมาใช้กับพระอัครสาวก คือ พระสาวกชั้นยอด มีความเป็นเลิศ เพราะมีคุณสมบัติพิเศษกว่าพระสาวกอื่นทั้งหมด เช่น พระสารีบุตรเถระเลิศทางปัญญา และ พระมหาโมคคัลลานเถระ เลิศทางมีฤทธิ์มาก^{๑๒}

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงให้ความหมายบารมีไว้ว่า บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง บารมี วิเคราะห์ได้ ๒ ความหมาย คือ ความเป็นเลิศ และธรรมเครื่องถึงฝั่ง ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทยุคแรก หมายถึง ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงความ

^{๑๑} จุ.พุทธ.(ไทย) ๓๒/๒/๑.

^{๑๒} ที.ม.อ.(ไทย) ๕/๑๑-๑๒.

เป็นเลิศทั่วไป ในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวด และในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงผลสุดท้ายในพระพุทธศาสนา คือพระอรหัตผล ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์ยุคต่อมา มีความหมายเปลี่ยนไปจาก เป้าหมาย เป็นวิธีการ นั่นคือหมายถึง ธรรม ๑๐ ประการที่ทำให้บรรลุพระโพธิญาณ^{๓๓}

ดังที่รู้แล้วว่า ก่อนจะมาเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นต้องสั่งสมบารมีมากมาย เพื่อความสุขของเวไนยสัตว์ แต่การที่จะสามารถช่วยเหลือคนอื่นได้นั้น ต้องช่วยเหลือตนเองได้ก่อน หรือฝึกตนก่อนจึงจะฝึกคนอื่น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธภาษิตว่า

บุคคลพึงยังตนนั้นแลให้ตั้งอยู่ในคุณอันสมควรเสียก่อน พึงปราสอนผู้อื่นในภายหลัง บัณฑิตไม่พึงเศร้าหมอง หากว่าภิกษุ พึงทำตนเหมือนอย่างที่คุณปราสอนคนอื่นในไซ้ ภิกษุนั้นมีตนอันฝึกดีแล้วหนอ พึงฝึก ได้ยินว่าตนแลฝึกได้ยาก ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใดเล่าพึงเป็นที่พึ่งได้ เพราะว่าบุคคลมีตนฝึกฝนดีแล้วย่อมได้ ที่พึ่งอันหาได้โดยยาก^{๓๔}

แนวคิดที่เป็นอุดมการณ์อันยิ่งใหญ่ ของพระโพธิสัตว์ที่มีการบำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าขึ้น พระโพธิสัตว์ต้องมีปณิธาน มีอุดมการณ์อันแน่วแน่เพื่อการตรัสรู้ธรรมนั้น พระโพธิสัตว์ต้องทำตนเองให้บรรลุธรรมก่อนจึงทำให้คนอื่นบรรลุตามได้

ในขุททกนิกายชาดก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ^{๓๕} ดังนี้

ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบาย โภสกล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือการบริจาค การขจัด โลภะในไทยธรรม มีความปรากฏคือ ความไม่ติดยึด มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาค

ศีลบารมี คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณา และอุบาย โภสกลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะคือการสมาทาน มีรสคือการทำลายความทุกข์ มีรสคือความไม่มีโท มีสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือหิริและ โอตตปปะ

เนกขัมมบารมี คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบาย โภสกลกำกับมีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรสคือการอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏคือการหลุดพ้นมีพื้นฐานคือความสลัดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา)

^{๓๓} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๑.

^{๓๔} ขุ.ท.(ไทย) ๑๗/๒๒/๒๕.

^{๓๕} คุุราชระเอียดใน ขุ.ชา.เอกก.อ.(ไทย) ๕๕/๑/๑-๔๐.

ปัญญาบารมี คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐานคือ สมาธิหรืออริยสัจ ๔

วิริยบารมี คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏคือความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือ เรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิออันสั่วทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สัจจบารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบังอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือ การกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศล มีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรสคือการข่มขจัดปฏิบัติของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐานคือโพธิสมภาร

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือการนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ายรัก มีพื้นฐานคือความเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่าเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุชณะ (คล้อยตาม) และปติชชะ (ความกระทบ, ดัดขัด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือการวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือความเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือ การสงบระงับจากความขึงเคียด มีพื้นฐานคือการประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน ดังนั้น บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อ

ประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ์ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ

ลำดับขั้นการบำเพ็ญบารมี

การแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมี เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดี จากระดับปกติสามัญจนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละบารมี ท่านแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับคือ “ขั้นบารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรมดา)” “ขั้นอุปปบารมี” (บารมีระดับกลาง) และ “ขั้นปรมัตถบารมี” (บารมีระดับสูงสุด) ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตามภูมิธรรมและตามการปฏิบัติ แต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่สละ ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๓๖} ได้กล่าวไว้ดังนี้

๑ ถ้าเป็นการสละทรัพย์สิ่งของอันเป็นที่รักและคนที่รักจัดเป็นบารมีระดับต้น (ขั้นบารมี)

๒ ถ้าเป็นการสละอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น บริจาคหัวใจ บริจาคดวงตาจัดเป็นขั้นระดับกลาง (ขั้นอุปปบารมี)

๓ ถ้าเป็นการสละชีวิต จัดเป็นบารมีระดับสูง (ขั้นปรมัตถบารมี)

เมื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีแล้ว จะพบว่าบารมีตามภูมิธรรม และบารมีตามการปฏิบัติ มีความแตกต่างกัน ดังนี้ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ตรัสไว้ใน ทศบารมี ทศพิชราชธรรม เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีไว้ว่า ระดับการสร้างบารมีสามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ โดยภูมิธรรมและการปฏิบัติ ดังนี้

๑ ตามภูมิธรรม “บารมี” เป็นการสร้างคุณความดีในชาติต่าง ๆ เหมือนคนปกติทั่วไป มีดีบ้าง ชั่วบ้างคละเคล้ากันไป “อุปปบารมี” เป็นการสร้างความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความดีก็เริ่มจะสมบูรณ์ขึ้น “ปรมัตถบารมี” เป็นขั้นที่บารมีเต็มเปี่ยมจนสามารถบรรลุธรรมได้

๒ ตามการปฏิบัติ “บารมี” เป็นการปฏิบัติปกติทั่วไป มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ถือว่าเป็นการทำความดีของคนทั่วไป “อุปปบารมี” เป็นการปฏิบัติโดยการปลีกดัวออกจากเครื่องผูกพันต่างๆ เช่น ปลีกดัวออกจากเรือนไปรักษาศีล เป็นต้น “ปรมัตถบารมี” เป็นการปฏิบัติเมื่อปลีกดัวออกจากเรือนแล้วต้องบำเพ็ญเพียรทางจิต หรือที่เรียกว่าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุธรรม จึงเรียกได้ว่าเป็นขั้นปรมัตถบารมี^{๓๗}

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส.อาร์. พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด,๒๕๕๑), หน้า ๑๘๐.

^{๓๗} สมเด็จพระญาณสังวร, ทศบารมี ทศพิชราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๓.

จากการศึกษาเรื่องบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท จะเห็นได้ว่าบารมีเป็นการเรียกสิ่งที่เป็นเลิศ สิ่งที่สูงสุดที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่นความมีปัญญา ความมีลาภ มีฤทธิ์เดชต่าง ๆ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจัดพระอัครสาวก ผู้ที่มีความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ เมื่อบารมีได้นำมาใช้กับบุคคลที่บำเพ็ญตนในหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ก็เรียกหลักธรรมนั้นเป็นบารมี เช่นการให้ทาน ก็เรียกทานบารมี เป็นต้น บารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีอยู่ ๑๐ ข้อ หรือ ๑๐ ทศ เมื่อแบ่งขั้นตอนการปฏิบัติแต่ละข้อออกเป็นสามก็จะได้บารมี ๓๐ ทศ ที่รู้จักในนามมหาชาติชาดก และในปัจจุบันก็ยังนำบารมีมาใช้ในการทำบุญให้ทานทั่วไป เพื่อเน้นให้มีความหนักแน่นขึ้น เช่น คำพูดที่ว่า การทำบุญครั้งนี้เป็นการสั่งสมบุญบารมีของเราเป็นต้น

๒.๓.๑.๒ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

จากหลักการทางพุทธศาสนาเถรวาทที่ถือเอาพระโพธิสัตว์ภูมิเป็นหลัก มหาชนเชื่อว่าทุกคนสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ เพราะมีเชื้อแห่งพุทธอยู่ก่อนแล้ว ฉะนั้นควรที่จะเข้าถึงพุทธภูมิให้ได้ สิ่งที่ทำให้มนุษย์สามารถเข้าสู่พุทธภูมิได้นั้นก็คือบารมีธรรม หรือ ปารมิตา ซึ่งมีความหมายว่า สูงสุด ความเป็นเลิศความสำเร็จ คือสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

บารมีธรรม ที่พระโพธิสัตว์ ควรบำเพ็ญให้บริบูรณ์จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๖ บารมีธรรม คือ ทานบารมี สีลบารมี กษานติบารมี วิริยบารมี ธยานบารมี และปรัชญาบารมี ดังที่ ลังกาวตารสูตร กล่าวว่า “ความเป็นพระพุทธเจ้าจะบรรลุได้ก็ด้วยการบำเพ็ญบารมีธรรมทั้ง ๖ ให้บริบูรณ์ บารมี ๖ เหล่านี้ เป็นกัลยาณมิตรของพระโพธิสัตว์ เป็นครู เป็นทางเดิน เป็นแสงสว่าง เป็นคบบเพลิง เป็นดวงประทีป เป็นที่พักพิง เป็นที่พึ่งพา เป็นที่พักผ่อน เป็นสิ่งบรรเทาทุกข์ เป็นเกาะ เป็นมารดา เป็นบิดา และช่วยให้พระโพธิสัตว์ได้เข้าใจตามเป็นจริงจนได้ตรัสรู้ในที่สุด”^{๓๘}

บารมี ๖ ของพระโพธิสัตว์

พระสูตรมหาชนแทบทั้งหมด ต่างพรรณนาถึงความสำคัญของบารมี ๖ ที่พระโพธิสัตว์ควรปฏิบัติให้ได้ครบสมบูรณ์ บารมี ๖ มีดังนี้

ทานบารมี พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ จนเห็นว่าแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียยุคเดียวกัน การให้หรือทานในที่นี้จึงมีนัยที่น่าพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประการคือ ๑) เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้างความ

^{๓๘}D.T. SUZUKI, *the Lankāvata Sutra :A Mahayana Text*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

อ่อนโยนให้กับจิตใจ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป และ ๒) แสดงว่าในสังคมมี
คนยากจนที่ควรแก่การได้รับความช่วยเหลือ และมีผู้ที่ทำประโยชน์แก่สังคม เช่น นักบวช บุคคล
เช่นนี้ไม่มีอาชีพ หากได้รับการอุปถัมภ์แล้ว จะทำหน้าที่ของตนได้อย่างดี พุทธศาสนมหายาน ได้
ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการให้ทาน หรือ เอาทานบารมีเป็นธรรมข้อแรกของพระโพธิสัตว์ พระ
โพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้อาจมีสภาพจิตใจกว้างขวาง เผื่อแผ่ไปยังผู้ขัดสนและตกทุกข์ได้ยากทั้ง
มวล ดังที่คัมภีร์โพธิจักรยาวตารกล่าวว่

พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นยา และเป็นแพทย์รักษาผู้เจ็บป่วยให้หายป่วย
ปรารถนาที่จะเป็นอาหาร และน้ำให้ผู้อดอยากหิวโหยได้ค้ำกิน ทั้งในยามปกติ และเมื่อ
คราวประสบทุกข์ภัย ปรารถนาเป็นจุมทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสำหรับคนขัดสน
สิ้นเนื้อประดาตัว และเป็นแหล่งบรรเทาทุกข์อื่น ๆ สำหรับผู้ต้องการความช่วยเหลือ^{๓๕}

นอกจากการให้วัตถุสิ่งของหรือร่างกายของตนแล้ว แม้ผลแห่งกุศลกรรมที่ได้กระทำ
บำเพ็ญทั้งในอดีต กระทำอยู่ปัจจุบัน และจะทำในอนาคต พระโพธิสัตว์ก็ยินดีสละให้ หากจะช่วย
ให้ผู้รับพ้นจากความทุกข์ เป็นเพราะรักในพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์จึงยอมเสียสละทุกอย่าง
แม้กระทั่งผลกรรมดีของตนให้ผู้อื่น อย่งไรก็ดี เช่นเดียวกับเถรวาท มหายานถือว่าทานที่ล้ำเลิศยิ่ง
กว่าทานทั้งปวงคือ ธรรมทาน ดังพระสูตรที่แปลเป็นภาษาจีนกล่าวสรุปว่า อุบายที่ดำ (อนุบาย) คือ
อะไร? พระโพธิสัตว์ขณะที่บำเพ็ญทานบารมี ให้การช่วยเหลือผู้อื่นด้วยวัตถุสิ่งของอย่างเดียว แต่
ไม่เคยยกพวกเขาจากความชั่วให้เข้าใจธรรม เข้าใจธรรม นี้คืออุบายที่ดำ ทำไม? เพราะการ
ช่วยเหลือด้วยวัตถุยังไม่จำเป็นว่าเป็นการช่วยเหลือจริง ๆ มูลสัตว์ไม่ว่ากองใหญ่หรือเล็ก อย่งไรเสียก็
ย่อมส่งกลิ่นเหม็นอยู่วันยังค่ำ นัยเดียวกัน เหล่าสัตว์ล้วนประสบความทุกข์จากกรรมและพื้นเพ
อุปนิสัยของตน เป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้พวกเขามีความสุข ด้วยการป้อนวัตถุให้อย่างเดียว วิธีที่ดี
ที่สุดที่จะช่วยเหลือ พวกเขาคือการให้ธรรม^{๓๖}

ศีลบารมี พระโพธิสัตว์จะต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทั้งอินทริยสังวรศีล และกุศล
สังคหศีล อินทริยสังวรศีล คือการสำรวมอินทริย์ เว้นจากเบียดเบียนสัตว์ กุศลสังคหศีล คือการตั้งใจ
ช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ นอกจากศีลที่มาจากพระพุทธศาสนายุคแรกแล้ว ทางฝ่าย

^{๓๕} สุมาลี มหณรงค์ชัย **พุทธศาสนมหายาน** กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์สยาม , ๒๕๕๐, หน้า ๒๗.

^{๓๖} วิทยา ศักยภินันท์. “อุดมการณ์พระโพธิสัตว์”, **มนุษยศาสตร์**, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๒) : ๕.

มหายานได้กำหนด “สิกขาบทพระโพธิสัตว์ เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งเพื่อปฏิบัติควบคู่กันไปกับศีลที่มา
ในพระ ปาฏิโมกข์”^{๕๐}

พระโพธิสัตว์อาจจะเมิดศีลได้ หากพิจารณาแล้วว่าจะเป็นการแสดงความเมตตาและ
ความกรุณาต่อผู้อื่น โปธิสัตว์ภูมิได้แสดงว่า เหตุการณ์ใดบ้างที่พระโพธิสัตว์อาจจะเมิดศีลได้ แต่
ทุกสถานการณ์จะต้องเกี่ยวข้องกับความเมตตาและความกรุณา ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นทั้งสิ้น

ฉะนั้น พระโพธิสัตว์อาจปลิดชีวิตุทธชนที่กำลังจะก่อกรรมทำเข็ญฆ่าพระอรหันต์
สาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ โดยตั้งเจตนาดังนี้ว่า ผลจากการกระทำนี้
แม้จะทำให้ต้องตกนรกหมกไหม้ก็ไม่เป็นไร เพราะจะทำให้มีโอกาสได้ช่วยเหลือสัตว์นรกต่อไป

พระโพธิสัตว์อาจยึดทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทุจริตของพระราชา เสนาบดี และ ของ
อาชญากรที่ก่อกรรมทำเข็ญแก่ประชาชนแล้วนำมาอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อาจมีเพศสัมพันธ์กับ
หญิงสาวเพื่อหนีหนีห่างจากการกระทำอันชั่วร้าย อาจพูดคำหยาบเพื่อตักเตือน และป้องกันไม่ให้
คนชั่วประพฤติบาปอกุศล อาจพูดเท็จเมื่อจำเป็นต้องช่วยเหลือผู้อื่น อาจมีส่วนร่วมในกิจกรรม
บันเทิงทางโลกเพื่อผ่อนคลายทุกข์โศกของมหาชน และกิจกรรมอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน^{๕๑}

กษานติบารมี กษานติ หรือขันติ แปลว่า อุดทน เป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโทสะและ
ความพยาบาท พระโพธิสัตว์นั้นต้องมีความอดทนต่ออุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดจากสิ่งแวดล้อม หรือเกิด
จากกิเลสในตัวเราเอง โดยรวมความอดทนนั้นมีหลายนัย เช่น อดทนต่อความหนาวความร้อน
อดทนต่อโรคร้ายไข้เจ็บ และอดทนต่อกิเลสที่เกิดขึ้น สภาพแวดล้อมนั้นเป็นอุปสรรคขั้นแรกที่จะมา
กีดขวางในการทำคุณงามความดี คนเรานั้นผู้ที่ยังมีความเกียจคร้านอยู่ มีความอดทนน้อยก็จะคล้อย
ตาม บางทีร้อนมาก หรือหนาวมากก็จะหมดโอกาสในการทำหน้าที่การงาน แต่พระโพธิสัตว์นั้นถ้า
ทำหน้าที่เพื่อความสุขของสรรพสัตว์แล้ว ถึงแม้จะหนาว หรือร้อนจนคนจะตาย พระโพธิสัตว์ก็ต้อง
อดทน รวมถึงความเป็นโรคร้ายไข้เจ็บ อันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ หรือกิเลสที่เกิดจากขันธ
สันดาน ทำให้เกิดความโกรธ ความหลง อันปลุกชนั้นตกเป็นทาสแห่งกิเลสทั้งมวล พระโพธิสัตว์
นั้นแทนที่กิเลสด้วยความมีเมตตากรุณา โดยผ่านการอดทนต่อสิ่งเหล่านั้น

^{๕๐}อภิขัย โปธิประวัติศาสตร, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๑๐.

^{๕๑}วิชา ศักยภินันท์. “อุคตกรรมพระโพธิสัตว์”, มนุษยศาสตร์. ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม -
มิถุนายน ๒๕๕๒): ๑๐.

วิริยบารมี วิริยะ คือความขยันและกล้าหาญ พระโพธิสัตว์ ต้องมีความเพียรกล้า ไม่รู้สึกระอาในการช่วยเหลือสัตว์ไม่รู้สึกละอายต่อพุทธภูมิ คำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากจะเป็น “กรรมวาที” แล้วยังเป็น “วิริยวาที” อีกด้วย ซึ่งหมายความว่า การจะบรรลุจุดหมายสูงสุดทางศาสนานั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ไม่ใช่อาศัยความเกียจคร้าน วิริยะหรือความเพียรอย่างไม่ย่อท้อจึงจำเป็นต่อการบรรลุพระโพธิญาณ นอกจากจะมั่นคงไม่เบื่อง่ายในเป้าหมายแล้ว ผู้บำเพ็ญ วิริยบารมี จะต้องเพียรป้องกันตนเอง จากบาปอกุศลต่าง ๆ ด้วย จะหักห้ามใจตนเองจากความเพลิดเพลินในกาม เพราะกามสุข เป็นเสมือนหนึ่งลมมีดอกบัวน้ำผึ้ง ที่พร้อมจะบาดผู้ที่หลงระเริงดื่มกินได้ทุกเมื่อ พระโพธิสัตว์จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวังรอบคอบเสมอ แต่เมื่อได้ตัดสินใจกระทำสิ่งใดแล้ว จะทำด้วยความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อจนกว่าจะบรรลุผลสำเร็จ

ธยานบารมี (ฌานบารมี) พระโพธิสัตว์จะต้องสำเร็จฌานสมาบัติทุกชั้น มีจิตมั่นคง (สมาธิบารมี) ^{๔๓} ไม่คลอนแคลน เพราะอารมณ์ต่างๆ หลังจากบำเพ็ญวิริยบารมีจนเต็มกำลังแล้ว พระโพธิสัตว์ควรทำใจให้สงบ การสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเมตตา กรุณาต่อผู้อื่นอย่างเดียว แต่ความสงบภายในตน ไม่ว่าจะป็นกายวิเวก จิตวิเวก และอุปวิเวก พระโพธิสัตว์ต้องสั่งสมให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เช่นกัน เพราะความสุขสงบภายในตน ย่อมทำให้เข้าใจธรรม เอาชนะกิเลสในใจตนและมองเห็นความเท่าเทียมกันระหว่างตนกับผู้อื่น ช่องทางการทำใจให้สงบมี ๒ ประการคือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา อารมณ์ที่เกิดจากการภาวนา จะทำให้เกิดดวงปัญญา และคลายความลุ่มหลงมัวเมาในกามและสมบัติทางโลกทั้งหมด

ปรัชญาบารมี (ปัญญาบารมี) พระโพธิสัตว์จะต้องทำให้แจ้งในบุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตา คือเห็นบุคคลและธรรมทั้งปวงเป็นของว่าง ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น ปัญญาคือความเห็นแจ้งในกุศลและอกุศล ซึ่งถือว่าเป็นบูรณาการขั้นสุดท้ายของทุกบารมีดังกล่าวมาแล้ว “พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้และทรงได้รับพระสมณนามเช่นนั้นก็ด้วยพระปัญญาบารมี” ฝ่ายมหายานได้อธิบายหลักอนัตตาซึ่งเป็นคุณลักษณะพิเศษในพุทธศาสนาออกไปอย่างกว้างขวางลึกซึ้งมากพิสดารยิ่ง กว่า ในฝ่ายเถรวาท มหายาน เรียกว่า ศูนยตา แทนคำว่า อนัตตา ในส่วนปฏิบัติของบุคคลทางฝ่ายมหายาน ถือว่าบุคคลจะพ้นทุกข์ได้ ก็ด้วยการเข้าถึง ศูนยตา ซึ่งมี ๒ ชั้น คือ บุคคลศูนยตา และธรรมศูนยตา ^{๔๔}

^{๔๓} เสฐียร พันธงชัย, พุทธประวัติมหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖.(กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม,๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔.

^{๔๔} วศินอินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

บุคคลศุขยตาได้แก่การละอัสมิมานะซึ่งทำให้บุคคลบรรลุดุอรหัตต์ ส่วนธรรมศุขยตาได้แก่การละความยึดถือแม้ในพระนิพพานซึ่งเป็นภูมิของพระโพธิสัตว์ชั้นสูง

พระสูตรมหายานแทบทั้งหมด ต่างพรรณนาถึงความสำคัญของบารมี ๖ และภายหลังได้เพิ่มเข้ามาอีก ๔ ตามนัยมหายานมี ดังนี้

อุปายบารมี หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการจัดการเรื่องราวต่างๆรวมทั้งความรู้ที่แตกฉาน การมีสมบัติดังกล่าวก็เพื่อให้ พระโพธิสัตว์มีความสามารถในการการชี้บอกสั่งสอนชาวโลกผู้มีพื้นฐานต่างๆกันไป ให้สามารถเข้าถึงธรรมที่แท้ได้ ดังนั้น การจะเป็นผู้สามารถสั่งสอนให้เข้าใจนั้น ต้องมี อุปายโกศลอันประกอบไปด้วย

ปณิธานบารมี หมายถึง ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์ของตน ความตั้งใจมั่นที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้น ย่อมปรากฏในทุกขั้นของการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ความต้องการนั้นเป็นเหตุให้ยกพระนิชานขึ้นเป็นความดีสูงสุด

พลบารมี หมายถึง ความมีเมตตา และความพยายาม ที่พระโพธิสัตว์ควรบำเพ็ญ อันเป็นกำลังแน่วแน่ในเรื่องที่ตั้งใจไว้ รวมถึงการที่ได้ฟังพระสัทธรรมแล้วมีโยนิโสมนสิการตามแล้วก็ได้บรรลุอนุตตรโพธิญาณ แล้วนำเอาหลักธรรมเพื่อสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความจริง

ญาณบารมี หมายถึงความรู้แจ้งสมบูรณ์ทุกอย่าง ญาณอันเกิดแต่บารมี ที่สั่งสมมาเป็นปัญญาระดับสูงเป็นโลกุตตรปัญญา หรือญาณหยั่งรู้แจ้งในสรรพสิ่ง^{๔๕}

จากการศึกษาเรื่องบารมีของมหายาน สรุปได้ว่า มหายานนั้นให้ความสำคัญต่อบารมีธรรมมาก เพราะเป็นหลักที่พระโพธิสัตว์ควรปฏิบัติ เพื่อบรรลุพุทธภาวะ จากเดิมนั้นบารมี ทางฝ่ายมหายานนั้นมี ๖ ภายหลังเพิ่มเติมเข้ามาอีก ๔ เป็น ๑๐ การเพิ่มบารมี หรือตัดออกของมหายานนั้น เป็นเพราะว่ามหายานนั้น มีหลายนิกายย่อย ๆ ออกไปอีก การเห็นความสำคัญต่อบารมี หรือข้อธรรมนั้นๆ อาจเป็นเหตุให้มีการต่อเติมเรื่องบารมีดังที่ได้อธิบายมา

สรุปแล้ว บารมีของพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาท และมหายานนั้นทางด้านความหมายส่วนมากก็มีความหมายเหมือนกัน คือหมายถึงธรรมอันประเสริฐ สูงสุด ความเต็มเปี่ยม เป็นธรรมนำไปถึงฝั่ง คือพระนิพพาน และใช้กับพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกัน แต่การให้ความสำคัญนั้นทางฝ่ายเถรวาทเน้นไปที่หลักอริยสัจ ๔ และกุศลธรรม เช่น ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น แต่ว่าทางฝ่ายมหายานนั้นถือเอาบารมีเป็นหลัก เพราะว่าเป็นธรรมของพระโพธิสัตว์

^{๔๕} เสฐียร พันธงย์ , พุทธประวัติมหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖.(กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม,๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

อันเป็นแกนกลางของพุทธศาสนาหายาน และจำนวนบารมีนั้นทางฝ่ายเถรวาทนั้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด แต่ทางฝ่ายมหายานนั้นบางนิกายก็มี ๖ บ้างมี ๑๐ บ้างแตกต่างกันออกไป

อนึ่งความแตกต่างระหว่างบางบารมีของเถรวาทและมหายานบางข้อ เช่น ฝ่ายมหายานนั้นไม่มี เนกขัมมะบารมี เพราะผู้ที่ตั้งปณิธานจะเป็นพระโพธิสัตว์นั้นไม่จำเป็นต้องออกบวชก็ได้ ถ้าดูตามชาดกหลายเรื่องที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระโพธิสัตว์ไม่จำเป็นต้องออกบวชเสมอไป แม้ในที่สุดพระโพธิสัตว์ยังเสวยชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานก็มี แต่ว่ามหายานนั้นถือว่าบารมีธรรมเป็นเรื่องปัจจุบันไม่ใช่มีแต่ในชาดก ถ้าเอาเนกขัมบารมีมาใช้อาจทำให้คนที่ไม่ยอมบวช ไม่สนใจที่จะมุ่งเป็นพระโพธิสัตว์และไม่สนใจพระพุทธรูปศาสนาด้วย และทางฝ่ายมหายานนั้นไม่มีอุเบกขาบารมี แต่จะเอาอุปายบารมีมาแทน อาจเป็นการวางอุเบกขาโดยใช้กุศโลบาย มาแทนก็ได้

จากการศึกษาเรื่องบารมีทั้งเถรวาทและมหายาน เห็นได้ว่าบารมีธรรมทั้ง ๑๐ เป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติตาม หลักพระพุทธรศาสนา นับแต่อดีตถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าบารมีทั้งเถรวาทและมหายาน นี้จะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ แต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหลักธรรมที่ชาวพุทธทั่วไปปฏิบัติกันอยู่ ณ ปัจจุบัน เช่นหลักไตรสิกขา หลักบุญกิริยาวัตรก็จัดลงได้ ดังนี้

ตารางที่ ๑ แสดงการจัดบารมี กับหลักธรรมที่สำคัญ

บารมีฝ่ายเถรวาท	บารมีฝ่ายมหายาน	หลักไตรสิกขา	บุญกิริยาวัตร ๓	อกุศลมูล ๓
ทานบารมี	ทานบารมี	ศีล	ทาน	กำจัดโลภะ
ศีลบารมี	ศีลบารมี		ศีล	
เนกขัมบารมี	ฉานบารมี*	ศีล, ปัญญา	ภาวนา	กำจัดโมหะ
ปัญญาบารมี	ปัญญาบารมี			
วิริยบารมี	วิริยบารมี	ศีล,สมาธิ, ปัญญา	ภาวนา	กำจัดโทสะ
ขันติบารมี	กษานติบารมี			
สัจจะบารมี	ญาณบารมี*			
อธิษฐานบารมี	ปณิธานบารมี*			
เมตตาบารมี	พลบารมี*			
อุเบกขาบารมี	อุปายบารมี*			กำจัดได้ทั้ง โลภะ โทสะ โมหะ

*หมายถึงบารมีที่แตกต่างกัน ระหว่าง เถรวาท และมหายาน

๒.๓.๒ หลักธรรมต่าง ๆ ที่เป็นส่วนเสริมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

นอกจากบารมีธรรมที่เป็นหลักในการปฏิบัติแล้ว พระโพธิสัตว์ยังจะต้องมีหลักธรรมอื่น ๆ อีกมากมายเช่น สโมธานธรรม ทศกมุขิ พุทธกมุขิธรรม และมหาปณิธาน เป็นต้น ที่จะเป็นส่วนเสริม สนับสนุนให้ การบำเพ็ญบารมี และความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้นสำเร็จผล

๒.๓.๒.๑ สโมธานธรรม

ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้กล่าวถึงธรรมสโมธานว่า เป็นธรรมที่จำเป็นอย่างยิ่งที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายต้องตั้งใจปรารถนาก่อนอะไรอื่นทั้งหมด เมื่อความปรารถนา ในธรรมสโมธานนี้สำเร็จแล้ว พระพุทธกมุขิ กล่าวคือความปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าก็จักสำเร็จได้โดยไม่ต้องสงสัย^{๔๖} ธรรมสโมธาน ๘ ประการ คือ มนุสสุตตัม (ความเป็นมนุษย์) ๑ ลิงคสมุปตติ (ลิงคสมบัติ) ๑ เหตุ (เหตุ) ๑ สตถุทตสนั (เห็นศาสดา) ๑ ปพพชชา(บรรพชา) ๑ คุณสมุปตติ (คุณสมบัติ) ๑ อธิกาโร (อธิการ) ๑ ฉนุทธา (ความพอใจ) ๑^{๔๗} ดังที่จะอธิบายละเอียดต่อไป

๑. มนุสสุตตัม ท่านที่ปรารถนา ซึ่งพระพุทธรกมุขิ หวังจักได้สำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาลนั้น ในเบื้องต้นจำต้องปรารถนาได้ให้เป็น “มนุษย์” เสียก่อนเพราะการที่จะได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้านั้น จะได้ก็แต่เฉพาะชาติที่เป็นมนุษย์เท่านั้น หากว่าคุณสมบัติเกิดเป็นองค์อินทร์ อรพรม หรือเป็นเทพยดา เป็นนาค เป็นครุฑ เป็นอสูร หรือเป็นผู้มีฤทธิ์วิเศษอื่นใด มีอำนาจมากมายเพียงใดก็ดี หากไม่เป็นมนุษย์พระพุทธรเจ้าก็ไม่ทรงพยากรณ์

๒. ลิงคสมุปตติ นอกจากจะทรงพยากรณ์เฉพาะท่านที่เป็นมนุษย์ แต่การที่เป็นมนุษย์นั้นต้องตั้งอยู่ในอติภาพของบุรุษเท่านั้น ไม่สำเร็จแก่สตรี บัณเฑาะก์คือกะเทย นปุงสกะ คือไม่มีเพศชายหญิง อุกโตพยัญชนกะ คือปรากฏทั้งสองเพศ เพราะว่า ไม่มีความบริบูรณ์แห่งลักษณะ การที่สตรีจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธรเจ้านั้น ไม่มี มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะเป็นได้ เพราะฉะนั้นความปรารถนาจึงไม่สำเร็จ แม้แก่มนุษย์ผู้ตั้งอยู่ในเพศสตรี หรือแก่บัณเฑาะก์เป็นต้น

^{๔๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร. ป.ธ.๘), มุนีนารถที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕) หน้า ๓๕.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.จริยา.อ.(ไทย) ๓๔/๓๖/๕๘๐

๓ เหตุ คือถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ความปรารถนాయ่อมสำเร็จแก่มนุษย์บุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย เพราะเหตุสมบัติ คืออุปนิสัยปัจจัยแห่งพระอรหันต์รุ่งเรืองอยู่ในสันดาน

๔ สตุถารทศสน์ คือการได้เห็นพระพุทธเจ้า เพราะความปรารถนాయ่อมสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ความปรารถนాయ่อมไม่สำเร็จในสำนักของ พระเจดีย์ ที่โคนโพธิ์ ที่พระปฐมมา หรือที่สำนักของพระปัจเจกพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เพราะไม่มีอำนาจ ไม่ใช่วิสัย ไม่มีกำลังพอที่จะพยากรณ์ความปรารถนาที่จะสำเร็จได้มีเพียงสำนักของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

๕ ปุพฺพชฺชา คือการออกบวช ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้นต้องออกบวช การเป็นพระพุทธเจ้าไม่สำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในเพศคฤหัสถ์ เพราะไม่สมควรเป็นพระพุทธเจ้า เพราะบรรพชิตเท่านั้นเป็นพระมหาโพธิสัตว์ ย่อมบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณได้ มิใช่เป็นคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้น ในเวลาดังปณิธานควรเป็นเพศของบรรพชิตเท่านั้น เพราะเป็นการอธิษฐานด้วยคุณสมบัติโดยแท้

๖ คุณสมฺปตฺติ คือถึงพร้อมด้วยคุณมีอภิญญาเป็นต้น เพราะความปรารถนాయ่อมสำเร็จแม้แก่บรรพชิต ผู้ได้สมบัติ ๘ มีอภิญญา ๕ เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่ผู้ปราศจากคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้ว เพราะสามารถค้นคว้าบารมีได้ พระมหานุรุษบำเพ็ญอุกนิหาร เป็นผู้สามารถค้นคว้าบารมีได้ด้วยตนเอง เพราะประกอบด้วยอุปนิสัยสมบัติ และอภิญญาสมบัติ

๗ อธิกาโร คือมีอุปการะยิ่ง เมื่อถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวมาแล้วแม้ชีวิตของตนก็สละแต่พระพุทธเจ้าได้ ย่อมทำอุปการะอันยิ่งในกาลนั้น อภิญญาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกนี้

๘ จฺนุทฺตา คือพอใจในกุศลด้วยความใคร่ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนాయ่อมสำเร็จแก่ผู้ประกอบด้วยธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว มีความพอใจมาก มีความปรารถนามาก มีความใคร่เพื่อจะทำมาก ไม่ทอดลอยต่ออุปสรรคต่าง ๆ กับพอใจที่จะทำได้ เพื่อประโยชน์แก่ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น

จากการศึกษาเนื้อหาของสโมธานธรรมทั้งหมดนี้ เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ผู้ที่มีความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จะต้องมิเป็นธรรมที่พร้อมอยู่ในพระโพธิสัตว์ เพื่อที่ตรัสรู้ธรรมในชาตินั้น ๆ พระโพธิสัตว์จะทำอุกนิหาร หรือทำความเป็นเลิศให้สัมฤทธิ์ผล และต่อเนื่อง พระ

โพธิสัตว์ต้องสมบูรณ์ด้วยธรรม ๘ ประการนี้ ซึ่งหมายถึงพระนิยตโพธิสัตว์ผู้ที่ได้รับพยากรณ์ จาก
สำนักพระพุทธเจ้ามาแล้ว

๒.๓.๒.๒ พุทธภูมิธรรม

นอกจากสโมธานธรรม ๘ ประการแล้วพระมหาโพธิสัตว์จะต้องเพิ่มพูนบารมีธรรม
ให้ยิ่งขึ้น และมีน้ำใจที่ประกอบด้วยพุทธภูมิธรรมอันยิ่งใหญ่ ๔ ประการคือ

๑. อุตสาหโห ได้แก่พระโพธิสัตว์ ทรงประกอบด้วยอุตสาหะ มีความเพียรอันสลักติด
แน่นในดวงหทัยอย่างมั่นคง
๒. อุมตฺโต ได้แก่พระโพธิสัตว์ทรงประกอบไปด้วยพระปัญญา ทรงมีพระปัญญา
เชี่ยวชาญหาญกล้าเทียบคมยิ่งนัก
๓. อวตฺถนํ ได้แก่พระโพธิสัตว์ทรงประกอบด้วยพระอธิษฐาน ทรงมีพระอธิษฐาน
อันมั่นคง
๔. หิตจฺริยา ได้แก่พระโพธิสัตว์ทรงประกอบด้วยพระเมตตา ทรงมีพระเมตตาเป็น
นิยต์ เจริญอยู่ด้วยเมตตาพรหมวิหารเป็นปกติ

นิยตโพธิสัตว์ ทั้งปวง เป็นผู้สมทานในพุทธธรรม ๔ ประการนี้อยู่เนื่องนิยต์ทุกชาติไม่
ว่าจะเสวยชาติกำเนิดใดก็ตาม ก็ย่อมมีภูมิธรรมเหล่านี้ประจำในใจอยู่เสมอ เพราะเหตุว่า โพธิสัตว์
ผู้ที่จะกระทำ โพธิญาณ เป็นจริงขึ้นมาได้นั้นต้องเป็นผู้ที่น้อมไปในกุศลธรรมอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อ
เป็นเครื่องช่วยเหลือเลี้ยงให้ โพธิญาณ แก่กล้าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ หากไม่มีอริยาศัยที่ดังงามเป็นกุศลคอย
สนับสนุนหล่อเลี้ยงแล้วจะไม่สำเร็จโพธิญาณ^{๔๔}

จากการศึกษาพบว่า พุทธภูมิธรรมนี้เป็นธรรมของนิยตโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์ได้
มีธรรมสโมธานครบทุกประการแล้ว และได้สั่งสมบุญสร้างบารมีเรื่อยมาจนกระทั่งท่านได้รับ
พุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าท่านจักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน
อนาคตแล้วพระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้ย่อหย่อนในการบำเพ็ญบารมี พุทธภูมิธรรมก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้
พระนิยตโพธิสัตว์มีลักษณะพิเศษ หรือความเป็นเลิศในการที่จะได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า

^{๔๔} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘), มุนีนาถที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอก
หญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

๒.๓.๒.๓ ทศกฐิ

ทางฝ่ายมหายานนั้นนอกจากบารมีธรรมแล้ว พระโพธิสัตว์ ยังมีคุณสมบัติแตกต่างกันไปตามลำดับภูมิธรรมที่บำเพ็ญมา ธรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์ธรรมค้ำก้าวเข้าไปสู่ความเป็นมหาสัตว์ นั่นคือทศกฐิธรรม

ครั้นตั้งสมบารมีตามแบบอย่างของพระโพธิสัตว์ให้ครบสมบูรณ์แล้ว จิตของพระโพธิสัตว์จะก้าวเข้าไปสู่ภาวะ หรือฐานะอันเป็นฐานะของมหาสัตว์เรียกว่าทศกฐิมิ ๑๐ ดังนี้^{๔๕}

๑. มุทิตากฐิ ยินดีในความไม่มีทุกข์ของผู้อื่น ภูมินี้มีการบำเพ็ญทานบารมีเป็นใหญ่ คือหนักไปในการให้ทาน สละความสุขให้ผู้อื่น และยินดีในความสุขของผู้อื่นด้วย เป็นผู้มีความสุข ภูมินี้เป็นจุดเริ่มต้นของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ภูมินี้จะไม่ตั้งปณิธาน เป็นพระพุทธเจ้า แต่ทรงตั้งปณิธานว่า “ขอให้เราเป็นอยู่เพื่อช่วยเหลือทุกข์ให้แก่สรรพสัตว์ ผู้ถึงซึ่งเราว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก เราจะช่วยให้สัตว์อื่นได้รับความปรารถนา ยินดีตามเราด้วย”^{๔๖} ภูมินี้มีทานเป็นใหญ่

๒. วิมาลาภกฐิ ภูมิที่ปราศจากมลทิน มีความบริสุทธิ์ด้วยศีล ภูมินี้มีศีลบารมีเป็นใหญ่ ไม่มีราคะแปดเปื้อน เป็นผู้บริสุทธิ์

๓. ประภาคาริภกฐิ ภูมิที่มีการบำเพ็ญขันติบารมีเป็นใหญ่ พระโพธิสัตว์มีความอดกลั้นอย่างยิ่งवादต่อทุกภาวะ เป็นผู้สว่างต่อสภาพอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย แสวงหาธรรมเพื่อช่วยสัตว์ผู้ประสบทุกข์

๔. อจิสมติภกฐิ ภูมิที่มีการบำเพ็ญหน้กทางวิริยะบารมี มีความเพียรแก่กล้าในการบำเพ็ญคุณธรรม อันเป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ขจัดอกุศลธรรมให้หมดไป เป็นผู้รุ่งเรือง ในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕. ทูรชยาภกฐิ ภูมิที่มีการบำเพ็ญหน้กทางชยานบารมี หรือสมาธิบารมี พระโพธิสัตว์มีความรู้สมบูรณ์ จากการปฏิบัติสมาธิ พ้นแล้วจากสวากยานและปัจเจกยาน เป็นผู้ที่อยู่เหนืออาชนะได้ยาก

๖. อภิมุขิภกฐิ ภูมิที่มีการบำเพ็ญหน้กทางปัญญาบารมี พระโพธิสัตว์เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในปฏิจสมุขปาบาท มีจิตหลุดพ้น เป็นผู้หันหน้าเข้าสู่ทางนิพพาน

^{๔๕} เสฐียร พันธงยี, พุทธประวัติมหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖.(กรุงเทพมหานคร: ส่องสยาม,๒๕๕๐), หน้า ๑๑๗.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๑๘.

๗. **ทุรัจฉกมถุมิ** ฎุมิที่มืการบ่าเพ็ญหนักรทางอุบายบารมื เป็นผู้ฉลาดในการใช้อุบายเพ็ญโปรดสรรพสัตัว มืความชำนาญในอุบายวิธี สามารถแสดงรูปกายให้เหมาะสมกับสัตัวที่จะโปรด ไปผู้ไปไกลในที่จะขนสรรพสัตัวให้พ้นทุกข์

๘. **อจลฎุมิ** ฎุมิที่มืการบ่าเพ็ญหนักรทางปณิธานบารมื เป็นผู้แน่วแน่มืห้วนไหว มืจิตใจหนักแน่น เป็นผู้มืเกิด มืตายอืกร

๙. **สาธุมติฎุมิ** ฎุมิที่มืการบ่าเพ็ญหนักรทางพลบารมื เป็นผู้มืพลังทางปัญญาที่จะสามารถสั่งสอนธรรมให้สรรพสัตัวตื่นจาก อวิชชา

๑๐. **ธรรมเมฆฎุมิ** ฎุมิที่มืการบ่าเพ็ญหนักรทางญาณบารมื พระโพธิสัตัวผู้บรรลุด ขึ้นสุดท่าย มือำนาจและลักษณะของพระพุทธรถ วะทุกประการ ถึงที่สุดแห่งการบ่าเพ็ญบารมื แต่กืยังช่วยเหลือสรรพสัตัวอยู่

ทศฎุมินี้เป็นฎุมิธรรมที่จำแนกพระโพธิสัตัวทางฝ่ายมหายาน ผู้ที่เน้นหนักในการบ่าเพ็ญบารมื ที่มืเหมือนกัน ถ้าดูจากเนื้อหาแล้วทางฝ่ายเถรวาท กืมีพระโพธิสัตัวที่บ่าเพ็ญบารมืในแต่ละชาตินั้น มืเหมือนกัน บางชาติกืบ่าเพ็ญหนักไปในการให้ทานเป็นต้น และอืกรอย่างทศฎุมิ นี้เป็นธรรมของพระโพธิสัตัวผู้ที่เป็นมหาโพธิสัตัวแล้ว ส่วนพระโพธิสัตัวทั่วไปนั้นจะปฏิบัติโดยมืเน้นไปในบารมืใดบารมืหนึ่ง

๒.๓.๒.๔ มหาปณิธาน

มหาปณิธานของพระโพธิสัตัวในทางฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตัวจะต้องมืการตกลงใจอันแน่วแน่มืมั่นคง เพ็ญดำเนินตามมรรคาของพระโพธิสัตัว อันเป็นทางนำไปสู่พุทธรฎุมิ ธรรมที่เรียกว่า มหาปณิธาน ๔ ประการของพระโพธิสัตัวนั้นคือ^{๕๑}

๑. **เราจักโปรดสรรพสัตัวให้หมดสิ้น** พระโพธิสัตัวต้องปลดเปลื้องทุกข์ให้หมดสิ้นเมื่อเรารู้ว่าเรามีทุกข์แล้วเรากืกำหนดรู้ว่เรามีทุกข์เห็นโทษของความทุกข์แล้วกืช่วยบอกสรรพสัตัวให้รู้และปรารธนา ความพ้นทุกข์แห่งสรรพสัตัวอืกรด้วย ข้อนี้เทียบได้กับทุกขสังในอริยสัง ๔

^{๕๑}อภิษั โทธิ้ประสิทธิศาสตร์ ,พระพุทธรศาสนาหมหายาน,พิมพ์ครั้งที่๔(กรุงทพ: มหามฎุมิราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๘.

๒. เราจักทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น เราต้องทำลายกิเลสให้หมดสิ้น และปรารถนาที่จะให้สรรพสัตว์ทำลายกิเลสเหล่านั้นด้วย ทางฝ่ายมหายานถือว่านอกจากเราจะทำลายกิเลสให้หมดสิ้นแล้ว ต้องช่วยให้สรรพสัตว์หมดกิเลสไปด้วยกัน ข้อนี้เทียบกับสมุทัยในอริยสัจ ๔

๓. เราจะต้องศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ พร้อมยังสรรพสัตว์ให้ศึกษาพระธรรมด้วย เทียบได้กับการศึกษาตามมรรคสัจ

๔. เราจะต้องบรรลุปุทธภูมิให้จงได้ พร้อมยังสรรพสัตว์ให้บรรลุดังด้วยกัน คือตื่นและสรรพสัตว์ต้องบรรลุให้ได้ เทียบได้กับนิโรธสัจ

อีกอย่าง พระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานนั้น ตั้งปณิธานที่จะไม่เข้าถึงพระนิพพานในเวลาอันสั้นเหมือนคติของเถรวาท มีประสงค์ที่จะเวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก เพื่อส่งมวลมนุษยชาติให้เข้าถึงนิพพานก่อนตนเอง ดวงจิตของพระโพธิสัตว์ถึงแม้จะอยู่ในสังสารวัฏก็หาได้หลงผิดในอกุศลว่าเป็นกุศลไม่ และไม่หลงไหล ยึดติดในสังสารวัฏ ประสงค์ที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยการยอมรับทุกข์เหล่านั้นไว้เอง

ท่านพระนาคาชุนเขียนไว้เป็นโคลกว่า พระโพธิสัตว์คือผู้มีความเชื่อหน่ายอย่างแรงกล้าต่อสังสารวัฏ แต่ก็เป็นผู้หั่นพักตร์เข้าหาสังสารวัฏ พระโพธิสัตว์มีศรัทธาปสาทะ เลื่อมใสยินดียิ่งต่อพระนิพพาน แต่ก็เป็นผู้หั่นปฤษฏางค์ให้แก่พระนิรวาณ พระโพธิสัตว์สมควรต่อการกล่าวต่อสรรพกิเลส แต่ก็ไม่ควรสะละกิเลสเสียให้สิ้น ในคัมภีร์โยคจารกฏิมศาสตร์ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ในแนวทางเดียวกัน ดังนี้ พระโพธิสัตว์แม้จะเป็นผู้รู้ชัดในธรรมทั้งหลายทั้งปวง แต่ก็จะไม่ด่วนดับขันธปรินิพพาน จะต้องอยู่โปรดสัตว์ในสังสารวัฏต่อไป แม้ว่าจะมีกิเลสเหลืออยู่ในจิต แต่ก็ต้องถือเอาความกรุณาเป็นเบื้องหน้าเที่ยวไปเสมอ^{๕๒}

จะเห็นได้ว่า มหาปณิธานของพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานนั้น เป็นมหาปณิธานที่ พระโพธิสัตว์ ตั้งจิตปณิธาน โดยไม่ได้ตั้งจากการรับรอง หรือจากคำพยากรณ์ หากเกิดแต่โพธิจิตที่ พระโพธิสัตว์ต้องทำให้ได้เพื่อประโยชน์ตนและคนอื่น แต่ในที่นี้การทำเพื่อคนอื่นมาก่อนคือ ปณิธานข้อ ๑ เพื่อคนอื่น ข้อ ๒-๔ เป็นไปเพื่อตนเอง แต่ทางฝ่ายเถรวาทนั้นการจะตั้งจิตปณิธานไปสู่โพธิญาณ จะสัมฤทธิ์ผลได้ ก็ต่อเมื่อได้รับคำพยากรณ์จากสำนักของพระพุทธเจ้ามาก่อน และการตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาทนั้นก็เพื่อบรรลุโพธิญาณเช่นกัน

^{๕๒} เสถียร โปธินันทะ, ปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: เวียงนครเกษม, ๒๕๒๒), หน้า ๕.

๒.๓.๒.๕ อริยฐานธรรม

อริยฐาน หรือ อริยฐานธรรม หมายถึงธรรมเป็นที่มั่น ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล ธรรมที่ควรใช้เป็นที่ประดิษฐานตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายไว้ได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมัก หมมทับถมตน บางที่แปลว่า ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ มี ๔ ประการ คือ^{๕๓}

๑. ปัญญา ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล พิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลาย จนเข้าถึงความจริง

๒. สัจจะ ความจริง คือ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจาจนถึงปรมาตตสัจจะ

๓. จาคะ ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส

๔. อุปสมะ ความสงบ คือ ระวังโทษข้อขัดข้องมัวหมองวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ทำจิตใจให้สงบได้

ในอริยฐานธรรมนั้น มหาบุรุษทั้งหลายเป็นคฤหัสถ์ ย่อมอนุเคราะห์สัตว์อื่นด้วยอามิสทาน โดยทำประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นเนื่อง ๆ โดยทำความเป็นผู้นำเคารพ น่ารักและด้วยสัจจาธิยฐาน และจาคาธิยฐาน อันเป็นบรรพชิตย่อมอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยธรรมทาน โดยทำประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น โดยทำความเป็นผู้นำเคารพ น่ารัก และด้วยอุปสมายธิยฐานและปัญญาธิยฐาน^{๕๔}

จากการศึกษา อริยฐานธรรมนี้เป็นธรรมที่มีส่วนสนับสนุนบารมีธรรมทั้ง ๑๐ ของฝ่ายเถรวาทที่พระโพธิสัตว์และผู้บำเพ็ญบารมีต้องปฏิบัติ เช่น ปัญญาธิยฐาน สนับสนุนให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้ฉลาดในอุบายอันเป็นประโยชน์เพื่อสรรพสัตว์ สัจจาธิยฐานสนับสนุนให้มีจิตตั้งมั่นในบารมีธรรม จาคาธิยฐาน สนับสนุนให้สละสิ่งที่เป็นอุปสรรคในการบำเพ็ญบารมี เช่น วัตถุ และกิเลสทั้งหลาย และอุปสมายธิยฐาน สนับสนุนให้สงบจากกิเลส และสิ่งที่ไม่เป็นคุณต่อบารมี

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๕.

^{๕๔} คู่มือระเบียบใน ขุ.จริยา.อ.(ไทย) ๗๔/๓๖/๖๕๒-๖๕๓

๒.๓.๒.๖ อธิษาศัยพระโพธิสัตว์ ๖ ประการ

นอกจากอธิษฐานธรรมแล้วผู้บำเพ็ญบารมียังจะต้องปฏิบัติหรือตั้งอยู่ในอธิษาศัยธรรม เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนบารมีธรรมให้สมบูรณ์ ในอรรถกถาจรियाปิฎก ได้กล่าวถึงธรรมที่เป็น ปัจจัยให้บารมีธรรมสมบูรณ์ แก่ผู้ประ พุติ เพื่อโพธิญาณด้วยอธิษาศัยธรรม ๖ อย่าง ดังนี้

อนึ่ง อธิษาศัย ๖ อย่าง อันมีประเภทเป็นเนกขัมมะ ความสงบอโกลสะ อโหมหะและนิสสรณะ คือการออกไปจากทุกข์ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้เห็นโทษในกาม และในการครองเรือน ชื่อว่ามีอธิษาศัยในเนกขัมมะ ๖ อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเห็นโทษ ในการคลุกคลี ชื่อว่ามีอธิษาศัยสังัด เห็นโทษในโลกะ ชื่อว่า มีอธิษาศัยไม่โลก เห็นโทษในโทสะ ชื่อว่า มีอธิษาศัยไม่โกรธ เห็นโทษในโมหะ ชื่อว่ามีอธิษาศัยไม่หลง เห็นโทษในทุกภาวะ ชื่อว่า มีอธิษาศัยออกไปจากทุกข์ ด้วยประการฉะนี้^{๕๕}

ในอธิษาศัย ๖ นั้น มีใจความโดยสังเขป ดังนี้

๑. **เนกขัมมัชฌณีสัย** หมายถึง มีความพอใจที่จะออกบวชตลอดทุกชาติ รักในเพศบรรพชิตเป็นอย่างยิ่ง เห็นโทษในการครองเรือน

๒. **วิเวกัชฌณีสัย** หมายถึง มีความพอใจอยู่ในที่เสียบสังัด ที่ได้สงบสงัดปราศจากความอึกทึกครึกโครม ย่อมพอใจในสถานที่นั้นยิ่งนัก เห็นโทษในการคลุกคลีกับหมู่คณะ

๓. **อโลภัชฌณีสัย** หมายถึง มีความพอใจในการบริจาทาน หากมีช่องทางใดที่จะบริจาทานได้แล้ว จะไม่ละเว้นเลย จะทำอย่างเต็มที่เต็มกำลัง และยินดีพอใจที่จะคบหากับบุคคล ผู้ปราศจากความโลภ ไม่มีตระหนี่เป็นยิ่งนัก เห็นโทษในความโลภ

๔. **อโถสัชฌณีสัย** หมายถึง มีความพอใจในความไม่โกรธ พยายามหักห้ามความโกรธอยู่ตลอดมา เจริญเมตตาแก่สัตว์ทั้งปวง ด้วยความปรารถนาให้เขาพ้นจากทุกข์ภัย ในวัฏสงสาร เป็นยิ่งนัก เห็นโทษในความโกรธ

๕. **อโหมหัชฌณีสัย** หมายถึง มีความพอใจในการทำลายโมหะ พยายามบำเพ็ญภาวนา เพื่อให้เกิดดวงปัญญา พิจารณาเห็นบาปบุญ คุณและโทษตามความเป็นจริง และพอใจในการคบหาคนดี มีสติปัญญายิ่งนัก เห็นโทษในความหลง

๖. **นิสสรณัชฌณีสัย** หมายถึง มีความพอใจที่จะยกตนออกจากภพ ไม่ยินดีในการท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในวัฏสงสาร โดยมีจิตที่ มุ่งตรงต่อพระนิพพาน เพียงอย่างเดียว เห็นโทษในภพและคติทั้งปวง

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พุ.จรรยา.อ.(ไทย) ๗๔/๓๖/๕๕๕.

ในวิสุทธิธรรมรคกล่าวถึงอชฌาสัยหรืออชฌาศัย ๖ ว่า โยคีบุคคลผู้มีอชฌาสัยสมบูรณ์ เห็นปานนี้ ย่อมจะบรรลุโพธิญาณ ๓ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง อชฌาสัย ๖ ประการย่อมเป็นไป เพื่อความแก่แห่งโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระจिณาสพ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่จะมีมาในอนาคต ทั้งที่ปรากฏในปัจจุบัน ทั้งหมดนั้นได้บรรลุแล้วซึ่งคุณวิเศษ พึงบรรลุด้วยอชฌาสัย ๖ ประการนี้ เพราะฉะนั้น โยคีบุคคลพึงเป็นผู้มีอชฌาสัยสมบูรณ์ด้วย ๖ ประการเหล่านี้^{๕๖}

ในมุนินาทปิปนีได้กล่าวถึงอชฌาสัยหรืออชฌาศัย ๖ ว่า มีพระมหาเถรเจ้าพระองค์หนึ่งเป็นพระอรหันตสาวกวิเศษ มีพระปฏิสัมภิตาและพระอภิญา ทรงแสดงซึ่งพระอรหันตฤทธิ์สูงสุด ได้มีโอกาสขึ้นไปยังดุสิตสวรรค์ สนทนากับเทพบุตรสมเด็จพระศรีอาริยเมตไตรยบรมโพธิสัตว์ พระมหาเถรเจ้าได้ถามว่า พระองค์ทรงกระทำประการใดเพื่อยังพระอชฌาศัยที่จะให้พระโพธิญาณแก่กล้า สมเด็จพระศรีอาริยเมตไตรยบรมโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งมีพระพุทธานุภาพเยี่ยมล้ำรอมเวลามาอุบัติ ตรัสรู้เป็นพระพุทธานุเจ้าในอนาคต ได้ตรัสตอบว่า ท่านได้ตั้งอยู่ในอชฌาศัย ๖ ประการเหล่านี้^{๕๗}

จากการศึกษาพบว่าอชฌาศัย ๖ ประการนี้เป็นคุณสมบัติของพระนิยตโพธิสัตว์ และผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุโพธิญาณต้องมีธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ ในการอธิบายของฝ่ายเถรวาทยังแสดงให้เห็นถึงผู้ที่บำเพ็ญบารมีนั้น ไม่จำเป็นต้องปรารถนาเป็นพระพุทธานุเจ้าเพียงอย่างเดียว แต่หากมีผู้หวังโพธิญาณอื่น เช่น สาวกโพธิสัตว์ ปัจเจกโพธิสัตว์ด้วย ในฝ่ายมหายานไม่ได้กล่าวถึง อชฌาศัยของพระโพธิสัตว์ แต่หากนำไปเทียบกับหลักการของมหายาน ก็ไปแนวทางเดียวกัน เช่น หลักมหาปณิธาน เป็นต้น

๒.๓.๒.๗ อปป์มัญญาของพระโพธิสัตว์

นอกจากบารมี ๖ แล้วในทางฝ่ายมหายานพระโพธิสัตว์ยังจะต้องบำเพ็ญธรรมเพื่ออบรมจิตใจเป็นนิจอีก คือ อปป์มัญญาภาวนา ๔ โดยแผ่ไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่มีการจำกัดขอบเขต ไม่มีประมาณ มีความเสมอกันกันในสัตว์ทั้งปวง เรียกว่า อปป์มัญญา หรืออปป์มาณุหุทัย มี ๔ ประการ ดังนี้

^{๕๖} สมเด็จพระพุทธจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิธรรมรค, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๕-๒๐๐.

^{๕๗} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕), มุนินาทปิปนี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

๑ **เมตตา** ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิดจากการมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ และจนถึงความสุขที่สูงสุดอันเป็นบรมสุขที่ทุกคนปรารถนา นั่นคือแดนสุขาวดี เมตตานี้มีไว้เพื่อทำลายความพยายบาท

๒ **กรุณา** ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งที่เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้ ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่ และความตาย สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่ากายิกทุกข์ ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์ กรุณานี้มีไว้เพื่อทำลายการเบียดเบียน

๓ **มุทิตา** ความยินดีในความมีความสุขของผู้อื่น เมื่อผู้อื่นได้รับความสุขเราก็แสดงความสุขกับเขาด้วยไม่ว่าเขาจะเป็นมิตรหรือศัตรู มุทิตานี้มีไว้เพื่อทำลายความริษยา

๔ **อุเบกขา** การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืน บุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี นอกจากนี้ทางฝ่ายมหายานอุเบกขามีหมายถึง การ “ละ” คือ ละโดยไม่ยึดติดในความคิดของตนและมองเห็นกระทั่งว่า ไม่มีผู้ให้ และผู้รับ คือวางเฉยที่เป็นปัจจัยภายนอกและภายใน คือดำรงอยู่ในศูนย์กลางนั่นเอง^{๔๔}

อปปมัญญา ธรรมานี้ ทางฝ่ายเถรวาทก็มีเช่นเดียวกัน แต่หากใช้ในขอบเขตต่างกัน ส่วนมากทางเถรวาทมักจะใช้คำว่า พรหมวิหารธรรม หมายถึง ธรรมของผู้ใหญ่ปฏิบัติต่อผู้ที่ต่ำกว่า และมีขอบเขตจำกัด เช่นพ่อแม่ปฏิบัติต่อลูกเป็นต้น และอีกความหมายหนึ่งก็เหมือนกับทางฝ่ายมหายานที่ใช้คำว่า อปปมัญญาภาวนา คือการแผ่ออกไป โดยไม่มีขอบเขตจำกัด ทุกคนสามารถปฏิบัติได้ไม่ว่าผู้นั้นจะมีคุณธรรมต่ำ หรือสูงกว่าก็ปฏิบัติได้เช่นกัน อปปมัญญา ก็ได้ชื่อว่าพรหม

^{๔๔} อภิษฐ์ โปธิ์ประสิทธิศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๘ - ๑๓๙.

วิหารด้วย เพราะว่า ผู้ที่ปฏิบัติในอัปมัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง บุคคลนั้นย่อมมีจิตเสมือนพรหม คือ มีความดีในเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ได้อย่างไม่มีประมาณ

อัปมัญญาภาวนานี้ เป็นหนึ่งในอารมณ์ของสมถกรรมฐาน ซึ่งเป็นกรรมฐานที่ทำหน้าที่กำจัดอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นกับตนทำให้ผู้ปฏิบัติ มีความสงบทั้งกายและใจ อัปมัญญาภาวนานี้ นำไปกำจัดอกุศลธรรมกล่าวคือ ผู้ที่มีความพยายามมาก ต้อง ทำการปราบด้วยเมตตา ผู้ที่มีวิหิงสา มาก ต้องทำการปราบด้วยกรุณา ผู้ที่มีอริตมมาก มีความริษยามาก ต้องทำการปราบด้วยมุทิตา และผู้ที่มีราคะมาก ต้องทำการปราบด้วยอุเบกขา

อนึ่ง การใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกัน ๔ อย่าง คือ

- นำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวเมตตาอย่างหนึ่ง
- บำบัดปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวกรุณาอย่างหนึ่ง
- ยินดีในความสุข ทรัพย์สินเงินทอง ของสัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นตัวมุทิตาอย่างหนึ่ง
- การวางเฉยในเรื่องอนาประโยชน์ ในเรื่องบำบัดปกป้องสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ในเรื่อง ยินดีในความสุขสบาย ทรัพย์สินเงินทอง ของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวอุเบกขาอย่างหนึ่ง

เปรียบเทียบเหมือนมารดาที่มีบุตร ๔ คน คนหนึ่งยังเล็กอยู่ คนหนึ่งเจ็บไข้ไม่สบาย คนหนึ่งโตแล้ว คนหนึ่งประกอบกิจการงานเลี้ยงตนเองได้แล้ว ใน ๔ คนนี้ มารดาย่อมมีจิตใจฝักใฝ่รักใคร่บำรุงเลี้ยงดูแลเพื่อการเจริญวัยในบุตรคนเล็ก มารดาย่อมฝักใฝ่ในการบำบัดความเจ็บไข้ให้แก่บุตรที่ไม่สบาย และย่อมมีความชื่นชมในความงามเป็นหนุ่มสาวของบุตรที่เจริญเติบโตแล้ว แต่มารดาย่อมไม่มีความกังวลห่วงใยคอยแนะนำพร่ำสอนแก่บุตรที่ประกอบกิจการเลี้ยงชีพได้แล้ว ฉะนั้น การใส่ใจของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีต่อกันนั้นก็ไม่มีพ้นออกไปจาก ๔ อย่างนี้ เพราะฉะนั้นอัปมัญญาจึงมี ๔ เพราะอำนาจแห่งทางหมดจดนี้^{๕๕}

อัปมัญญาภาวนานี้ ในเรื่องการปฏิบัติกรรมฐานนั้นมีความละเอียดมาก จึงไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้ แต่จะกล่าวเฉพาะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่เจริญ อัปมัญญาภาวนา เพื่อเกื้อกูลในการบำเพ็ญบารมีธรรม

ในวิสุทธิมรรคได้พูดถึงอัปมัญญา ๔ อย่าง ที่เกี่ยวข้องกับ การบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ว่า การเจริญเมตตา มีประโยชน์กว้างขวางอย่างมหาศาลทั้งเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้ กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นง่าย แม้พระโพธิสัตว์ก็ทรงบำเพ็ญบารมี คือ

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน อภ.ส.อ.(ไทย) ๓๕/๓๕๐/๕๓๕.

๑. พระโพธิสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ ตั้งปณิธานที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สรรพสัตว์ และให้ความไม่มีภัยแก่พวกเขา เป็นการบำเพ็ญทานบารมี อย่างนี้

๒. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นทำให้เกิดความพ้นทุกข์ และไม่ละทิ้งสังจอินทรีย์ เปรียบเหมือนความสัมพันธ์ของบิดาที่มีต่อบุตรทั้งหลาย พระโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี อย่างนี้

๓. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นมีความไม่ละโมภ และเพื่อกำจัดสิ่งที่ไม่ใช่บุญของสัตว์ทั้งหลาย จึงเข้าฌาน และออกบวชเป็นผู้ไม่มีเรื่อน พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเนกขัมมบารมี อย่างนี้

๔. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นจึงใส่ใจถึงบุญและบาป รู้ความเป็นจริง คิดหาอุบายที่สะอาด กำจัดความชั่วและทาความดี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญปัญญาบารมี อย่างนี้

๕. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ละความเพียร พากเพียรตลอดเวลา พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี อย่างนี้

๖. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ มีความอดทนและไม่โกรธเมื่อบุคคลอื่นติเตียนหรือไม่ทำร้ายพวก พระโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมี อย่างนี้

๗. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ พุศคา สัตย์ คารงอยู่ในความสัตย์ รักษาอาศัย พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัตย์บารมี อย่างนี้

๘. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ละเมิดคาสัญญาแต่รักษาคาสัญญานั้น ไว้จนตลอดชีวิต พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิษฐานบารมี อย่างนี้

๙. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ถือตัวเองเป็นอันเดียวกันกับสรรพสัตว์ และบำเพ็ญเมตตาบารมี อย่างนี้

๑๐. พระโพธิสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ถือคนที่รัก คนเป็นกลางและศัตรูเท่าเทียมกัน ไม่มีความโกรธและความยึดมั่น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์เมื่อได้แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้ว ก็บำเพ็ญอธิษฐาน ๔ คือ สัจจาธิษฐาน จาคาธิษฐาน อุปสมาธิษฐาน และปัญญาธิษฐาน

สัจจบารมี อธิษฐานบารมี และวิริยบารมี ทำให้สัจจาธิษฐานสมบูรณ์

ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ทำให้จาคาธิษฐานสมบูรณ์

ขันติบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทำให้อุปสมาธิษฐานสมบูรณ์

ปัญญาบารมี ทำให้ปัญญาธิษฐานสมบูรณ์

พระโพธิสัตว์เมื่อได้แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้ว ชื่อว่าบำเพ็ญอุชิฐาน ๔ และบรรลุนิพพาน ๒ อย่าง คือ สมณะและวิปัสสนา ในที่นี้ สัจจาธิฐาน จาคาธิฐาน และ อุปสมาธิฐานทำให้สมณะสมบูรณ์ ปัญญาธิฐานทำให้วิปัสสนาสมบูรณ์ เพราะความสมบูรณ์แห่งสมณะพระโพธิสัตว์เหล่านั้นจึงบรรลุฌาน และยึดมั่นการหลีกออกจากกาม (เนกขัมมบารมี) และมีจิตตั้งมั่นทำให้เกิดสมาธิเพื่อการแสดงยมกปาฏิหาริย์ และมหากรุณาสมบัติ พระโพธิสัตว์เหล่านั้นบรรลุวิปัสสนา ประกอบด้วยอภิญญา ปฏิสัมภिता พละ เวสัชชชะ หลังจากนั้นท่านเหล่านั้นก็ทาปถวิญญานและสัพพัญญุตญาณให้เกิดขึ้น พระโพธิสัตว์แผ่เมตตาและบรรลุความเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตามลำดับอย่างนี้^{๖๐}

จากการศึกษา เรื่องอัปมัญญุชาธรรมของพระโพธิสัตว์ทั้งฝ่ายเถรวาท และมหายานพอสรุปได้ว่า อัปมัญญุชา ๔ นี้เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมี เป็นเหตุแห่งกัลยาณธรรมทั้งปวง ซึ่งตรงกับอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ที่จะบำเพ็ญบารมีเพื่อสรรพสัตว์ แต่ความละเอียดนั้นทางฝ่ายเถรวาทได้อธิบายเป็นสองนัยคือ การปฏิบัติโดยมีขอบเขตจำกัด เรียกว่าพรหมวิหาร และการแผ่ไปโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ เรียกว่า อัปมัญญุชา ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์เช่นกัน

จากการศึกษาเรื่อง คุณธรรมต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ ทั้งเถรวาทและมหายาน สรุปใจความได้ว่า หลักธรรมต่างที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นคุณธรรมที่เกี่ยวข้องหรือเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์สมบูรณ์ เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และหลักธรรมบางประการก็เป็นธรรมทั่วไปที่ทุกคนผู้หวังซึ่งมรรคผลนิพพานก็ปฏิบัติได้ อีกอย่างหนึ่งหลักธรรมต่างสนับสนุนบารมีธรรมทั้งหมด ทั้งเถรวาทและมหายานนั้นดำเนินไปด้วยมหากรุณา คือเพื่อความทุกข์ของสรรพสัตว์ และมหาปัญญาเพื่อความหาแนวทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้น ทั้งตนเองและคนอื่น แต่ทางฝ่ายมหายานนั้น ได้เพิ่ม มหาอุบาย คือกุศโลบายที่จะสั่งสอนสรรพสัตว์ ให้ดำเนินตามมรรคคาเพื่อบรรลุพุทธภูมิ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม หลักธรรมบางประการนั้น บางนิกายก็ไม่ได้กล่าวถึงและไม่ให้ความสำคัญ ขึ้นตอนเล็ก ๆ น้อย ๆ ในการปฏิบัติก็มีความแตกต่างกันบ้าง แต่ในที่สุดก็มีจุดหมายที่เดียวกัน คือนำพาดน และสรรพสัตว์ไปสู่ความหมดทุกข์โดยสิ้นเชิง

^{๖๐} สมเด็จพระพุทธจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร: ประชาราชนิกพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๘๗ - ๕๘๘.

บทที่ ๓

พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

พระโพธิสัตว์ที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์รุ่นแรกทางพระพุทธศาสนาแสดงในข้อความประวัติพระโคตมสิทธัตถะแต่ครั้งยังไม่ตรัสรู้ เสดยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ดังปรากฏในคัมภีร์ชาดกแห่ง ขุททกนิกาย แต่ละพระชาติที่ทรงบังเกิดก็เพื่อทรงบำเพ็ญบารมีธรรมให้มากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ต่อมากำว่า พระโพธิสัตว์ กลายเป็นชื่อประเภทบุคคล ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งมีพัฒนาการแนวคิดในรูปแบบต่าง ๆ

๓.๑ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านประวัติ

๓.๑.๑ พัฒนาการทางประวัติของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว บรรดาผู้นับถือพระพุทธศาสนาต่างก็พยายามเพิ่มเติมประวัติและคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นการ ยกย่องพระศาสดาให้สูงไปจากบุคคลผู้หลุดพ้นแล้วนำเอาหลักธรรมมาสั่งสอนให้สาวกปฏิบัติตาม กลายมาเป็นบุคคลผู้ที่มีอำนาจสูงสุดต่อระบบความคิดของชาวพุทธ ในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ เป็นเหมือนเทพเจ้าไป เห็นได้จากชาวพุทธตามแถบลุ่มแม่น้ำโขงเรียกพระพุทธเจ้าว่า พระเจ้า เช่นพระเจ้าเลียบโลกพระเจ้าแก้วคือ พระเจ้าองค์เป็นต้น ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์นั้น เป็นเรื่อง เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าโดยตรง เรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนายุคแรก จึงเป็นเรื่องราวที่เป็นประวัติของพระสิทธัตถะเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีพระสูตรบางพระสูตรที่เป็นประวัติของพระโพธิสัตว์ หรือพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย

พระสูตรที่กล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันที่ครั้งเมื่อยังมีได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าหรือยังทรงเป็นเจ้าชายอยู่ ได้พูดถึงเรื่องราวการแสวงหาความรู้ของพระองค์ เพื่อที่นำไปสู่ความหลุดพ้น ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนประสูติ หรือเหตุการณ์ก่อนหน้าที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกบรรพชา ประวัติดังกล่าวไม่มีเรื่องปาฏิหาริย์เจือปน และไม่ได้เป็นประวัติที่วางแบบตายตัวสำหรับศาสดาเช่นในคัมภีร์รุ่นหลัง^๑

^๑ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๘๐.

พระสูตรที่แสดงประวัติพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ เสด็จสู่ครรภ์มารดาจนถึงเสด็จออกบรรพชา และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เช่น ภัยเวราวสูตร จุฬทุกขกัณฑ์ธสูตร อริยปริเยสนาสสูตร โพธิราชกุมมารสูตร มหาสัจจสูตร เป็นต้น และพระสูตรที่แสดงประวัติพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ เช่น มหาปทานสูตร อัจฉริยภูตธรรมสูตร เป็นต้น

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ในยุคแรกนั้นก็คือพระโพธิสัตว์ยังเป็นผู้ไม่รู้แจ้ง และยังแสวงหาสังขาร เป็นบุคคลที่แสวงความรู้ต่อไปอีก มีข้อความที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้เป็น อภิสัมพุทธ เช่น “ตถาคตสุส ภิกขเว อรหโต สมมาสมพุทธสุส ปุพฺเพว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทธสุส โพธิสฺตตฺตฺเสว สโต”^๒ คือยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ และดำเนินตามมรรควิธีต่างๆ เช่นเสด็จออกบรรพชา แสวงหาอาจารย์ตามสำนักต่างๆ ทรงบำเพ็ญกุศลที่อุทิศให้หลายบำเพ็ญกัน ในที่สุดพระองค์ก็พบทางที่นำไปสู่การตรัสรู้ ที่เรียกว่า อริยมรรคนั้นเอง แต่ก็มีหลักธรรมอื่นที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้อีกมากมาย”

การพัฒนาเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระสูตรบางสูตรก็พูดถึงคำว่า พระโพธิสัตว์นับแต่พระโพธิสัตว์เสด็จออกบรรพชา จนถึงตรัสรู้ธรรม แต่ในอรรถกถาได้พูดถึงพระโพธิสัตว์ นับแต่สุเมธดาบส ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกรนับจากนั้นเรื่อยมาหลายภพ ที่มีกรรมเวรวิบากตายเกิด เป็นการสั่งสมบุญบารมี ถึงชาติสุดท้าย ที่สวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และจุติจากสวรรค์ ชั้นดุสิตมาประสูติ และตามด้วยชีวิตของเจ้าชายสิทธัตถะจนถึงได้เสด็จออกบรรพชา และได้ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

ดังนั้น พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาทสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ตอนใหญ่ ดังนี้

๑. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏนับแต่ได้รับพยากรณ์
๒. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ในพระสูตรที่กล่าวถึงเฉพาะพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นับแต่จุติจากสวรรค์ จนถึงปรินิพพาน
๓. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ในพระสูตรที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ตอนแรกนับแต่สุเมธดาบสได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกรตามที่ปรากฏใน พระสูตร ต้นตปฎก ขุททกนิกาย อปทาน มีข้อความ ดังนี้

^๒ อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๖/๒๖๗.

^๓ คู่มือพระไตรปิฎกได้ฉบับที่ ๒

เมื่อกาลเวลาจะถึงสมัยพุทธภูมิ ของสมเด็จพระสัมมาทิปังกรพุทธเจ้า อนิยตโพธิสัตว์ ก็อุบัติเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาล ซึ่งเป็นบุตรโทนมัทธยสินมากมาย เป็นผู้ เชี่ยวชาญ ในเชิงมนต์ และรู้แจ้งในไตรเภท มีนามว่า สุเมธ เมื่อบิดามารดาได้สิ้นชีวิตหมดแล้วท่าน สุเมธ ก็คำริกับตัวเองด้วยจิตมยปัญญาว่า มัทธยสินที่เรามีมากมายนั้น ช่วยอะไรได้ เพราะชีวิตนี้ก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ และต้องตาย แล้วมัทธยสินก็ไม่สามารถติดตามไปได้ เมื่อเวียนว่ายตายเกิดโดยไม่รู้ถึงจุดหมายปลายทาง เราจะหวังอะไรกับสิ่งที่เป็นภายนอก ควรแสวงหาโมกขธรรมอันเกษม เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ในจิตใจเสียดีกว่า เมื่อท่านสุเมธ คิดได้ดังนี้ จึงตัดสินใจบริจาคมัทธยสินอันมากมาย ใช้เวลาเป็นเดือนจึงหมดสิ้น เหลือแต่ บริหารออกบวชเป็นคาส สุมธคาสได้สร้างอาศรม อยู่ในราวป่าแห่งหนึ่ง บำเพ็ญ ภาวนาจนบรรลุ ถึงฝั่งอภิญญา ๕^๔ และ สมาบัติ ๘^๕ เมื่อสมเด็จพระทิปังกรพุทธเจ้าบังเกิด ขึ้น ทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ให้ก้าวล่วงพ้นจากภพ จากวัฏสงสาร แม้เสียงกล่าวถึง พระ พุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ขจรไกลไปทั่ว แต่สุเมธคาสหาได้รับรู้ไม่ เพราะมัว แต่สนใจเข้าสมาบัติ ณ วันหนึ่งสุเมธคาส ออกจากฌานสมาบัติ ประสงค์รสอาหารที่ต่าง จากผลไม้จึงดำริที่จะบิณฑบาตในเมือง จึงเข้าอภิญญาเหาะไปในนภากาศ ซึ่งในขณะนั้น พระทิปังกรพุทธเจ้าทรงเสด็จโปรดประชาสัตว์ มีผู้คนรองรับเสด็จมากมายเรียงรายกัน เป็นทิวแถวเมื่อสุเมธคาสเหาะมาทางอากาศ ก็ได้ยินเสียงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาฯ และเห็นหมู่เหล่าเทพเทวดา ทำการพุทธบูชากันอย่างมากมายด้วยทิพยจักขุ เมื่อได้ยินได้ เห็นเหล่ามนุษย์ และเทพเทวดาทำพุทธบูชา จึงบังเกิดความยินดีเป็นอย่างยิ่ง เหาะ ลงบริเวณที่ฝูงชนเรียงแถวกันรองรับเสด็จ และแลเห็นฝูงชนกำลังทำทางดำเนินรับเสด็จให้ รียบเรียบ แต่ละท่านก็แบ่งเป็นส่วนๆ สุเมธคาสก็มีความประสงค์ที่จะสร้างบุญกุศลแ่ องค์กรสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงขอแบ่งที่มาส่วนหนึ่ง ชาวบ้านก็แบ่งให้ที่ส่วนหนึ่ง สุเมธคาสมีความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงนำดินขนทราย มาทำทางดำเนินให้เรียบ แต่ ตรงส่วนที่สุเมธคาสทำนั้นเป็นหลุมเป็นบ่อมีน้ำขัง สุเมธคาสทำทางเกือบเสร็จแล้ว เหลือพื้นที่เพียง ๑ ช่วงตัว ที่ยังมีน้ำขังอยู่ และพระพุทธรองค์ที่กำลังเสด็จมาพอดี ซึ่งถ้าจะขน ดินทรายมาถมก็ไม่ทันการณ์ ท่านจึงเอาลำตัวนอนคว่ำปิดช่วงที่น้ำขังนั้น จิตก็จินตนาการ ด้วยความปีติยินดีไปว่า เราได้ทำมหากุศลนี้ แก่พระพุทธรองค์

^๔อภิญญา ๕ คือ อิทธิวิธ (แสดงฤทธิ์ได้) ๑ ทิพยโสต (หูทิพย์) ๑ เจโตปริยญาณ (รู้จัก กำหนดใจผู้อื่น) ๑ ปุพเพนิวาสญาณ (ระลึกชาติได้) ๑ ทิพยจักขุ (ตาทิพย์) ซึ่งยังเป็น โลภียอยู่

^๕สมาบัติ ๘ มีรูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔

และเหล่าพระสาวก เพื่อประสงค์ให้ตรัสรู้ เป็นดังพระพุทธองค์ในภายหน้า ขณะนั้นพระทีปังกรพุทธเจ้าทรงเสด็จมาถึงเบื้องหน้า สุเมธดาบสก็กราบทูลว่า ขอให้พระพุทธองค์ทรงดำเนินไปบนหลังข้าพระองค์ ไม่ให้พระบาทของพระองค์เปียกด้วยโคลนตมครั้งนั้นพระพุทธรองค์ทรงพิจารณาด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แล้วตรัสพระวาจา แก่ชาวประชาพุทธบริษัททั้งหลายในที่นั้นว่า ถ้าท่านทั้งหลายแคล้วคลาดจากอภิมิตรกรรม ไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานในศาสนาของเรา นี้ และยังคงท่องเที่ยวในภพสงสาร นานไปในอนาคตกาลเบื้องหน้า ก็จงปรารถนาให้ได้บรรลุในศาสนาของดาบสนี้เถิด ในอีก ๔ อสงไขยแสนกัป ดาบสผู้นี้จะได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในโลก มีนามว่า พระศรีศากยมุนีโคดมพุทธเจ้า หลังจากนั้นทั้งมนุษย์และหลายเทพเทวดาก็กล่าวสาธุการสนั่นดังไปทั่ว ขณะนั้นก็มียุติงสาวผู้หนึ่งเข้ามากราบแทบพระบาทของพุทธรองค์ แล้วกล่าววาทว่า ข้าพระบาทได้แลเห็นท่านดาบส ลงมาจากนภากาศ ข้าพระบาทมีความศรัทธาในท่านดาบส เห็นท่านดาบสสร้างทางและทอดกายเป็นสะพาน ข้าพระบาทมีปิตุและศรัทธายิ่งขึ้น และเมื่อพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ ท่านดาบสว่า จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ข้าพระบาทศรัทธาปิตุ ยินดียิ่งขึ้น ก็มีใจรักปรารถนาเป็นคู่สูกคู่ทุกข์คู่ยากช่วยสร้างสมบารมีให้สมบูรณ์เมื่อพระพุทธองค์ตรวจสอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จึงตรัสวาทพยากรณ์ว่าความปรารถนาของนาง จะสำเร็จตามปรารถนา จะได้เป็นพระชายาทรงนามว่า ยโสธรา เหล่ามนุษย์และเทพยดาต่างสาธุการดังก้อง แล้วพระพุทธองค์ยกพระบาทเบี่ยงขวาดำเนินไปบนกายของสุเมธดาบส ตามด้วยพระอริยะสาวก เหยียบกายสะพานนั้นไป ถ้าในขณะที่สุเมธดาบสทอดกายเป็นสะพาน และดำริในใจก่อนที่ว่า ปรารถนาละกิเลสบรรลุถึงนิพพาน โดยเร็วพลัน เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึง พระพุทธรองค์ก็จะแสดงธรรมให้ฟังเพียงถึงบทกถา สุเมธดาบสก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในทันที แต่เมื่อสุเมธดาบสปรารถนาในพระโพธิญาณอย่างไม่ย่อท้อ พระพุทธรองค์จึงตรัสพุทธพยากรณ์ เมื่อพระภิกษุสงฆ์เดินไปหมดแล้ว นียตโพธิสัตว์สุเมธดาบส ก็ลุกขึ้นแล้วเหาะไปที่สงข แล้วนั่งพิจารณาตัวเองด้วยขณิกสัญญา หามิมหาฤทธิไศเทียบได้ พิจารณาบารมีทั้ง ๓๐ เพื่อจะบำเพ็ญ ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ก็บังเกิดแผ่นดินสั่นไหว แล้วเหล่าเทพเทวดาทั่วหมื่น โลกธาตุก็ประชุมกันสักการะด้วยทิพย์สุคนธมาลัย แล้วกล่าวอำนวยการว่า ท่านสุเมธดาบส วันนี้ท่านได้รับพุทธพยากรณ์แห่งองค์สมเด็จพระทีปังกรพุทธเจ้า ท่านจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอนในอนาคต คำตรัสพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าเที่ยงแท้แน่นอนไม่มีเป็นสอง ขอให้ท่านดาบสทรงบำเพ็ญบารมีให้ถึงที่สุด เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย เมื่อสุเมธดาบสนียตโพธิสัตว์

ได้เห็นหมู่มนุษย์และเทพเทวดาทำสักกระบูชา และกล่าวคำอวยพรเป็นอันมาก ก็มีความ
ยินดีปรีดา จึงอธิษฐานมั่นด้วยวิริยะบารมี หน่วงเอาพุทธานุสติเป็นอารมณ์ นมัสการไปยัง
ทิศ ซึ่งพระที่บึงกรพุทธานุสติเจ้าเสด็จอยู่ แล้วเหาะไปยังอาศรมแห่งตน เจริญอุกฤษฏาสมาบัติมิ
ให้เสื่อมสิ้นอายุขัยไปอุบัติเกิดในพรหมโลก^๖

นับจากพระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บึงกร ในชาติที่เป็นสุเมธดาบส
แล้วก็ได้นำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการ แบ่งตามระดับความยากง่ายเป็น ๓ ระดับคือ ระดับต้น
เรียกว่าบารมี ระดับกลางเรียกว่า อุปบารมี และระดับสูงเรียกว่า ปรมัตถบารมี เมื่อบำเพ็ญครบแต่
ละระดับ ก็จะเป็น บารมี ๓๐ ประการ หรือ บารมี ๓๐ ทศ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนำเพ็ญบารมี
นับแต่ได้รับพยากรณ์จนถึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นับเป็นเวลาถึง ๔ อสงไขยกัปไรแสนกัป^๗

โดยสรุปการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ รวม ๓ ชั้น เป็น ๓๐ ทศโดยถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ
ดังที่ปรากฏในชาดก จะมีชื่อเมือง และสถานที่ต่างกันไป ที่ปรากฏมีอยู่ในสังกมอินเดียมัยนั้น โดย
ถือกำเนิดเป็นคน ก็มีทั้งวรรณะต่าง ๆ เช่น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร รวมถึงจัณฑาลด้วย และ
ถือกำเนิดเป็นสัตว์เครื่องงานใหญ่สุดเป็นช้าง เล็กสุดเป็นนกกระจาบ และเป็นเทวดาเป็นพรหม โดย
การบำเพ็ญบารมีทั้งสามชั้นตอน ดังนี้

การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐
ปรมัตถบารมี ๑๐ คือการบำเพ็ญทาน ในภพที่ตถาคตเป็นพระเจ้าสิริราชผู้ประเสริฐเป็นทานบารมี
ในภพที่เราเป็นเวสสันดรและเป็นเวลามพราหมณ์ เป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นอกิตติดาบสอด
อาหารนั้น เป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นพระยาไก่อปา สีลวานาคและพระยากระต่าย เป็นทาน
ปรมัตถบารมี ในภพที่เราเป็นพระยาวานร ช้างฉัททันต์ และช้างเลี้ยงมารดา เป็นศีลบารมี พระผู้
มีพระภาคผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ตรัสไว้ดังนี้ การรักษาศีลในภพที่เราเป็นจัมเปยกนาคราช และ
กฐิตัตตนาคราช เป็นศีลอุปบารมี ในภพที่เราเป็นสังขपालบัณฑิต เป็นศีลปรมัตถบารมี ในภพที่
เราเป็นอุชฌยกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คนเลี้ยงช้างอโยธมราชโอรส ภัลลาคี สุวรรณสาม
มฆเทวะ บารมีเหล่านี้เป็นอุปบารมี ในภพที่เราเป็นมโหสถผู้เป็นทรัพย์ของรัฐกุลชาติละและ
นกกระทา บารมีเหล่านี้เป็นปัญญาอุปบารมี ในภพที่เราเป็นวิธูรบบัณฑิตและสุริยพราหมณ์มาดั่งกะ
ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ ครั้งนี้ เป็นปัญญาบารมี ในภพที่

^๖ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๖๔/๕๐๒., ขุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๓๐-๓๒.

^๗ดูรายละเอียดได้ที่บทที่ ๒ หน้า ๑๔.

เราเป็นพระราชามีศีล มีความเพียร เป็นผู้ก่อให้เกิดสัตว์ภตชาติ บารมีนี้แลเป็นปัญญา
 ปรมัตตบารมี ในภพที่เราเป็นพระราชามีความเพียรบากบั่น เป็นวิริยปรมัตตบารมี ในภพ
 ที่เราเป็นพระยาวานรผู้มีคุณธรรม ๕ ประการ เป็นวิริยบารมี ในภพที่เราเป็นธรรมपालกุมาร
 เป็นขันติบารมี ในภพที่เราเป็นธรรมิกเทพบุตร ทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร เรียกว่า
 ขันติอุปบารมี ในภพที่เราเป็นขันตีวาทีดาบสแสวงหาพุทธภูมิด้วยการบำเพ็ญขันติบารมี ได้
 ทำกรรมที่ทำให้ยากเป็นอันมาก นี่เป็นขันติปรมัตตบารมี ในภพที่เราเป็นสสบัณฑิต
 นกลุ่ม ซึ่งประกาศคุณสัจจะ ยังไฟให้ดับด้วยสัจจะ นี่เป็นสัจจบารมี ในภพที่เราเป็นปลาอยู่
 ในน้ำ ได้ทำสัจจะอย่างสูงยังฝนให้ตกใหญ่นี้เป็นสัจจบารมีของเรา ในภพที่เราเป็นสุปาร
 บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ยังเรือให้ข้ามสมุทรจนถึงฝั่งเป็นกัมมที่ปายนดาบส ระวังบาปได้
 ด้วยสัจจะ และเป็นวานรข้ามกระแสน้ำคองคาได้ด้วยสัจจะนี้เป็นสัจจอุปบารมีของเรา ใน
 ภพที่เราเป็นสุตโตสมราชา รักษาสัจจะอย่างสูง ช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ นี่เป็นสัจจปรมัตต
 บารมี อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอริยฐาน นี่เป็นอริยฐานบารมี ในภพที่เราเป็นมา
 ตังภูติ และช้างมาตังคะ นี่เป็นอริยฐานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นมุกคักขกุมาร เป็นอริยฐาน
 ปรมัตตบารมี ในภพที่เป็นมหากัณหาญาณี และพระเจ้าโสทรณะ และบารมีสองอย่าง คือในภพ
 ที่เราเป็นพระเจ้าพรหมทัตต์ และกัณทิณทกะ ที่กล่าวแล้วเป็นเมตตาบารมี ในภพที่เรา
 เป็นโสณนนทบัณฑิตผู้ทำความรัก บารมีเหล่านั้นเป็นเมตตาอุปบารมี เมตตาบารมีในภพที่
 เราเป็นพระเจ้าเอกราช เป็นบารมีไม่มีของผู้อื่นเหมือน นี่เป็นเมตตาปรมัตตบารมีในภพที่
 เราเป็นนกแขกเต้าสองครั้ง เป็นอุเบกขาบารมี ในภพที่เราเป็นโลมหังสบัณฑิต เป็นอุเบกขา
 ปรมัตตบารมี บารมีของเรา ๑๐ประการนี้ เป็นส่วนแห่งโพธิญาณอันเลิศ บารมียิ่งกว่า ๑๐
 ไม่มีหย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี เรามำเพ็ญบารมีทุกอย่างไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นบารมี ๑๐ ประการ
 ฉะนี้แล^๔

พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ตอนที่สอง ในพระสูตรที่กล่าวถึงเฉพาะ
 พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นับแต่จุดจากสวรรค์ จนถึงปรินิพพาน มีปรากฏหลายพระสูตร ที่ต่อเนื่อง
 จากพระสูตรตอนแรก นับแต่พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้าที่ปึงกร ต่อจากนั้น
 ก็มีพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ต่อมาอีกรวมทั้งหมด ๒๔ พระองค์ที่เสวยเป็นพระชาติต่าง ๆ ครอบเวลา ๔
 อสงไขยกาลไรแสนมหากัป จนมาถึงชาติสุดท้าย คือท้าวสันดูลิต^๕ ในสวรรค์ชั้นดุสิต

^๔ จุ.จริยา.อ.(ไทย) ๗๔/๓๖/๕๕๕.

^๕ จุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๓๓/๒/๑๒.

หรือ สวรรค์ชั้นที่สี่ ในบ รรดาสวรรค์ทั้งหกชั้น สวรรค์ชั้นที่สี่นี้ถือว่าเป็นแดนแห่งพระโพธิสัตว์
เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีครบถ้วนบริบูรณ์แล้วก็เคลื่อนจากสวรรค์ลงมาสู่ครุฑพระมารดา

ในทีฆนิกาย มหาวรรคได้กล่าวถึงธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ไว้ ๑๖ ประการที่
เคลื่อนจากสวรรค์ลงมาสู่ครุฑพระมารดา ดังต่อไปนี้

๑ พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่
พระครุฑของพระมารดา

๒ เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครุฑมารดา แสงสว่าง
เจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง
พราหมณ์เทวดาและมนุษย์ล้วนเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้อันช่องว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพ
มืดมิดหรือที่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอนุภาพมากส่งแสงไปไม่ถึงก็มีแสงสว่าง
เจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่ายังมีสัตว์อื่นเกิดใน
ที่นี้เหมือนกันและ ๑๐ สหัสสิโลกธาตุ สันตะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็
ปรากฏขึ้นในโลก

๓ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครุฑของพระมารดา มีเทพบุตร ๔ องค์ เข้าไป
อารักขาประจำชาติทั้ง ๔ ทิศด้วย ตั้งใจว่ามนุษย์หรือมนุษย์อย่าได้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระ
มารดาของพระโพธิสัตว์เลย

๔ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครุฑของพระมารดา พระมารดามีปกติทรงศีล
คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม
เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการเสพของมีนเมาและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๕ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครุฑของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่
ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์ เป็นผู้ที่บุรุษไม่มีจิตกำหนดใด ๆ ไม่สามารถล่วงเกินได้

๖ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครุฑของพระมารดา พระมารดาทรงได้ กามคุณ
๕ อัมมิบพิงพร้อม

๗ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครุฑของพระมารดา พระมารดาของพระองค์
ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ ทรงมีความสุขไม่ลำบากพระวรกายมองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ภายใน
พระครุฑ มีพระอวยวะสมบูรณ์ มีพระอินทรีย์ไม่บกพร่อง

๘ เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตไปเกิดใน
สวรรค์ชั้นดุสิต

๕ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ไม่ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปที่คลอดบุตร หลังจากตั้งครรภ์ได้ ๕ เดือน หรือ ๑๐ เดือน ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ ๑๐ เดือนเท่านั้น

๑๐ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ไม่ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปซึ่งจะนั่ง คลอด หรือนอนคลอดก็ได้ ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประทับยืนประสูติเท่านั้น

๑๑ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของมารดาในตอนแรกเหล่าเทพ จะทำพิธีต้อนรับหลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์

๑๒ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ พระองค์ ช่วยกันประคองพระโพธิสัตว์ไปไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดาแล้ว กราบทูลว่าโปรดพระทัยเถิดพระเทวี พระราชโอรสของพระองค์ที่เสด็จอุบัติขึ้นเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ (คติ ๒ ประการ)

๑๓ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่าย ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำเมือก เลือด หรือสิ่งไม่สะอาดใด ๆ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์เหมือนแก้ว มณีที่บุคลวางไว้ในผ้ากาสิกพัศตร์ย่อมไม่ทำให้ผ้ากาสิกพัศตร์แปดเปื้อน ถึงผ้ากาสิกพัศตร์ก็ไม่ทำให้แก้วมณีแปดเปื้อนฉันใด เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่าย เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ฉันนั้น

๑๔ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา มีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือธารน้ำเย็นและธารน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา

๑๕ เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงหันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่หมู่เทวดากันเสวตฉัตรตามเสด็จทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้วทรงเปล่งพระ อาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ) ว่า “เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

๑๖ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก เหล่าสรรพสัตว์ในหมื่นโลกธาตุสามารถมองเห็นกันได้^{๑๐}

^{๑๐}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑-๑๕.

เหตุการณ์หลังจากที่พระโพธิสัตว์ได้ประสูติมาแล้วในทางประวัติศาสตร์ ก็จะเป็น พุทธประวัติโดยส่วนมาก และทุกอย่างที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ก็จะเป็นการพัฒนาการของ พระพุทธศาสนา คือนับแต่พระพุทธเจ้าประสูติ ถึงปรินิพพาน และการออกเสด็จออกบวชของ พระโพธิสัตว์ก็เป็นเพียงการแสวงหาสังฆกรรม หลังจากที่ได้ทอดพระเนตเห็นเทวทูต ทั้ง ๔^{๑๑} และทรงทราบว่าพระองค์คงตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น จึงตัดสินใจออกบวชเพื่อ อกความหลุด พ้น โดยไม่มีความคิดที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นออกจากกองทุกข์ อย่างที่ปรากฏให้เราเข้าใจ เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน แม้ในที่สุดพระองค์ทรงค้นพบสังฆกรรมแล้ว ก็ยังมีพระทัยน้อมไป เพื่อเป็นผู้ชวนชวายน้อย และจะไม่แสดงธรรม เนื่องจากได้ตริตรงอย่างถ้วนว่า

... ธรรมที่เราได้บรรลุนี้แล ลึก เห็นได้โดยยาก รู้ตามได้โดยยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต อันความตรึกหยั่งไม่ถึง ละเอียดรู้ได้ แต่บัณฑิต ส่วนประชาชนนี้ เป็นผู้ยินดี เพลิดเพลินใจในอาลัย เป็นผู้เห็นปฏิจาสมุปบาทที่เป็นปัจฉัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้โดยยาก และเห็นได้โดยยากซึ่งธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สันตัมหาเป็นที่ สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกจากตัณหา ก็ถ้าเราเพียงแสดงธรรม และคนอื่นไม่รู้ตามธรรมของ เรา ก็จะเป็นความลำบาก เห็นดเห็น้อยแก่เราเปล่า คุณกริกษุทั้งหลาย ทั้งกาลาที่เป็น อัศจรรย์ยิ่งนัก ไม่เคยได้สดับมาแต่ก่อน ก็ได้แจ่มแจ้งแก่เราดังนี้ ธรรมนี้เราบรรลุได้โดย ยาก บัดนี้ ไม่ควรประกาศ ธรรมนี้ไม่เป็นธรรมที่ชนผู้มีราคะ โทสะหนาแน่นตรัสรู้ได้ โดยง่าย ชนผู้มีราคะกล้า ถูกกองความมืดหุ้มห่อไว้ ย่อมไม่เห็นธรรมที่ยังสัตว์ให้ถึงที่ทวน กระแสโลก ละเอียด ลึก เห็นได้ โดยยากเป็นอญู คุณกริกษุทั้งหลาย เมื่อเราคิดเห็นเช่นนี้ ก็ มีจิตน้อมไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อแสดงธรรม^{๑๒}

ในที่สุดพระองค์ก็แสดงธรรม โดยการอาราธนาจากสหัมบดีพรหม และเพราะมหา กรุณาจากพระองค์ จึงทรงจำแนกหมู่สัตว์ออกเป็นสี่เหล่า ที่จะทรงสั่งสอนได้ตามภูมิฐานของ สัตว์เหล่านั้น “เราได้เปิดประตูอมฤตธรรมรับชนผู้ชอบสดับ ซึ่งยืนภาชนะคือศรัทธาออกรับ คุณร พรหมเรานี้ถึงความลำบากจึงไม่ได้แสดงธรรมที่ประณีตซึ่งเราชำนาญในหมู่มนุษย์^{๑๓}” ทั้งหมดที่ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ในตอนที่สองนี้ เมื่อคุณในรายละเอียดแล้ว ไม่ต่างจากการกล่าวถึงประวัติของ บุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีมาในประวัติศาสตร์

^{๑๑} บ.ช.า.เอกก.อ.(ไทย)๕๕/๓/๕๗.

^{๑๒} ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๓๒๑/๒๒๖.

^{๑๓} ที่เดียวกัน หน้า ๒๒๗.

พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ในตอนที่สาม มีในพระสูตรที่กล่าวถึง พระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยจะมีเนื้อหาทางด้านพัฒนาการ ที่เหมือนกัน ไม่ว่าจะ เป็นการสร้างบารมีทั้งสิบอย่าง การลงมาเกิดเพื่อตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า การกล่าวถึงพระ โพธิสัตว์ ในตอนนี้จะมีเรื่องที่เป็นสิ่งนอกเหนือไปจากบุคคลธรรมดา หรือเพิ่มอิทธิปาฏิหาริย์ ให้ พระโพธิสัตว์อันจะกลายเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ในอนาคต

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์หลายพระองค์สืบเนื่องมาจากประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ ปัจจุบัน จะเห็นได้จากที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างบารมีตอนแรกในสมัยพระพุทธเจ้าที่บังกรที่ได้ ทำนายสุเมธดาบสว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

นอกจากนี้แล้วยังมีข้อความที่กล่าวถึงธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ที่เคลื่อนจากสวรรค์ลง สู่ครรภ์พระมารดานั้น ไม่ได้มีแต่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแต่หากรวมถึงพระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์ที่สร้างบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว การที่มีเรื่องเหนือธรรมชาติก็เป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์ นับ จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันย้อนกลับไปหลายกัป ดังมีข้อความในทีฆนิกาย มหาวรรค ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่ไป ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระ นามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับแต่ไป ๓๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกัปที่ ๓๑ นั้นเองพระผู้มีพระ ภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า เวสสภู ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ดูกรภิกษุ ทั้งหลาย ในกัตกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุก สันระ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกัตกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธ เจ้า พระนามว่าโกนาคมณะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกในกัตกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกัตกัปนี้แหละ เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบัดนี้อุบัติขึ้นแล้วในโลก^{๑๔}

ในข้อความดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า ไม่ได้มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวที่อุบัติขึ้น มาแล้วในโลก นับจำนวนหลายพระองค์ และก่อนการจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้นล้วนได้ผ่าน การสั่งสมบารมีครบบริบูรณ์แล้ว คือการเป็นพระโพธิสัตว์ที่สมบูรณ์ แม้ในอนาคตก็จะมี พระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ธรรมเพื่อนำสัตว์ให้เข้าสู่นิพพาน ดังมีปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาดที่ ทักขินาวิกังคสูตรว่า

^{๑๔}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑/๒.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระวิหารนิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงถือผ้าห่มคู่หนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระองค์ ณ ที่ประทับ แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอถวายผ้าใหม่คู่หนึ่งที่กรอด้วย ทอเอง เพื่ออุทิศพระผู้มีพระภาค และให้พระองค์ทรงรับผ้าของพระนาง แต่พระองค์ ไม่ทรงรับ พร้อมทั้งให้นำไปถวายพระบวชใหม่ที่นั่งอยู่ท้ายแถว พระนางน้อมเข้าไปถวายผ้าทั้งสองนั้น แต่พระภิกษุอธิษฐานรูปสุดท้าย เมื่อพระนางถวายผ้าเสร็จแล้ว ก็มีความโสโครกเสียวใจเป็นอันมากจนน้ำพระเนตรไหล พร้อมกับกล่าวพิมพ์ด้วยความน้อยพระทัยว่า ตนนี้มีบุญน้อยนัก อุตสาห์ทำผ้าทั้งสองด้วยมือ เพื่อถวายแก่พระพุทธเจ้า แต่พระองค์ไม่ทรงรับ นี่เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ พระอธิษฐานภิกษุว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต มีนามว่าพระศรีอริยเมตไตรย^๕

ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้กล่าวถึงพระศรีอริยเมตไตรย ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้า พร้อมทั้งอธิบายสภาพสังคมของมนุษย์ในยุคนั้นไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม เหมือนตถาคตอุบัติขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จักทรงทำโลกนี้พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระองค์เองแล้ว (... ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทว โลกมารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตถาคตเองแล้ว) สอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามอยู่ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้นจักทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิงเหมือนตถาคตในบัดนี้ แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพัน เหมือนตถาคตบริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อย ในบัดนี้ละ^๖

^๕ม.อ.(ไทย) ๒๓/๑๐๗/๓๕๑.

^๖ดูราชละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๓๘-๓๙.

จากตัวอย่างทั้งสองพระสูตรที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคต ถ้าเรามองถึงความสำคัญของพระโพธิสัตว์ในฐานะที่เป็นบุคคลพิเศษเหนือกว่าผู้อื่น แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระโพธิสัตว์ จึงทรงให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีน้อมถวายผ้าให้แก่พระภิกษุผู้บวชใหม่ ในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งได้ทรงพยากรณ์ พระศรีอริยเมตไตรยว่าจะได้มาตรัสรู้ในอนาคต และเป็นผู้ที่เหนือกว่าพระพุทธองค์ของเราองค์ปัจจุบัน จากเหตุที่ทรงพยากรณ์ยุคของพระศรีอริยเมตไตรยว่า สภาพสังคม พระศาสนาจะมีความรุ่งเรืองมาก มีพระอรหันต์มากกว่าประชาชนมีความสุขยิ่ง เพราะเป็นคนดีเหมือนกันทั้งหมด และมนุษย์มีอายุขัยถึง ๘๐,๐๐๐ปี ขณะที่ มนุษย์ยุคพระโคตมพุทธเจ้ามีอายุขัยเพียง ๑๐๐ปีเท่านั้น ^{๑๓} ทำให้พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรยมีบทบาทสูงขึ้นตามลำดับในยุคสมัยต่อมา

๓.๑. ๒ พัฒนาการทางประวัติของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนามหายาน

เพื่อให้เห็นความชัดเจนของการเกิดขึ้นของพระโพธิสัตว์ ที่เป็นแก่นของมหายาน จำเป็นต้องเข้าใจประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในทรรศนะนักวิชาการทั่วไปก่อน กล่าวคือในยุคหลัง ๆ มานี้ได้มีนักวิชาการหลายคนที่ได้ให้ ทศนคติเกี่ยวกับการพัฒนาการของพุทธศาสนา

เอ็ดเวิร์ด โคนซ์ ได้แบ่งประวัติของพระพุทธศาสนาออกได้ ๔ ยุคด้วยกัน คือ ยุคแรกเป็นยุคของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม ซึ่งรู้จักกันโดยทั่วไปว่าพระพุทธศาสนาแบบหินยาน หรือเถรวาท ยุคที่ ๒ เป็นยุคของมหายาน ยุคที่ ๓ เป็นยุคของตันตระและฉาน (Tantra and Chan) โดยทั้ง ๓ ยุคนี้ตกอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐ หลังจากนั้นพระพุทธศาสนาก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงขึ้นมาใหม่อีกเลย เพียงแต่ดำรงอยู่อย่างนั้น ส่วนยุคที่ ๔ ก็ตกอยู่ในระยะ ๑๐๐๐ ปี หลังจากนั้น

ตามหลักภูมิศาสตร์ พระพุทธศาสนายุคแรกก็เกือบจะเป็นแบบอินเดียล้วน ๆ ในระยะที่ ๒ เริ่มต้นเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้าไปในเอเชียตะวันออก และยอมรับเอาความคิดที่ไม่ใช่แบบอินเดีย ล้วน ๆ เข้ามาปะปนกัน ในระยะที่ ๓ ได้มีการจัดตั้งศูนย์กลางการฟื้นฟูแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาขึ้นที่อินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศจีน ถ้าจะกล่าวตามทัศนะทางปรัชญา พระพุทธศาสนายุคแรกสนใจในปัญหาทางด้านจิตวิทยา ยุคที่ ๒ สนใจในปัญหาทางด้านภววิทยา ยุคที่ ๓ สนใจในปัญหาทางด้านจักรวาลวิทยา ยุคแรกเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปัจเจกชนซึ่งพยายามจะควบคุมจิตใจของตัวเองโดยใช้วิธีจิตวิเคราะห์ ยุคที่ ๒ หันไปสนใจธรรมชาติแห่งความจริงแท้ และการรู้แจ้งเห็นจริงในตัวบุคคลเกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้จริง ของสิ่ง

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน บ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑-๑๕/๕๕๒-๗๐๐.

ต่าง ๆ ถือกันว่าเป็นปัญหาสำคัญสำหรับความหลุดพ้น ยุคที่ ๓ เป็นยุคที่มีการปรับตัวให้กลมกลืนกับความเป็นไปของจักรวาล อันจะเป็นแนวทางนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงโดยการใช้เวทมนต์คาถาและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีมาแต่โบราณ ถ้าจะกล่าวตามลัทธิความเชื่อในการปลดปล่อยบาป ก็มีความต่างกันในแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องมนุษย์ที่ลัทธินี้พยายามสร้างขึ้นมา ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. นักบุญตามอุดมการณ์ก็คือพระอรหันต์ หรือบุคคลผู้ซึ่งไม่มีกิเลสเครื่องผูกมัด เพราะสิ้นตัณหาแล้วและจะไม่กลับมาเกิดใหม่ในโลกนี้อีก

๒. เป็นยุคของพระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่มีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง และหวังที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในบั้นปลาย

๓. เป็นยุคสิทธิธรรม คือ บุคคลผู้ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับจักรวาล จนไม่มีสิ่งใดที่จะควบคุมเขาได้อีกต่อไปแล้ว และเนื่องจากเป็นผู้ที่หลุดพ้นแล้วจึงสามารถที่จะใช้พลังจักรวาลทั้งภายในและภายนอกได้

ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคนั้นได้รับการสนับสนุนโดยการผลิต วรรณคดี ใหม่ ๆ ขึ้นมา ถึงแม้จะเป็นที่แน่ชัดว่าได้เขียนขึ้นมาหลายศตวรรษหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังถือว่าเป็นพุทธพจน์อยู่นั่นเอง ซึ่งถือเป็นคัมภีร์ในยุคแรก ต่อมาในยุคที่ ๒ ก็มีการเขียนเพิ่มเติมขึ้นมาอีกโดยนิกายมหายาน และยุคที่ ๓ ก็เป็นยุควรรณกรรมของตันตระ^{๑๔} ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนาในแต่ละยุคนั้นได้เป็นการพัฒนาขึ้นของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา มหายานนั้น มีพัฒนาการมาพร้อมกับประวัติของนิกายมหายาน มีนักประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนาจำนวนมากที่ให้ทัศนะคติเกี่ยวกับพัฒนาการของพระพุทธศาสนา มหายาน โดยเฉพาะพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ที่เป็นหลักสำคัญของนิกายมหายาน หลังจากที่นิกายมหายานปรากฏขึ้นเด่นชัดขึ้น แม้ว่าจะต่างนิกาย แต่คำสอนที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาทั้ง ๒ นิกาย ไม่ว่าจะเป็นอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ไตรสิกขา ไตรลักษณ์ และหลักกรรม เป็นต้น ล้วนเป็นคำสอนเดียวกัน แต่การอธิบายของมหายานอาจแตกต่างออกไปในบางแง่มุม ทั้งนี้เพราะความเข้าใจแตกต่างกันและด้วยอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในภายหลัง และที่สำคัญคือมหายานได้พัฒนารูปแบบของพระโพธิสัตว์จนกลายเป็นจุดเด่นของตนเอง

หลังพุทธศตวรรษที่ ๕ ไปแล้ว ได้เกิดมีขบวนการใหม่ในพุทธศาสนาขึ้นในอินเดีย ซึ่งเรียกตนเองว่ามหายาน ขบวนการนี้เกิดจากวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะจาก

^{๑๔} เอ็ดเวิร์ด โคนซ์, *พุทธศาสนาประวัติสังเขป*, (สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย), หน้า ๑-๓.

คณะสงฆ์นิคมมหาสังฆิกะ ผสมกับชาวพุทธศฤงษณ์กลุ่มหนึ่ง ที่มีความเห็นพ้องกันว่าต้องปรับปรุงวิธีการเผยแพร่พุทธศาสนาเสียใหม่ มิฉะนั้นฐานะของพุทธศาสนาก็ทรุดโทรมลง ชาวพุทธคณะนี้จึงร่วมมือกันสร้างลัทธิมหานิกายขึ้นเพื่อฟื้นฟูพุทธศาสนา ในเวลานั้นศาสนาพราหมณ์เจริญขึ้นหน้ามามากลัทธิมหานิกายเป็นคู่แข่งอย่างสำคัญของพราหมณ์ คณาจารย์ฝ่ายมหานิกายได้ปรับปรุงเพิ่มคติธรรมในพุทธศาสนาขึ้นหลายประการ เพื่อต่อสู้กับอิทธิพลของพราหมณ์ เพื่อให้พุทธศาสนาเข้าถึงในหมู่มชนสามัญทั่วไป^{๑๕}

ข้อความสำคัญบางประการที่เกี่ยวกับการพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา มหายานมีดังนี้

๑. ฝ่ายมหานิกายได้ยกหลักโพธิจิต คือสอนให้ทุกคนตั้งความปรารถนาในโพธิญาณ อย่าปรารถนาเพียงอรหัตตญาณเท่านั้น หลักเรื่องพุทธการกกรรม คือคุณชาติเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งมีอยู่ในบาลีดั้งเดิม ฝ่ายมหานิกายได้ยกขึ้นประกาศเป็นพิเศษ คือหลักของพุทธบารมี เป็นหัวใจในลัทธิมหานิกาย มีความแตกต่างจากเถรวาท คือฝ่ายเถรวาทย้ำเรื่อง อริยสัจ ๔ เป็นสำคัญ แต่ฝ่ายมหานิกายพูดเรื่องทศบารมีเป็นสำคัญ

๒. หลักการของเถรวาทถือเอาคุณภาพของศาสนิกชนเป็นเกณฑ์สำคัญ แต่ฝ่ายมหานิกาย ถือเอาปริมาณของศาสนิกชนเป็นสำคัญก่อน ภายหลังจึงอบรมในเรื่องคุณภาพ เพราะเหตุที่มหานิกายมุ่งปริมาณ ดังนั้นจึงจำต้องลดหย่อนผ่อนปรนในการปฏิบัติธรรมวินัยลง เช่นเรื่องสิกขาบทฝ่ายมหานิกายรักษาสิกขาบทข้อสำคัญๆ ส่วนใหญ่ได้ แต่ข้อปลีกย่อยและสิกขาบทที่ล่วงแล้วเป็นเหตุอุปายคมนีย หรือไปสู่อบายภูมิ เป็นประเภทอาบัติเล็กๆ น้อยๆ ฝ่ายมหานิกายดู กาลเทศะยอมให้ลดหย่อนลงไปสิกขาบทอันเป็นที่ตั้งสำหรับผู้ล่วงแล้วไปสู่อุปายคมนียได้ ฝ่ายเถรวาทคงรักษาโดยเคร่งครัด

๓. ฝ่ายมหานิกายถือหลักโพธิจิตเป็นใหญ่เหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมดกล่าวคือ บุคคลตั้งมูลปณิธิปรารถนาพุทธภูมิ บุคคลนั้นชื่อว่ามิโพธิจิต หากจำเป็นต้องประพฤตสิ่งใดที่ขัดกับพระธรรมวินัยบ้าง แต่เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ก็ต้องทำ ถึงกับมีบัญญัติในคัมภีร์มหานิกายว่าพระโพธิสัตว์ใด เห็นพระราชตั้งตนเป็นศัตรูต่อพระพุทธศาสนา หากใช้วิธีละมุนละม่อมเกลี้ยกล่อมชี้แจงให้กลับใจไม่ได้แล้ว วิธีสุดท้ายคือ จัดการเผด็จชีวิตพระราชผู้นั้นเสีย แม้กรรมนั้นจะทำให้พระโพธิสัตว์นั้นตกนรกก็ควร แต่บุญที่ทำเช่นนั้นก็มีคือ พระโพธิสัตว์ผู้จะต้องปราศจาก

^{๑๕}เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมฆปาฐะ ภาค ๑), (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

วิหิงสาวิตก พยาบาทวิตก ตั้งมั่นถือถือว่า โอหนอ ! สัตว์ผู้เขลานี้ กำลังสร้างครุอกุศลกรรมใหญ่ ถ้าเราไม่จัดการชีวิตของเขา ก่อน เขาก็สร้างอกุศลกรรมไปเรื่อยๆ จะต้องทนทุกข์ในอบายเป็นเวลาช้านาน การประหารชีวิตเขาเท่ากับช่วยไม่ให้เขามีโอกาสสร้างอกุศลกรรม ท่านว่าเป็นความเมตตา คติธรรมที่วันนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์โยคอาจารภูมิศาสตร์

๔. ฝ่ายมหายานได้เพิ่มลัทธิพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งครุียงค์เข้ามาด้วย เป็นธรรมสังคิต เป็นเรื่องมือประกาศพระศาสนา จับกลุ่มชักจูงศรัทธาของประชาชนซึ่งฝ่ายเถรวาทไม่มี

๕. คณาจารย์ฝ่ายมหายาน ได้อรธธาธิบายพุทธมติดอกไปอย่าง กว้างขวาง ทำให้พุทธศาสนาซึ่ง ปฏิฐานนิยม สัจจนิยม กลายเป็นอภิปรัชญาและตรรกวิทยา

๖. คณาจารย์มหายานได้แต่งพระสูตรใหม่ๆ ขึ้นจำนวนมากซึ่งไม่มีในฝ่ายเถรวาทมาก่อน การแต่งพระสูตรนี้จะถือว่า เป็นการแอบอ้าง หรือเจตนาร้ายต่อพุทธศาสนาไม่ได้ เพราะผู้แต่งแต่งโดยอาศัยแนวพุทธมติ แต่งโดยเจตนาจะให้พุทธศาสนาแพร่หลาย แม้จะมีใช้พุทธวจนะ แต่คติธรรมก็เชื่อได้ว่าเป็นพุทธมติ ยกตัวอย่างในฝ่ายเถรวาทเองก็มี เช่นเรื่องเทศน์มหาชาติ ๑๑ กัณฑ์ ตัวพุทธวจนะแท้ๆ คือตัวคาถา ส่วนนวนนอกนั้นเป็นส่วนนวกวีแต่งทั้งสิ้น ขยายความคาถาให้พิสดารออกไป เราก็ไม่ถือว่ากวีแต่งทำลายพุทธศาสนา

๗. เนื่องจากลัทธิมหายานได้แก้ไขปรับปรุงนโยบายการเผยแผ่โดยมุ่งสามัญชนส่วนใหญ่เป็นประมาณ ดังนั้นลัทธิธรรมนิยมใดซึ่งสามัญชนเคยเชื่อถืออยู่ หากไม่ขัดกับหลักธรรมในพุทธศาสนาแล้วฝ่ายมหายานก็รับเข้าไว้หมด เพราะฉะนั้นจึงทำให้พุทธศาสนาซึ่งโดยลักษณะดั้งเดิมเป็น อเทวนิยม ครั้นมาบัดนี้ในลัทธิมหายานกลายเป็นเทวนิยม มีพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์เข้ามาอยู่มาก พระเจ้าเหล่านี้ที่เป็นองค์สำคัญก็กลายเป็น โปธิสัตว์ ที่ไม่ใช่องค์สำคัญก็กลายเป็นเทพธรรมดา^{๒๐}

จากข้อความข้างบนที่บ่งบอกถึงความเป็นมหายานอย่างเต็มรูปแบบ ที่มีหัวใจสำคัญผูกเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ จนในที่สุดคำว่าพระโพธิสัตว์นั้นเกือบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน ในขณะที่ชาวพุทธเถรวาทให้ความสำคัญต่อพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน และทุกอย่างที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ส่วนมากก็เกี่ยวกับพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน แต่มหายานนั้นตรงข้ามในยุคหลังๆ มา ได้มีการสร้างพระโพธิสัตว์ขึ้นมามากมาย และทุกองค์ไม่มีส่วนที่เป็นของพระโคตมพุทธเจ้าเลย แต่ถ้ามองย้อนดูในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธรูปทรงแบ่งพระอริยสาวก ให้เป็นเอตทัคคะ คือเป็นผู้ชำนาญในด้านใดด้านหนึ่ง ก็ไม่แปลกที่ฝ่ายมหายานถือเอาหลัก

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑๑-๑๑๔.

โพธิสัตว์เป็นสำคัญและอธิบายหลักโพธิสัตว์ให้เป็น ศูนย์ตา อันไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลและอะไรทั้งสิ้น แม้ในที่สุดจะเป็นพระพุทธเจ้าก็ตาม ส่วนเถรวาทถึงแม้ว่าจะยึดเอาพระพุทธเจ้าเป็นหลักแต่ก็ในที่สุดก็ลงที่คำว่าอนัตตา

จากการศึกษาพัฒนาการของพระโพธิสัตว์นิกายมหายานทราบว่า พระโพธิสัตว์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา หรือเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็พระพุทธโพธิสัตว์ในอดีตที่ผ่านมาจนกลายมาเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน หรือพระพุทธโพธิสัตว์ในอนาคต ที่มีพระนามว่าเมตไตรย อันมีความหมายถึงการมีความเมตตาต่อสรรพสัตว์ พอถึงยุคพระพุทธศาสนาได้เริ่มเข้าสู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง จากยุคแห่งการบรรลุมรรคผล ไปสู่ยุคแห่งการบำเพ็ญประโยชน์ แก่สังคม เพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่ และการอยู่รอดของพระศาสนา โดยได้นำเอาจุดพิเศษของพระพุทธองค์ และหลักธรรมที่สำคัญที่พระพุทธองค์ได้แสดงแล้ว โดยอาศัยความลึกซึ้งของพระธรรมนั้นพัฒนามาเป็นพระโพธิสัตว์ในที่สุด

ในพระพุทธศาสนายุคแรก พระพุทธเจ้านั้นเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ พระองค์ไม่สามารถที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ด้วยอิทธิฤทธิ์ปติหาร พระองค์ทรงเป็นเพียงผู้ชี้ทางเท่านั้น เพื่อจะนำไปถึงที่สุดแห่งทุกข์ เมื่อใครที่ที่ต้องการก็ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ใครไม่ยินดีไม่ต้องการ พระองค์ก็ทรงทำอะไรไม่ได้ ดังมีพุทธพจน์ตรัสแก่พราหมณ์ คณกะ โมคคัลลานะ ว่า “ดูกรพราหมณ์ ฉันทันเหมือนกันแล ในเมื่อนิพพานก็ดำรงอยู่ทางไปนิพพานก็ดำรงอยู่ เราผู้ชักชวนก็ดำรงอยู่ แต่ที่สาวกของเราอันเราโอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อย ยินดีนิพพานอันมีความสำเร็จล่วงส่วน บางพวกก็ไม่ยินดี ดูกรพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกหนทางให้”^{๒๐}

ดังนั้น ชาวพุทธเถรวาทจึงเน้นในการปฏิบัติตน เพื่อความหลุดพ้น โดยอาศัยพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ แต่มหายานนั้นเมื่อมีการพัฒนารูปแบบของนิกายขึ้นมาแล้วก็ยกพระพุทธเจ้าขึ้นเป็นผู้ที่วิเศษเหนือมนุษย์ธรรมดา เพราะมหายานมีความเห็นว่า หลังจากที่พระสากย ะมุณีพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว บรรดาศิษยานุศิษย์ ของพระพุทธองค์ โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ประเสริฐที่สุด เป็นอภิบุคคลเหนือมนุษย์ ทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในชาตินี้ ด้วยอำนาจแห่งบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาเป็นอเนกชาติในอดีตกาล การที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่ตั้งศาสนา เป็นผู้สอนสังฆธรรม

^{๒๐}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๓/๗๒.

แล้วก็ดับขันธไปโดยไม่ต่างอะไรกับคนทั่วไปนั้นไม่สมควรเลย ซึ่งความคิดนี้ตกทอดมาถึงนิยายมหายาน ที่คิดว่าพระพุทธเจ้าผู้นั้นอยู่ในรูปของตรีกาย ^{๒๒} ถือว่าเป็นหลักการของมหายานอันได้แก่นิรมลกาย หมายถึง กายเนื้อหรือกายอันประกอบด้วยขันธ ๕ ซึ่งนิรมลกายของพระพุทธองค์ ธรรมกาย หมายถึง พระคุณทั้งหลายของพระพุทธองค์ อันมีพระเมตตาคุณ พระกรุณาธิคุณ พระปัญญาคุณ ซึ่งมีรัศมีแผ่กว้าง แผ่คลุมไปโดยทั่ว ไร้เงื่อนไข และไร้ซึ่งข้อจำกัดใด ๆ ทั้งปวง เป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลางและไม่มีที่สุด สัมโภคกาย หมายถึง กายทิพย์ นั่นคือ พระกายของพระพุทธเจ้าอันเป็นทิพย์ภาวะ มีพระรัศมีแผ่รุ่งเรืองอยู่ตลอดกาล

ในกายทั้งสามของพระพุทธองค์ที่ฝ่ายมหายานสร้างขึ้นมานี้ ทางฝ่ายเถรวาท ก็ไม่ปฏิเสธ ดังมีข้ออธิบาย นิรมลกาย และธรรมกาย นั้นฝ่ายเถรวาทถือว่าเป็นอันเดียวกัน เพราะขันธ ๕ ก็เป็นธรรม เมื่อเราเห็นว่าร่างกายนี้ประกอบด้วยขันธ ๕ อันหาแก่นสารไม่ได้เมื่อเห็นเช่นนี้แล้วก็นำไปสู่การเบื่อหน่ายคลายกำหนด อันเป็นหนทางเข้าสู่การเป็นพุทธที่แท้จริง ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ^{๒๓} ส่วนสัมโภคกายนั้นไม่ปรากฏในนิยายเถรวาท กายทั้งสามของพระพุทธเจ้าผู้นั้น ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ เช่น ธรรมกายนั้นอยู่ในฐานะเป็นพระอภิปุทธ เป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในจักรวาล สัมโภคกาย เป็นธยานิพุทธ ที่แบ่งกายออกมาจากอภิปุทธ เพื่อสอนพระโพธิสัตว์ในแดนสุขาวดี นิรมลกาย เป็นมานุสสีพุทธ เพื่อมาสอนมนุษย์ ทำให้ลักษณะ พิเศษของตัวพระพุทธองค์ มีส่วนในการพัฒนาพระโพธิสัตว์ของมหายาน หรือบางทีความคิดเรื่องตรีกายอาจสืบเนื่องมาจากความคิดเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยที่มีปรากฏในพระพุทธศาสนายุคแรกก็ได้

นอกจากตัวของพระพุทธองค์แล้ว หลักธรรมที่สำคัญก็กายมาเป็นส่วนของพระโพธิสัตว์ เช่นหลักเมตตาธรรม อันเป็นหลักที่ทำให้ความสำคัญกับสิ่งอื่นมากกว่าตัวเรา กายมาเป็นสาระสำคัญ ที่ทำให้ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เด่นขึ้น นอกจากนี้ยังมีหลักอนัตตา หลักปัจจุสมุปปาท ซึ่งเป็นธัมมจิตติ เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน เป็นตัวแห่งพุทธ หรือพระพุทธรูปเจ้า ดัง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพจน์ไว้ว่า “ผู้ใดเห็น ปฏิจจุสมุปปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรมผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น ชื่อว่าเห็น ปฏิจจุสมุปปาท”^{๒๔}

^{๒๒} อ้นส์ วัลท์กัง ชูมันน์ , พระพุทธศาสนาคำสอนและปรัชญา, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง . (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

^{๒๓} ตี.ข.(ไทย) ๑๓/๘๗/๑๕๕.

^{๒๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๒๕๒.

ทำให้หลักธรรมดังกล่าวนั้นพัฒนาการมาเป็นลักษณะของพระโพธิสัตว์ในมหายาน ที่อยู่ในรูปแบบของศูนยตา ซึ่งนำเอาหลักดังกล่าวมาอธิบาย สภาวะความเป็นพุทธที่ไม่มีที่สิ้นสุด

นอกจากมูลเหตุเดิมในพระพุทธานุศาสนแล้ว การพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ยังสืบเนื่องมาจากหลักการปฏิบัติของสภาพสังคมในสมัยนั้น ที่เป็นพวกเทวนิยมทั้งหลาย เพื่อต่อสู้และความสะดวกในการเผยแพร่พระพุทธานุศาสน จากแนวคิดดั้งเดิมที่สอนให้เอาพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างในการสร้างบารมี ก็กลายเป็นว่าเอาพระโพธิสัตว์มาเป็นเทพผู้ที่คอยช่วยเหลือสรรพสัตว์ จึงได้มีการปรับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ให้สอดคล้อง กับความเชื่อดั้งเดิมของคนในสังคมนั้น ในที่สุดก็ได้มีการพัฒนาแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ขึ้นมา และแยกเป็นนิกายมหายาน โดยสมบูรณ์

สรุปรวมแล้วสาเหตุที่ทำให้แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายมหายาน มีการพัฒนาจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะ และเป็นแก่นของมหายานมี ๒ สาเหตุใหญ่ๆคือ สาเหตุที่มีเรื่อง พระโพธิสัตว์อยู่ก่อนแล้ว และสาเหตุจากสภาพภายนอก

๓. ๒ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านอุดมการณ์

หลังจากมีพระพุทธานุศาสนเกิดขึ้นแล้ว สังคมชาวพุทธก็รู้มูลเหตุของพระพุทธานุ เจ้า นับย้อนหลังไปหลังจากที่พระพุทธานุเจ้าเกิดขึ้นเป็นเวลา ๓๕ ปีได้เกิดมีเจ้าชายพระองค์หนึ่งที่หวังจะเอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในที่สุดก็ทำสำเร็จ หรือเรียกได้ว่าพระองค์ทำตามอุดมการณ์ได้สำเร็จ จึงเกิดมีพระพุทธานุเจ้า ในเวลาต่อมาเมื่อมีคนปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ทำให้เกิดมีการกล่าวถึงพระคุณของพระพุทธานุองค์ อันเป็นที่มาของมหากรุณาธิคุณ เป็นสิ่งที่สนับสนุนให้หลายคนเกิดมีการปฏิบัติที่อยากจะเป็นแบบพระพุทธานุองค์ แต่การที่จะเป็นพระพุทธานุเจ้านั้นคนเราต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีธรรมมามากมายนับไม่ถ้วน แต่การปฏิบัติของพระพุทธานุเจ้านั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากในโลก ดังมีพุทธพจน์ว่า

ดูกรเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเป็นผู้มุ่งไปในกาม จึงได้มีการสนทนากันปรารภเฉพาะกาม ดูกรเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการเป็นของหาได้ยาก แก้ว ๕ ประการเป็นไฉน คือ ความปรากฏแห่งตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตาคตประกาศแล้ว ๑ บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตาคตประกาศแล้ว ๑ บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตาคตประกาศแล้ว ซึ่งผู้อื่นแสดงให้ฟังแล้วปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ๑ กตัญญูตเวทีบุคคล ๑ ดูกรเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการนี้แล เป็นของหาได้ยากในโลก^{๒๕}

^{๒๕} อ.ป.ญจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๓/๑๗๑.

เมื่อการที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นแสนยากอย่างนี้แล้ว ก็เกิดมีแนวคิดที่จะบำเพ็ญตน
เดินตามรอยพระพุทธเจ้า ด้วยการดำรงอยู่ในรูปแบบของพระโพธิสัตว์ ด้วยการสร้างอุคมการณ์ที่
พัฒนามาหลายรูปแบบดังที่จะได้ศึกษาต่อไป

โดยรวมการพัฒนาการทางอุคมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้นพอจะแบ่งออกเป็น
ประเภทดังนี้

๑. อุคมการณ์เพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้า
๒. อุคมการณ์เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า
๓. อุคมการณ์เพื่อการช่วยเหลือสรรพสัตว์

ในชาดกทางฝ่ายเถรวาททุกเรื่องที่มีเนื้อหาในการบำเพ็ญบารมีและตั้งความปรารถนา
ของพระโพธิสัตว์นั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุโพธิญาณ หรือต้องการเป็นพระพุทธเจ้า แต่ละ
พระชาติที่ทรงบังเกิดก็เพื่อทรงบำเพ็ญบารมีธรรมให้มากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้ได้ตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งก็ได้แก่พระโคตมพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน แต่บางชาดกก็พูดถึง
ความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ เมื่อพระโพธิสัตว์ได้รับ
พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้ว ก็เรียกได้ว่าต้องได้เป็นพระพุทธเจ้าที่
แน่นอนคือเป็นนิชิตโพธิสัตว์ จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงอุคมการณ์ และจะไม่ทอดทิ้งในการสั่งสม
บารมีให้มากยิ่งขึ้น ถึงว่าจะใช้เวลายาวนานสักเพียงใดพระโพธิสัตว์ก็จะสืบต่ออุคมการณ์ ในทุก ๆ
ชาติที่เกิดมา จนครบตามหลักธรรมที่พระโพธิสัตว์พึงปฏิบัติ หรือบารมีครบ ๓๐ ทัศ ก็จะได้เป็น
พระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ตามที่ได้รับพยากรณ์ไว้

อุคมการณ์เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า นี้เป็นอุคมการ ณ์ที่กล่าวถึงตอนที่
พระโพธิสัตว์เสด็จออกบวชเท่านั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตเห็นเทวทูตทั้งสี่ พระโพธิสัตว์
มีจุดประสงค์จะเอาชนะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ที่พระองค์ก็จะประสบในเวลา
ไม่ช้านี้เช่นเดียวกัน การเสด็จออกบวชก็เพื่อหาทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว แต่ถ้าศึกษาต่อเนื่อง
ตามชาดก หรือตามพุทธจริยา ก็จะเป็นการสืบต่อจากหลายชาติที่แล้ว เพียงแต่ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย
ที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกบวชเพื่อทำให้บรรลุอุคมการณ์ที่วางไว้ นั่นก็คือการเป็นพระพุทธเจ้า

อุคมการณ์เพื่อการช่วยเหลือสรรพสัตว์ นี้เป็นอุคมการ ณ์ที่มีการพัฒนาให้มีความโดดเด่น
เด่นของพระโพธิสัตว์ ในสมัยปัจจุบัน ถ้าพูดถึงพระโพธิสัตว์ ก็รู้ได้ว่าการช่วยเหลือสรรพสัตว์
เป็นหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ ในพระสูตรทางฝ่ายเถรวาท เมื่อพูดถึงพระโพธิสัตว์ในการ ปฏิบัติก็
คือการช่วยเหลือคนอื่นให้ได้รับความสุข แต่ไม่ใช่อุคมการ ณ์ของพระโพธิสัตว์ เป็นเพียงแต่วิธีการ

ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้ยกวิถีแห่งพระโพธิสัตว์มาเป็น
อุดมการณ์ และให้ความสำคัญมากกว่าการที่จะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า

เมื่อเราดูการพัฒนาอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ จากเดิมเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า แต่ถึงยุค
ที่อุดมการณ์เปลี่ยนแปลง มาเป็นการให้ความสำคัญต่อสรรพสัตว์มากกว่า นี่อาจเกิดจากการที่ผู้
ศึกษาพระพุทธศาสนาแล้วอยากจะเป็นพระพุทธเจ้า แต่การที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นก็แสนยาก
และพระพุทธเจ้าก็เสด็จอุบัติเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น “พระพุทธเจ้าไม่มาเกิดพร้อมกันได้หลาย
องค์”^{๒๖} และการที่จะมุ่งเป็นพระอนุพุทธ (พระอรหันต์) ก็ไม่สามารถที่จะตอบสนองตามความ
ต้องการได้เมื่อเทียบกับการเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นอุดมการณ์ที่จะเป็นพระอรหันต์อันเป็นจุดหมาย
สูงสุดที่พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมุ่งหวังก็ถูกมองข้ามไป ถึงแม้ว่าจะเป็นพุทธประสงค์ก็ตาม ที่พระ
พุทธองค์ให้ความสำคัญต่อหลักอริยสัจ ๔ เมื่อเข้าถึงหลักอริยสัจแล้วก็ถึงซึ่งมรรคผลนิพพานอัน
เป็นเป้าหมายที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำสาวกทั้งหลาย ซึ่งจะเห็นได้จากความหมายที่พระพุทธเจ้า
ทรงประทานในการอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า “ท่านจงเป็นภิกษุมาเกิด ธรรมอันเรา
กล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”^{๒๗} แต่เพราะ
เหตุการณ์ และปัจจัยต่าง ๆ ทำให้มีการพัฒนาการของพระโพธิสัตว์เปลี่ยนแปลงไปกลายมาเป็น
แกนกลางในการเผยแผ่พระธรรมในรูปแบบของนิกายมหายานที่ มุ่งการสอนธรรมเพื่อคนหมู่มาก
และทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ ไม่ว่าจะเป็นเหตุผลเพื่อความอยู่รอดของพระศาสนาทำให้
เกิดนิกายมหายานขึ้นก็ตาม แต่ทางฝ่ายมหายานก็ยังทำตามพุทธประสงค์ ที่จะให้พระสังฆธรรมที่
พระองค์ทรงบรรลุแล้วได้แผ่ขยายไปสู่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย แสดงถึงมหากรุณาที่มีต่อสัตว์โลกทั้ง
มวล ดังที่ปรากฏในการส่งพระสาวกยุคแรกไปเผยแผ่พุทธธรรมว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นมนุษย์
แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์พวกเธอจง
เที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์
เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จง
แสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้ง
อรรถ ทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์บริสุทธิ์...^{๒๘}

^{๒๖} ปัญญา สละทองตรง ป.ร.๕, มิติปัญหา เล่ม๒, (กรุงเทพมหานคร : กองศาสนศึกษา กรม
ศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๔๔), หน้า ๘๔.

^{๒๗} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๑/๔๗.

^{๒๘} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๓๒.

จากข้อความข้างบนก็จะเห็นได้ว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาของฝ่ายมหายาน โดยเอาอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์เป็นแกนกลางนั้น ก็พัฒนามาจากคำสอนของพระพุทธองค์เอง ทำให้ผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์นั้นทำได้ทุกอย่าง แม้แต่ชีวิต และยอมตบถนรกแทนคนอื่น เพื่อความสุขของปวงสัตว์ ไม่ต้องการให้ผู้ที่ทำอนันตริยกรรม ไปตกนินทรภูมิ โดยจิตที่เป็นกุศล มีเมตตา ฟังประหารชีวิตผู้ที่ทำอนันตริกรรมนั้นเสีย^{๒๕}

จะเห็นได้ว่า อุดมการณ์ ของพระโพธิสัตว์ได้มีการพัฒนามากเช่นนี้ ก็เพื่อจุดประสงค์เดียวคือ การช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากห้วงแห่งทุกข์ทั้งปวง แล้วพระโพธิสัตว์ผู้ที่เป็นสะพาน ให้สรรพสัตว์ได้ข้ามก็จะไปถึงพุทธภูมิที่หลัง จะเห็นได้ว่าการพัฒนาการทางอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้น เริ่มจากความมุ่งหวังที่จะเป็นพระพุทธเจ้าก่อน เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว บรรดาสาวกก็ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ หากแต่คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีหลากหลายที่จะนำไปสู่การพ้นทุกข์ แล้วแต่ใครจะจับเอาข้อความ หรือหลักการที่เข้ากับจริตของตนเองนำไปปฏิบัติ เมื่อสังคมชาวพุทธได้แผ่ขยายออกไปตามที่ต่าง ๆ การปรับประยุกต์หลักธรรมนั้นก็เป็นเรื่องที่มีมาแล้วในสมัยพุทธกาล

ดังนั้นการพัฒนาการทางอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้น ไม่ว่าจะเป็นิกายใด รูปแบบใดก็ตาม ถึงแม้ว่าหนทางเดินนั้นจะยุ่งยาก หรือจะยาวนานสักเพียงใดก็ตาม ในที่สุดก็คือการเข้าถึงสภาวะแห่งความเป็นพุทธเหมือนกันทั้งหมด

๓.๓ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านพุทธศิลป์

ก่อนจะรู้พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ด้านพุทธศิลป์ ควรที่จะทราบประวัติการสร้างรูปเคารพทางพุทธศาสนา เพื่อให้เข้าใจความเป็นมา และสาเหตุในการสร้างรูปเคารพทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ หรือสถูปเจดีย์ต่าง ๆ ก่อน

ในการสร้างรูปเคารพไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อไร ในสมัยพุทธกาล การก่อสร้างอาคารในพระพุทธศาสนามีเพียงสังฆาการสำหรับประชุม ตามวัดใหญ่ๆ เช่น เซตวัน ปุ๊ปพาราม หรือ โฆสิตาราม ตลอดจนชีวภัมวัน ล้วนมีสังฆาการ บรรจุสงฆ์จำนวนพัน ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าชาตศัตรูไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรกไม่ทรงรู้จักพระองค์ เพราะพระศาสดาประทับอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ในสังฆาการ หมอชีวกต้องทูล

^{๒๕}เสถียร โพนันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมุขปาฐะ ภาค๑) , (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๕.

กำหนดพุทธลักษณะถวาย ในคัมภีร์ชั้นหลังกล่าวถึงกำเนิดพระแก่นจันทน์ เล่าว่าเมื่อพระ
ศาสดาเสด็จขึ้นไปประทับบนดาวดึงส์ พระเจ้าปเสนทิทรงอนุสรณ์ถึง ทรงขอร้องให้ พระ
โมกคัลลณะ พานายช่างขึ้นไปบนดาวดึงส์จำลองพุทธลักษณะด้วยไม้แก่นจันทน์ และทรง
ปฏิบัติพระพุทธรูปองค์นี้คู่เคียงกับพระศาสดาประทับอยู่ ครั้นออกพรรษาพระพุทธรูปองค์
เสด็จลงสู่โลกมนุษย์ พระแก่นจันทน์ได้ลุกขึ้นรับเสด็จ ก็มีพุทธดำรัสว่าให้พระแก่นจันทน์
สนองหน้าที่พระองค์ต่อไปเถิด ถ้าเชื่อตามตำนานนี้ ก็แสดงว่า พระพุทธรูปมีในครั้งพุทธกาล
แล้วแต่ข้อเท็จจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ยกตัวอย่างเช่นในบรรดาโบราณสถานซึ่งพระเจ้าอโศก
ทรงสร้างขึ้น มิได้มีพระพุทธรูปอยู่เลย...^{๓๐}

การกำเนิดการสร้าง พระพุทธรูปนั้น ตั้งแต่มีพระพุทธรูปเกิดขึ้นในยุคสมัยคันธารราช
(อาณาจักรคันธารราชปัจจุบันนี้อยู่ในประเทศอัฟกานิสถาน) ในแผ่นดินพระเจ้ามิลินท์ (Milinder)
เมื่อราว ๆ พ.ศ.๓๖๓-๓๘๓ ความนิยมบูชาพระพุทธรูป ก็แพร่หลายลงมาทางใต้จนขามกษ และ
มณฑลอื่นในประเทศอินเดีย มีคติเดิมที่ถือว่าไม่ควรสร้างรูปเคารพ ก็พากันเลื่อมใสในการสร้าง
พระพุทธรูปขึ้นเป็นที่นิยมชากันทั่วไป^{๓๑}

ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิของพระสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมี
เนื้อความที่กล่าวเกี่ยวกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชไว้ว่า

เมื่อพระเจ้าอโศกจัดฉลองพุทธเจดีย์คือทรงโปรดฯ ให้สร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรม
สารีริกธาตุจำนวน ๘,๔๐๐๐ องค์ทั่วชมพูทวีป เป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน โปรด
เกล้าฯ ให้ฉลองอย่างมโหฬารยิ่งใหญ่สมเกียรติยศทรงประกาศพระเกียรติคุณของพุทธ
ศาสนาเผยแผ่ไปทั่วโลก เหตุการณ์ครั้งนั้นพญามารได้มาขัดขวางการฉลองสมโภช และได้
ถูกท่านอุปัชฌะเถระผู้พระชี ฌาสนพรอบจนคลายพยศ จนพ่ายแพ้ส่วนพระอุปัชฌะเถระผู้
จินาสพได้ทรงโปรดฯ ให้พญามารเนรมิตรูปพระพุทธรูป เพราะท่านปรารถนาที่จะชมพระ
พุทธลักษณะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้นเมื่อพญามารได้เนรมิตรูปพระวรกาย
ของพระพุทธรูป มีพุทธลักษณะที่งดงามในท่ามกลางหมู่สงฆ์ ต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้า
อโศกมหาราช และพุทธบริษัทจำนวนมหาศาลทั้งพระสงฆ์และหมู่ชนได้แสดงความเคารพ
รูปเหมือนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับนั่ง แวดล้อมด้วย

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐๘.

^{๓๑} ศ.จ.หลวงบริบาลนริรักษ์, พระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : ยูโนเต็คโปรดักชัน,
๒๕๓๑), หน้า ๕๘-๕๙.

หมู่พระอัสติอริยสาวก เปรียบเสมือนในสมัยพุทธกาล ทุก ๆ คนล้วนเกิดความปีติ ศรัทธาอย่างแรงกล้าหาที่เปรียบปรานมิได้^{๓๒}

ถ้าเราอิงตามประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา นับแต่สมัยพุทธกาล มาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ก็สรุปได้ว่าไม่มีการสร้างรูปเคารพทางพุทธศาสนาที่เป็นรูปเหมือนพระพุทธรูปหรือพระสาวกองค์ใดเลย ถ้ามีก็เพียงแต่ที่พักอาศัยของพระสงฆ์ และสมัยต่อมาก็มีเพียงแต่เจดีย์ ที่บรรจุพระอัฐิ พระธาตุ ของพระพุทธรูป หรือ เครื่องหมายที่เป็นตัวแทนของพระพุทธรูป เช่นรูปธรรมจักร ต้นศรีมหาโพธิ์ และพระสาวก ที่มีเรื่องราวพระพุทธรูปแก่นจันทร์ที่สร้างในสมัยพุทธกาลนั้น ก็เป็นเพียงตำนานที่เล่าขานกันมาเพื่อหาข้ออ้างมาสนับสนุนและปลุกศรัทธาในการสร้างพระพุทธรูปในยุคต่อมา เช่นในยุคกรีกเข้ามาปกครองอินเดีย

เมื่อศิลปะกรีก และศิลปะของพวกอินโดไซเรียนเข้าผสมปนเป ประเพณีนี้ก็ค่อยๆ หดไป ชนชาติแรกที่ผลิตพุทธปฏิมาขึ้นคือชาติกรีกในอินเดีย ซึ่งในเวลานั้นนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธรูปองค์แรกได้เกิดขึ้นในโลกในเขตคันธาระและอาฟกานิสถาน ชนชาติกรีกเป็นเจ้าศิลปะการแกะสลัก เทวรูปของเขาเช่นอะปอลโล วินัส ฯลฯ ย่อมแกะสลักให้เป็นเหมือนมนุษย์ที่สุด เมื่อเปลี่ยนมานับถือ พระพุทธศาสนา ศิลปากรเหล่านี้ได้รับความบันดาลใจในพุทธประวัติอย่างลึกซึ้ง เป็นเหตุให้ผลิตพุทธปฏิมาขึ้นบูชาแทนเทวรูป แม้ระยะเวลาจะห่างจากพุทธกาลถึง ๕๐๐ ปีก็จริงแต่พระพุทธรูปเหล่านี้ เป็นผลแห่งจินตนาการที่ซาบซึ้งในพุทธคุณของศิลปากร เพราะฉะนั้นจึงสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติแห่งพระปัญญา ความบริสุทธิ์ ความกรุณาในรูปปฏิมา สามัญชนเพียงแต่เห็นเท่านั้นก็รู้สึกว่าเป็นผู้เป็นเจ้าของรูปนี้เป็นผู้หมดจากกิเลสแล้ว มีพระเมตตาต่อโลกอย่างมากมาย พระพุทธรูปรุ่นแรกเรียกกันว่า แบบคันธาระ ดวงพระพักตร์กลม พระนาสิกโค้งอย่างฝรั่ง พระเนตรอยู่ในอาการครึ่งสมาธิ บางครั้งมีพระมัสสุ พระเกสาบนเกล้าเป็นเมาลิมิได้ขมวดเป็นก้นหอยต่างๆ ที่พระพุทธรูปจริงๆ นั้นปลงพระเกสา เนื่องจากพระศาสดาอยู่ในวรรณะกษัตริย์ไว้พระเกสายาวรัดเกล้า เพราะฉะนั้นจึงสร้างพระพุทธรูปให้มีพระเกสา ส่วนพระวรกาย นั้นนายช่างกรีก ได้สร้างให้เห็นองคภาพพ กล้ามเนื้อ เส้นเอ็นอย่างชัดเจนภายใต้จิวรวงๆ พระพุทธรูปแบบนี้ได้มีการขุดพบทั่วไปในอินเดียตอนเหนือและอาฟกานิสถาน ต่อมาไม่นานก็เกิดพุทธศิลป์แบบอินเดียแท้ขึ้น มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองมถุราและเมืองอมราวดี ที่เมืองอมราวดีนี้เป็นเมืองสำคัญของรัฐอันธระในอินเดียได้ปกครองโดยราชวงศ์กษัตริย์สาตวาหนะ พุทธศาสนาในที่นี้รุ่งเรืองมาก ในพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ มีการสร้างพระสถูปใหญ่ๆ และพระพุทธรูป พระพุทธรูป

^{๓๒} ธรรมศาสตร์, พระปฐมโพธิ์กถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา), หน้า ๑๐๑.

แบบอินเดียบริสุทธิ์ พระเกสาขมวดเป็นก้อนหอย อกาพยพมิลักษณ์เหมือนมนุษย์ไม่เป็นอย่าง
แบบคันธาระ จำเดิมแต่นั้นมา พุทธศิลปะก็แพร่หลายไป^{๓๓}

จากการพัฒนาการที่ทำให้เกิดมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมา เพื่อเป็นตัวแทนในการ
ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ถึงแม้ว่าจะมีพุทธประสงค์ให้สาวกทั้งหลาย ถือเอาพระธรรมวินัย
เป็นตัวแทนพระองค์ แต่ว่าบรรดาชาวพุทธทั้งหลายเหล่านั้นมีระดับภูมิปัญญาที่แตกต่างกัน ทำให้มี
การสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาให้เป็นรูปธรรม และสะดวกในการเข้าหาพระธรรม ในการสร้างนี้ก็อิง
ตามรูปแบบของศิลปะเดิมแล้วนำมาปรับรายละเอียดลักษณะของพระพุทธรูปเข้ามาผสม ผสาน กลายเป็น
พระพุทธรูปปางต่าง ๆ และ ลักษณะ พุทธศิลป์แต่ละสมัยที่แตกต่างกันไป แต่การสร้างรูปเคารพที่
เป็นตัวแทนให้แก่พระโพธิสัตว์นั้น เกิดขึ้นสมัยใดนั้นก็คงดูตามพัฒนาการของพระพุทธศาสนา ที่
ทำให้เกิดเป็นนิกายต่าง ๆ โดยเฉพาะนิกายมหายานที่ยกระดับพระโพธิสัตว์ให้เป็นแกนกลางของ
การปฏิบัติ ดังนั้นการสร้างรูปเคารพที่เป็นพระโพธิสัตว์ก็พัฒนาการมาตามหลักความเชื่อแต่ละ
นิกาย

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงพัฒนาการทางด้านพุทธศิลป์ของพระโพธิสัตว์

๓. ๓. ๑ พัฒนาการทางด้านพุทธศิลป์ของพระโพธิสัตว์ตามพุทธประวัติ

จากการศึกษาพัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์นั้นพบว่า พระพุทธรูปนั้น
ทรงกำเนิดมาจากวรรณ ะกษัตริย์ ครั้งเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ หรือ เจ้าชายสิทธัตถะ นับแต่วัน
ประสูติถึงวันตรัสรู้^{๓๔} พระองค์ทรงดำรงตนเป็นเจ้าชาย พระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษ มีพร้อมด้วยมหาป
ริสละลักษณะ ๓๒ ประการที่ไม่เหมือนมนุษย์ทั่วไป ดังนั้นเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาที่จะมี
ลักษณะที่แตกต่างกับรูปเคารพทั่วไป เช่นมีพระกรยาว มีนิ้วพระหัตถยาวเสมอกัน เป็นต้น แต่ก็จะ
แตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย ยิ่งเป็นพระปฏิมาของพระโพธิสัตว์ ก็จะมีการสร้างแบบมีการแต่ง
องค์ ทรงเครื่องเพื่อเป็นการบ่งบอกถึงผู้ที่เป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลาย เปรียบเหมือนเป็นตัวแทนให้แก่
พระราช ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน อีกอย่างอาณาจักรทั้งหลายที่เคยนับถือเทพของศาสนาฮินดู
พระราชาก็จะเป็นเทวราชา ซึ่งเป็นตัวแทนแห่งเทพจุติลงมาปกครองบ้านเมือง เมื่ออาณาจักรต่าง ๆ
เหล่านั้นหันมานับถือพระพุทธศาสนา อิทธิพลดังกล่าวก็สืบเนื่องกันมา พระราชาก็จะเหมือนพระ
โพธิสัตว์ ที่จุติลงมาสร้างชาติ เมื่อมีการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์ก็มีการสร้างแบบเป็นรูป
ของมหाराชา มีการประดับ เครื่องทรงตามวิถีแห่งอาณาจักรนั้น ๆ และพระนามของกษัตริย์

^{๓๓}เสถียร โปธิ์นทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับขยาย ๒๕๓๕), (กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

ก็จะแทนคำว่าเทวราชา มาเป็นธรรมราชา หรือมีคำว่าพุทธางกูรตามหลัง อันหมายถึงหน่อแห่งโพธิ์ หรือพระโพธิสัตว์นั่นเอง แต่รูปแบบดังกล่าวนี้พบเฉพาะอาณาจักรที่นับถือนิกายเถรวาท พุทธศิลป์ที่บ่งบอกว่าเป็นพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายเถรวาท ก็มีเพียงพระปฏิมาของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งทางฝ่ายเถรวาท ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อพระโพธิสัตว์เหนือกว่าพระพุทธเจ้าจะเน้นการสร้างรูปเคารพที่เป็นพระโพธิสัตว์นั้น ไม่ค่อยนิยมเท่าไรแต่จะเป็นการสร้างพระพุทธรูปมากกว่า

๓. ๓. ๒. พัฒนาการทางด้านพุทธศิลป์ ของพระโพธิสัตว์ตามคุณธรรม หรือคุณสมบัติ

รูปแบบของการสร้างรูปของพระโพธิสัตว์วิธีแบบหนึ่งก็คือการสร้างตามคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ ลักษณะดังกล่าวนี้ส่วนมากจะเป็นที่นิยมทางฝ่ายมหายาน ซึ่งถือเอาพระโพธิสัตว์เป็นแกนกลางของพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็รูปแบบของการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม และการแสดงออกทางด้านศิลปกรรม โดยเฉพาะรูปเคารพที่เป็นพระโพธิสัตว์นั้นมีหลายรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ตามคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติ เช่นความมีเมตตา ความมีพลังอำนาจ เช่นพระอวโลกิเตศวรพระโพธิสัตว์ หรือพระนามหนึ่งคือ พระมหาโพธิสัตว์กวนอิม จำเดิมพระโพธิสัตว์องค์นี้ กำเนิดที่ประเทศอินเดีย มีวิวัฒนาการมาพร้อมกับนิกายมหายาน พระอวโลกิเตศวรมหาโพธิสัตว์ หรือ พระกวนอิม เป็นพระมหาโพธิสัตว์ที่บรรดาพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานเคารพนับถือมากที่สุด ด้วยพระองค์ทรงพระเมตตากรุณาโปรดสัตว์ทั่วทั้งไตรภูมิให้พ้นจากกองทุกข์ เนื่องด้วยพระอวโลกิเตศวรมหาโพธิสัตว์ ทรงมีพระวาทัญญู (ความเมตตากรุณาธิคุณ) คอยปลดเปลื้องความทุกข์ภัยของสัตว์โลก จึงมี พระเนมิตตกนาม (นามที่มาจากลักษณะและคุณสมบัติ) ตามภาษาจีนเรียกว่า พระกวนซิมไต่ฟู่สัก แปลว่า พระมหาโพธิสัตว์ที่มีพระกรรมวาจาานโลกาศัพย์ หรือที่เรียกง่าย ๆ คือ พระมหาโพธิสัตว์ที่เจี่ยหูฟังเสียงโลก^{๓๔}

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาอิทธิพลในจีน รูปพระโพธิสัตว์กวนอิมก็มีรูปแบบเป็นสตรี ที่แสดงออกถึงความมีเมตตา มีความกรุณาต่อสรรพสัตว์ ก่อนยุคราชวงศ์ถัง และราชวงศ์ซ้อง (ก่อนพ. ศ. ๑๖๖๐) ภาพวาด หรือรูปปั้นของพระโพธิสัตว์พระองค์นี้มีลักษณะเป็นมหาบุรุษ ทรงเครื่องสง่างามอย่างกษัตริย์อินเดียโบราณ ต่อมาในยุคราชวงศ์ซ่งหวาน (พ. ศ. ๑๘๒๓) ได้มีการสถาปนาเจ้าหญิงเมี่ยวซันขึ้นเป็นพระโพธิสัตว์กวนอิม ด้วยคุณธรรมที่มีการให้การช่วยเหลือประชาชน และสตรีเพศเป็นสัญลักษณ์ของความอ่อนโยนความเมตตา ซึ่งพระนางเป็นนิรมานกาย

^{๓๔}เสถียร โปธิ์นันทะพระกวนอิมมหาโพธิสัตว์ , (กรุงเทพมหานคร : ชมรมธรรมทานพิมพ์แจก ๒๕๒๒), หน้า ๓๕.

ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์^{๓๕} ทำให้รูปเคารพของพระโพธิสัตว์พระองค์นี้เป็นรูปของสตรีเพศ ดังที่เราเห็นอยู่ทุกวัน นอกจากพระโพธิสัตว์กวนอิมแล้ว ทางฝ่ายมหายานยังมีพระโพธิสัตว์หลายองค์ที่เป็นที่รู้จัก และนิยมสร้างรูปขึ้นมาตามรูปแบบ หรือ คุณธรรมที่มีประจำตัวของพระโพธิสัตว์พระองค์นั้น เช่น

พระองค์ประทับบนพญาราชสีห์สีเขียว อันแสดงถึงการประกาศธรรมหรือการแสดงธรรมที่เปี่ยมด้วยเดชานุภาพ คือพระมหาปัญญาญาณที่ยิ่งใหญ่ปราศจากอุปสรรค และมีผู้ใดปรารถนาไปยิ่งกว่า ประจุการคำรามหรือการบันลือสีหนาทของพญาราชสีห์ ที่หากคำรามขึ้นคราใดบรรดาสรรพสัตว์น้อยใหญ่ก็ให้ขยาดหวั่นเกรงมิกล้าออกมาต่อกร ลอน ความหมายคือ พระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ทั้งปวงทรงประกาศธรรมที่เป็นความจริงแท้ของสรรพสิ่ง คือความทุกข์ของความเป็นทุกข์ ยังให้สรรพสัตว์หรือมารเดิร ถิรที่ยังลุ่มหลงอยู่ตระหนกตกใจ และหวั่นเกรงในภัยของวัฏสงสาร เร่งรีบหันกลับมาบำเพ็ญธรรมด้วยความไม่ประมาท บางแห่งประทับบนดอกบัวก็มีบางแห่งทรงถือพระขรรค์ที่พระหัตถ์ขวา หมายถึงการตัดบ่วงแห่งวิภิจจลาคความสงสัยที่ผูกมัดจิตใจให้ขาดสิ้น พระหัตถ์ซ้ายทรงถือคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตฺร แสดงถึงศูนยตาความว่างเปล่าแห่งธรรมทั้งปวง บางแห่งก็ทรงถือคทาจินดามณี พระโพธิสัตว์พระองค์นี้เป็นที่นิยมกันมากในประเทศเนปาล

พระเมตไตรยโพธิสัตว์ ทรงมีหลายพระนาม เรียกว่า พระศรีอริย์บ้าง พระอชิตะบ้าง บางครั้งฝ่ายจีนจะเขียนพระนามของพระองค์ว่า (慈氏) แปลว่า ผู้มีเมตตา หรือพระผู้มีเอกชาติปฏิพัทธ์ หรือพระผู้เกี่ยวข้องกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียวก็จักได้บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง มีต้องหวนกลับมาเวียนว่ายในสังสารวัฏอีกเวลาที่มีผู้กราบไหว้บูชาพระเมตไตรย หรือเวลาทำบุญ ก็มักจะอธิษฐานให้กุศลที่กระทำนี้เป็นปัจจัยส่งผลให้ได้พบกับพระศรีอริย์พุทธเจ้าในอนาคต เมื่อกาลที่สิ้นพระศาสนาของพระศากยมุนีพุทธเจ้าแล้ว ซึ่งแต่เดิมนั้นพระเมตไตรยโพธิสัตว์ทรงแต่งกายแบบลักษณะมหานุรุชเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์พระองค์อื่นๆ แต่มีประวัติว่า มีพระภิกษุรูปร่างอ้วนท้วนอยู่รูปหนึ่ง ชอบถืออุ้งยามไบใหญ่ติดตัวเสมอ ไบหน้ายิ้มแย้มเบิกบานตลอดเวลาและชอบพูดปริศนาธรรมในนิยายเช่นอยู่เสมอ ชื่อว่า“ซึ้งฉื่อ” หรือ “เซียง เทง จื่อ” ซึ่งสาธุชนเรียกขานท่านว่า “หลวงพ่อยามใหญ่” ได้ดับขันธโดยการนั่งสมาธิที่แท่นหินของอารามกัลิมยี่ ในปีที่ ๓ แห่งรัชสมัยเจงเม้ง (ปี ๑๔๖๐) โดยท่านได้ประพันธ์โคลกไว้บทหนึ่งว่า

^{๓๕} จิตรา ก่อหนันทเกษิรติ, พระพุทธ พระคพพิสัตว์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจีน, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์ ๒๕๔๕), หน้า ๖๕.

“เมตไตรยจริงแท้คือเมตไตรย

แบ่งกายเป็นร้อยพันโกฏิ

โปรดสรรพสัตว์มากมาย

แต่ลำสัตว์หารู้จักไม่”^{๓๖}

ดังนั้น เมื่อท่านละสังขารไปแล้ว บรรดาพุทธศาสนิกชนจึงสันนิษฐานว่าท่านคือพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ อวตารกายมาโปรดสัตว์ยังโลกมนุษย์ จากนั้นมาจึงนิยมนิยสร้างรูปของท่านแทนลักษณะแห่งความสุขความเจริญ และ โชคลาภ ปัจจุบันมีข้อเข้าใจผิดเกี่ยวกับพระเมตไตรยโพธิสัตว์ของมหายาน กับพระสังขยาอรหันต์ของเถรวาทอยู่มาก กล่าวคือพระเมตไตรยพวงฝ้ายนี้เป็นพระภิกษุในประเทศจีนหลังจากพระพุทธเจ้าทรงเสด็จปรินิพพานแล้วกว่า ๑,๔๐๐ ปี แต่พระสังขยาอรหันต์เป็นพระอรหันต์สาวกมีชีวิตอยู่ร่วมในสมัยพระพุทธเจ้าก่อนพระเมตไตรยพวงฝ้ายนี้ เพียงแต่พระอริยะเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นี้มีรูปร่างอ้วนท้วนสมบูรณ์เหมือนกันเท่านั้นเอง ซึ่งจะแตกต่างกับพระปฏิมาของพระศรีอริยเมตไตรยทางฝ่ายเถรวาท ที่นิยมนิยสร้างเป็นรูปแบบมหาบุรุษทรงเครื่องแบบกษัตริย์ เพราะมีความเชื่อว่าพระองค์ทรงสถิตอยู่ที่สวรรค์ในรูปแบบเทวดา เมื่อมีการสร้างรูปแบบก็เป็นรูปออกมาเหมือนเทวดา

สรุปรวมแล้วรูปแบบการพัฒนาการ ของพระโพธิสัตว์ทางด้านพุทธศิลป์นั้น พัฒนาการมาจากพุทธประวัติ ประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนา ความเชื่อท้องถิ่นที่พระพุทธศาสนาไปถึง และคุณธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ ทำให้ศิลปินได้ถ่ายทอดสิ่งเหล่านั้นออกมาเป็นรูปธรรม จัดเป็นงานพุทธศิลป์ ที่แสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อพระโพธิสัตว์ เพื่อใช้เป็นสื่อในการเข้าสู่แก่นธรรมทางพุทธศาสนา ไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตาม พระโพธิสัตว์ก็ได้เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน เมื่อเห็นพระปฏิมาของพระโพธิสัตว์ก็จะมีกำลังใจในการที่จะปฏิบัติตามพระองค์ เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพานต่อไป

๓.๔ พัฒนาการเรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ก่อนที่จะได้ศึกษาถึงบทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง ควรที่จะได้ทราบความหมายของอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง และประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ว่าเป็นมาอย่างไร

^{๓๖}ภิกษุจีน วิศวภัทร, ประวัติพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ของมหายาน, (หมิ่นคุณธรรมสถาน จังหวัด ชนบุรี, ๒๕๔๘), หน้า ๕-๑๕.

คำว่า อนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (Mekong Sub – Region) นั้นในงานวิจัยนี้หมายถึงพื้นที่ที่เป็นประเทศไทย และประเทศลาวที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับหลายด้าน เช่นด้าน ภาษา วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีส่วนคล้ายคลึงกัน นับแต่อดีตในอนุภาคนี้นี้มีสามอาณาจักร เช่น ล้านช้าง ล้านนา อโยธยา ที่มีการนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีความสัมพันธ์กัน ถึงร่วมกันสร้างศาสนสถานเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวพุทธทั้งสองประเทศ นับแต่อดีตถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าสภาพการทางการปกครองจะมีการเปลี่ยนแปลง ต่างจากอดีตไปมาก แต่ความมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาก็ยังสืบต่อมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องพระโพธิสัตว์

ก่อนที่จะศึกษาเรื่องพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในอนุภาคนี้นี้เราควรศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาในแถบนี้ก่อน ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้เข้ามาในแถบนี้หลายระยะด้วยกัน แรกสุดนั้นเป็นยุคของหินยาน หรือเถรวาท หลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่เมืองปาฏลิบุตร ประเทศอินเดีย ในปี พ.ศ. ๓๐๓ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรเถระเป็นองค์ประธานสังคายนาและมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ ได้ส่งสมณทูตคือ พระโสณะและพระอุตตระมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ปรากฏในจดหมายเหตุจีนว่า ทวาราวดี^{๓๗} สุวรรณภูมินี้มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ไหน ? นั่นก็ยังเป็นปัญหาถกกันอยู่แต่ที่ตกลงกันโดยรวมก็คือแหลมอินโดจีนทั้งหมดเป็นดินแดนสุวรรณภูมิ จากการนำพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาครั้งนั้น ทำให้ดินแดนแถบนี้ได้ก่อกำเนิดแหล่งอารยธรรมที่สำคัญหลายแห่ง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ เช่น สมัยอาณาจักรขอม อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรล้านนา อาณาจักรสุโขทัย เป็นต้น อาณาจักรเหล่านี้ล้วนแต่มีการก่อกำเนิดขึ้นมาบนพื้นฐานการรับเอาวัฒนธรรมของศาสนาใหญ่ ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ เมื่อนำวัฒนธรรมต่างถิ่นมาผสมกับความเชื่อดั้งเดิมทำให้มีการพัฒนารูปแบบของวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ของอนุภาคนี้นี้ โดยเฉพาะเรื่องพระโพธิสัตว์ที่ได้รับมาจากหลักความเชื่อทางพุทธศาสนา และมีพัฒนาการมาผสมกับหลักความเชื่อพื้นฐาน ทำให้เรื่องพระโพธิสัตว์ได้เข้ามามีบทบาทอยู่ในสังคมแถบนี้

^{๓๗} งาม ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์ , (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๓๕.

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคมในประเทศอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง โดยจะศึกษาเฉพาะประเทศไทยและ ประเทศลาว ที่เป็นประเทศที่ภาษา และวัฒนธรรมใกล้เคียงกันมากที่สุด ในอนุภาคแถบนี้ และเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบเดียวกัน ดังนั้นพื้นฐานทางวัฒนธรรมก็มาจากการเดียวกัน คือพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม แต่ระยะหลังมานี้พระพุทธศาสนาในแถบนี้ก็มีทั้งสองนิกายคือทั้งเถรวาทและ มหายาน อันเนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายของประชากรที่มีพื้นฐานวัฒนธรรมแตกต่างกัน และการเปิดกว้างของการศึกษาที่ทันสมัยในปัจจุบัน ได้มีการผสมผสาน ทำให้ชาวพุทธได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกันทั้งสองนิกาย โดยเฉพาะเรื่องพระโพธิสัตว์ที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธในแถบนี้มาช้านาน

บทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์นั้นเกิดจากการที่คนในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาได้นำเอาแนวทาง หรือสถานภาพของพระโพธิสัตว์มาเป็นส่วนหนึ่งในกาดำเนินชีวิตตามแนวทางของชาวพุทธ พระโพธิสัตว์นั้นไม่ว่าจะปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท หรือมหายานก็ตามจุดหมายที่พระโพธิสัตว์ก็คือการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ และการที่เป็นพระโพธิสัตว์หรือประพฤติตามรอยพระโพธิสัตว์นั้นเกิดจากศรัทธาที่มีมนุษย์พัฒนาการมาจากการแสวงหาความรู้ และในสังคมพุทธศาสนานั้น ความเชื่อนั้นพื้นฐานก็คือเรื่องของกรรม ที่มีการสั่งสอนกันมาว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

ตามคำสอนในทางพุทธศาสนา ชาวพุทธควรมีศรัทธา หรือ ความเชื่อ ๔ อย่าง^๑ คือ

๑. ตถาคตโพธิสัตว์ เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เป็นผู้ประกอบด้วยพระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ และ พระมหากรุณาธิคุณ

๒. กัมมสัทธา เชื่อเรื่องกรรม คือ เชื่อว่ากรรมมีจริง

๓. วิปากสัทธา เชื่อเรื่องผลของกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่บุคคลทำไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมให้ผลเสมอ

๔. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน คือ เชื่อว่าผลที่เราได้รับเป็นผลแห่งการกระทำของเราเอง ซึ่งอาจจะเป็นกรรมที่ทำในปัจจุบันชาติหรืออดีตชาติ

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ ครั้งที่ ๑๒: (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๐.

จากหลักฐานที่ปรากฏเกี่ยวกับศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทำให้มีการสั่งสอนสืบ ๆ กันมานับแต่อดีตถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของชาวพุทธ อันเป็นพื้นฐานแห่งการเข้าหาแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา โดยเริ่มที่การบริจาคทาน การมีเมตตาปราณี การอาศัยซึ่งกันและกัน อันเป็นอัตตลักษณ์ของชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

๔.๑ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในประเทศไทย

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย พบว่า บทบาทและอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยนั้น เกิดขึ้นมาพร้อมกับสังคมไทย ที่รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต นับแต่สมัยคณะพระธรรมทูตสายสุวรรณภูมิ ภูมิได้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในดินแดนสุวรรณภูมิ สันนิษฐานโดยอาศัยหลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังการาวพุทธศตวรรษ ที่ ๑ หลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๐) เพราะหลังจากการทำสังคายนาเสร็จสิ้น ได้ส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ หลายสายคณะด้วยกัน โดยสาย ที่ ๘ มีพระโสณะและพระอุต ตรีเป็นหัวหน้าเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ^๒ ทำให้หลักคำสอน ได้ซึมซับเข้ากับสังคมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเรื่องพระโพธิสัตว์ได้มีบทบาทและ อิทธิพลต่อสังคมไทยในหลายด้าน นอกจากอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในนิยายเถรวาทแล้วสังคมไทยยังได้รับอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในนิยาย มหายานอีกด้วย โดยรวมแล้วพระโพธิสัตว์มีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมไทยในหลายด้าน เช่น ด้านหลักธรรมที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติ ด้านคติความเชื่อเรื่องการเมืองของพระโพธิสัตว์ที่มีในพุทธศาสนา นับแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

๔.๑.๑ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่มีต่อสังคมไทย

พระโพธิสัตว์ในอดีต หมายถึง พระชาติของพระพุทธเจ้าที่เสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ เช่น มหาชาติ เป็นต้น อันเป็นที่รวมของการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ทัศ เรื่องชาดกที่เป็นที่นิยมกันมากก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่จะได้ไปเกิดร่วมศาสนาพระศรีอาริยมตไตรย ซึ่งปัจจุบันพระองค์เสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในสวรรค์ โดยได้นำเอาจริยวัตรของพระโพธิสัตว์อันมีพระนามว่าพระเวสสันดร มาประพฤติปฏิบัติ ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่โอบ อ้อมอารีหนักไปในทางบุญกุศล อันเป็นผลมาจากการเทศมหาชาติเรื่องพระเวสสันดร ที่คนไทยนิยมฟังกันมานับแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

^๒พิฑูร มาลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา ๒๕๒๗), หน้า ๑๒๗.

หลังจากที่ประชาชนในสมัยสุโขทัย ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท ฝ่ายลังกาวงศ์แล้ว ก็ได้มีแนวคิดความเชื่อผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน โดยเฉพาะในชั้นนอรรถถาและชั้นฎีกา อนุฎีกา โดยเฉพาะเรื่องมหาชาติ สมัยสุโขทัย พุทธศาสนิกชนนิยมชอบฟังเทศน์มหาชาติ เป็นเพราะอิทธิพลของมัลลยสูตร ที่กล่าวถึงพระมัลลยเถระ ผู้นำข่าวสารจากพระศรีอริยเมตไตรย ให้มาแจ้งแก่ชาวโลกว่า ถ้านรชนชายหญิงทั้งปวงปรารถนา จะพบพระศรีอริยเมตไตรย ผู้จะบรรลुพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลแล้วไซริ้ จงให้มนุษย์ทั้งหลายจัดแจงเครื่อง สักการบูชา นำมาบูชาพระธรรมเทศनावสสันดรชาดก แล้วนั่งสดับฟังให้จบในเวลาวันเดิวนั้น จะได้สำเร็จพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ เฉพาะพระพักตร์พระศรีอริยเมตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต”

เมื่อมีคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเข้ามา สู่อุโขทัย ไม่มีผู้แปลจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย พุทธศาสนิกชนก็นิยม ฟังเทศน์และ สวดมนต์กันเฉพาะแต่ที่เป็น ภาษาบาลีเหมือน กับเทศน์คาถาพันอย่างทุกวันนี้ ในกาลต่อมาจึง ได้มีผู้รู้ชวนขวยแปลเวสสันดรชาดกออกมาเป็นภาษาไทย และได้มีผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสได้ร้อยกรองขึ้นเพื่อให้ไพเราะตามหลัก กวีนิพนธ์ จึงเกิดมีมหาชาติเทศน์ภาษาไทยขึ้นมีสำนวนต่างๆ หลายสำนวน หลายตอนเรียกกันว่า กัณฑ์ มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์

ในคัมภีร์เวสสันดรชาดกที่ปนิของพระสิริมังคลาจารย์ ก็ได้แบ่งไว้ ๑๓ กัณฑ์ เหมือนกัน สันนิษฐานว่า คงจะแบ่งตามหลักของชุดงคคุณ ๑๓ ข้อ การแปลเวสสันดรชาดกออกมาเป็นภาษาไทยนั้น คงมีมาแต่ครั้ง สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี จึงมีศิลาจารึกกล่าวถึงเวสสันดรชาดกปรากฏอยู่ตามศิลาจารึกสมัยสุโขทัย หลักที่ ๓ ที่เรียกว่า “นครชุม” ซึ่งจารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ ในรัชสมัยของพระยาธิไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) ว่า “ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า มหาชาติหาคน สวดแล้วมิได้โดย” และศิลาจารึกหลักที่ ๖ วัดป่ามะม่วง กล่าวถึง การ สรรเสริญ พระยาธิไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) ทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๕ ว่า ทรงประกอบไปด้วยทานบารมีคล้ายพระเวสสันดรและในสมัยต่อมา ได้มีจารึกวัดเขมาหลักที่ ๑๔ ซึ่งเชื่อว่าจารึกใน พ.ศ. ๒๐๑๕ ได้

๑ พระมหาวัช เชมรโช, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง เทศมหาชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗), หน้า ๓๘.

กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลต่างๆ พร้อมทั้งกล่าวถึงเวสสันดรชาดกว่า “ลายปักผืนหนึ่งคำตำลึงหนึ่ง
อำแดงหอมชื้อไไว้รอง เวสสันดร อำแดงเสนบวชาเวสสันดรจารสำหรับหนึ่งหนึ่งบาท”^๔

จากหลักฐานที่แสดงมานี้ ชี้ให้เห็นว่า นิยมฟังเทศน์มหาชาติกันมานานแล้ว ตั้งแต่
สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นอย่างช้า แต่บางแห่งก็เรียกว่า การเทศน์เวสสันดร ชาดก บางแห่งก็
เรียกว่า การเทศน์มหาชาติ นอกจากนั้น สมเด็จพระยอวรางราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ใน
ตำนานหนังสือมหาชาติว่า การแปลคาถาภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยอย่างนี้ คงมีมานานแล้วตั้งแต่
ครั้งสุโขทัย แต่ฉบับเดิมสูญหายไป จนเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงโปรด
ให้ประหม่นักปราชญ์ราชบัณฑิตในอยุธยาแปลแต่งขึ้นใหม่ ให้ชื่อว่า มหาชาติคำหลวง

นอกจากอิทธิพลมาจากเรื่องชาดกแล้ว เรื่องกฎแห่งกรรมก็มีบทบาทอยู่บริบทของ
สังคม สมัยสุโขทัย เป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดของชาวบ้านกับพระพุทธศาสนา โดย
เชื่อว่าคนเราเกิดมาในชาตินี้เป็นผลจากกรรมในชาติก่อน ทำให้หน้าตา ผิวพรรณ สภาพความเป็นอยู่
ระดับชั้นวรรณะแตกต่างกัน แนวคิดเช่นนี้เป็นแนวคิดหลักที่ทำให้สภาพสังคมสุโขทัยในสมัยนั้น
สามารถนำมาบริหารจัดการระบบการปกครองได้ เช่น เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่ทำบุญดีแต่
ชาติปางก่อนและเป็น เทพจุติมา คนธรรมดาที่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์จะเป็นเจ้าไม่ได้ คนชั้นปกครอง
เป็นผู้ที่ทำบุญมาน้อยต้องดำเนินตามวิถีชีวิตที่กรรมลิขิต เท่านั้น จนกว่าจะได้เสวยกรรมดีในชาติ
หน้า เป็นต้น

ทั้งนี้เป็นเพราะผลมาจากเรื่องราวชาดกที่มีในพระไตรปิฎก อันเป็นพุทธพจน์ ที่
พระพุทธเจ้าแสดงให้แก่พุทธบริษัทฟัง ตอนที่เสด็จไปโปรด พระประยูรญาติ ในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่มี
เกิดเหตุการณ์ฝน โบกขรณิตก ครั้งสมัยที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เวสสันดร ซึ่งเป็น
พระชาติที่สำคัญ นอกจากเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้ว ในอาณาจักรล้านนา ก็ได้รับอิทธิพลมา
จากพระมาลัยสูตร ที่เป็นพระสูตรนอกพระไตรปิฎก ที่พูดถึงการทำบุญบารมี และอานิสงส์ของการ
ฟังเทศมหาชาติเวสสันดรว่า ถ้าผู้ใดฟังเทศมหาชาติจบภายในวันเดียวก็จะมีอานิสงส์ให้ได้ไปเกิดใน
ศาสนา ของพระพุทธเจ้ามีพระนามว่าศรีอริยะเมตไตรย

^๔ไมเคิล ไรท์, ศิลปจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒, (สถาบันไทยศึกษามหาวิทยารามราชภัฏ, ๒๕๒๖), หน้า

นอกจากเรื่องพระโพธิสัตว์เวสสันดรแล้วชาคอีกเรื่องที่เป็นที่นิยมกันมากก็คือเรื่องมหาชนก ที่ทรงบำเพ็ญวิริยะบารมี และมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับดินแดนสุวรรณภูมิ ได้กลายมาเป็นพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย อันเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติ นับแต่ชนชั้นปกครอง และราษฎรสืบต่อมา

การบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวช หรือเนกขัมบารมี ของพระโพธิสัตว์ก็เป็นที่นิยมประพฤติปฏิบัติ อยู่ในสังคมไทยมาช้านาน นับแต่สมัยสุโขทัยมาแล้ว การออกบวชของชาวไทยถึงแม้ว่าจะเป็นเวลาสั้น ๆ และไม่หวังมรรคผลในชาตินี้ก็ตาม แต่เป็นการสั่งสมบารมีไปในตัว เพราะเจ้าฟ้ามหากษัตริย์ยังมีหน้าที่ ที่จะปกครองแผ่นดินเพื่อความสงบสุขของราษฎร จึงดำเนินตามรอยพระโพธิสัตว์ผู้ตั้งความปรารถนาหาประโยชน์สุขต่อตน และสังคมโดยรวม ทำให้สังคมไทยนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีพระมหากษัตริย์ที่ได้พระนามธรรมราชาเกิดขึ้น

๔.๑.๒ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมไทย

พระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน หมายถึง ผู้ที่บำเพ็ญบารมีอยู่ในยุคปัจจุบันเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และบทบาทของพระโพธิสัตว์นิกายมหายานที่มีต่อสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

จากการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์พบว่า พระโพธิสัตว์ได้มีบทบาทต่อแนวความคิดของคนในสภาพสังคมปัจจุบัน ที่จะบำเพ็ญตน หรือเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่กำลังสร้างบารมีอยู่ เช่นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของคนทั่วไป ว่าพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ลงมาสร้างบารมี หรือพระมหาเถระ ทางภาคเหนือของประเทศไทย ที่นิยมเรียก “ครูบา” ส่วนมากก็มีความเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่มาสร้างบารมีอยู่ เช่นครูบาศรีวิชัย ครูบาเจ้าบุญชุ่ม เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวนั้นเกิดจากการรับเอารูปแบบข้อวัตรปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ มาเปรียบเทียบกับวิถีการดำเนินชีวิตของพระครูบา เช่นการการช่วยเหลือคน การสร้างถาวรวัตถุ มากมาย

ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนา ผู้ที่เป็นรูปแบบในการดำเนินตามรอยพระโพธิสัตว์ มีความเชื่อว่าพระครูบานั้นเป็นพระโพธิสัตว์ลงมาจุติเพื่อสร้างบารมี หรือเป็นตนบุญที่ลงมาโปรดสัตว์โลก มีการกล่าวเรื่องราวปาฏิหาริย์มากมายในช่วงเวลาที่ครูบามีชีวิตอยู่ อันเป็นการปลุกแรงศรัทธา ต่อความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ตัวท่านครูบาเองก็มีความปรารถนาที่จะเป็นพระเพื่อโปรดสัตว์ต่อไป ดังที่มีข้อความตอนหนึ่งที่ครูบากล่าวตอนที่อาพาธอยู่

... เราเป็นโรครกรรมแต่อดีตมาตามทัน ครั้งเมื่ออดีตชาติเราก็เคยเป็นพระ ได้ถือไม้เท้าไปวางแหลมสามง่าม ได้ไปแทงใส่ก้นกบตัวหนึ่งเข้าโดยไม่ได้ตั้งใจ กบตัวนั้นได้รับเวทนาจริงเกิดเป็นเวรแก่กัน เวทนาของเราเดี๋ยวนี้คงไม่ต่างอะไรจากกบตัวนั้น ถึงอย่างไรเราก็ปลง

ตกแล้ว ไม่ให้เป็นเวรเป็นภัยต่อกันอีกต่อไป เราหวังให้หมดสิ้นภพสิ้นชาติเท่านี้ ขอให้เป็นพระองค์หนึ่งมาโปรดโลกในวันข้างหน้า เราจะละสังขารในเดือนนี้แล้ว^๕

จากประวัติ และผลงานของครูบา ทำให้คนรุ่นหลังเชื่อแน่ว่าครูบาเป็น พระโพธิสัตว์ ลงมาสร้างบารมี ที่ได้รับพุทธพยากรณ์ไว้แล้ว อันได้กลายมาเป็นแบบอย่างของการปฏิบัติของครูบาในปัจจุบัน หลายองค์ได้มีการตั้งปณิธานในการสร้างบารมี เพื่อที่จะเป็นพระพุทธรูป หรือเกิดร่วมกับพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

จากการศึกษาอิทธิพลของแนวทางแห่งพระโพธิสัตว์ทำให้เราเข้าใจว่าแรงศรัทธานั้น ไม่สามารถที่จะหยุดแนวอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ไว้ได้ ถึงแม้ว่าพระครูบาทั้งหลาย หรือผู้ที่สนใจในพระพุทธศาสนาส่วนมากจะมีความรู้ในหลักธรรมที่พระพุทธรูปเจ้าใดแสดงไว้แล้วในเรื่องของความทุกข์ ว่าการเกิดบ่อยๆ นั้นเป็นทุกข์ ดังมีข้อความจากพระไตรปิฎกว่า

เรือนคืออรรถภาพที่เกิดในภพนั้นๆ บ่อย ๆ เป็นของไม่เที่ยง เราแสวงหานายช่างคือ คณห์ผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสารสันชาติมิใช่น้อย การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์รำไป ดูกรนายช่างผู้สร้างเรือนบัดนี้ เราพบท่านแล้ว ท่านจักไม่ต้องสร้างเรือนให้เราอีก ซึ่งโครงคือกิเลส ของท่าน เราหักเสียหมดแล้ว และช่องฟ้าคืออวิชชาแห่งเรือนท่าน เราทำลายแล้ว จิตของเราไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดาแล้ว จักดับอยู่ในภพ นี้เอง^๖

ความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดนั้น ไม่สามารถที่จะหยุดความตั้งใจของ พระโพธิสัตว์ได้ตราบใดที่ยังไม่พร้อมก็คงยังวนเวียนเพื่อการสั่งสมบารมีต่อไป การสร้างบุญกุศลของเหล่าพุทธบริษัทในยุคปัจจุบันนั้นก็เหมือนกับยุคสมัยก่อนที่เน้นในทานกุศล ถึงแม้จะมีการสั่งสอนในเรื่องของอริยสังขาร เรื่องกฎของไตรลักษณ์ก็ตามแต่การตั้งปณิธาน ที่จะได้เกิดร่วมศาสนาของพระพุทธรูปองค์ต่อไป นั้นมีสูงกว่าที่จะก้าวไปสู่บรมสุข อันเป็นแนวทางที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงแนะนำว่าเป็นสุขอย่างที่เราที่เปรียบไม่ได้ แต่ก็มีน้อยคนที่เดินตามมรรคาแห่งพระองค์ มีเพียงการมุ่งหวังที่ถูกถ่ายทอดสืบกันมาว่าการทำบุญกุศลต่างๆ นั้นขอให้ เป็นปัจจัย นำสู่พระนิพพาน แสดงถึงการสั่งสมบารมีเพื่อนำไปสู่พระนิพพาน ถึงแม้จะเป็นอนุพุทธก็ตาม

^๕จรัส โฆษณานันท์, พระครูบาตีวิชัยนักบุญแห่งล้านนาไทย, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดมีเดียเพรส, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^๖พ.ธ.(ไทย) ๒๖/๒๕๕/๒๕๑.

นอกจากอิทธิพลที่ได้รับจากแนวทางพระโพธิสัตว์แล้ว พุทธบริษัทยังถูกสั่งสอนมาว่า การที่จะมีบุญบารมีพอที่จะได้บรรลุเป็นพระพุทธรูปเจ้าใช้นั้นใช้เวลาในการสั่งสมบารมีมาหลายแสนกัป การที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และมาพบพระธรรมของพระพุทธรูปเจ้าก็ถือว่าเป็นบุญอันมหาศาลสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับสิ่งที่หาได้ยากในโลก ๔ อย่างคือ “ความได้อัตภาพเป็นมนุษย์ เป็นการยาก ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ยาก การฟังพระสัทธรรมเป็นของยาก การปฏิบัติขึ้นแห่งพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายเป็นการยาก”^๓

จากหลักคำสอนดังกล่าว พระองค์ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของอัตภาพที่เป็นมนุษย์ นั้นมีความสำคัญมาก และเมื่อมีโอกาสก็ควรรีบที่จะนำคนไปให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ แต่การที่จะปฏิบัติให้บรรลุธรรมนั้นก็ยาก เนื่องจากสภาวะสังคมนั้นมีหลายอย่างที่มาบั่นทอนพลังในการก้าวไปสู่พระนิพพาน มีเพียงการตั้งปณิธานไว้เท่านั้น ทำให้รูปแบบการปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนาก็ยังยึดหลักการ การสั่งสมบุญบารมีอยู่ ทำให้สภาพสังคมของพุทธศาสนาในไทย ยุคปัจจุบันเต็มไปด้วยการก่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ มากมาย ในที่สุดก็ถึงที่เพื่อประโยชน์และความสุขที่เป็นอุคคติดอยู่

นอกจากอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายเถรวาทแล้ว สังคมไทยในปัจจุบันยังได้รับเอาอิทธิพลในเรื่องพระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มาปฏิบัติด้วย เนื่องจากหลายปัจจัย ที่ทำให้ชาวพุทธในสังคมไทยได้รับอิทธิพลจากนิกายมหายาน ทั้งทางตรงและทางอ้อม อันเกิดจากการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานในการทำมาหากิน ของชาวพุทธมหายาน การเปิดกว้างต่อสังคมพหุนอกทำให้ได้รับรู้แนวทางการปฏิบัติของสังคมอื่น โดยเฉพาะอิทธิพลของ พระกวนอิม โพธิสัตว์นั้น ได้ฝังรากลึกแห่งศรัทธาลงในสังคมชาวพุทธไทยมาช้านาน ทั้งนี้เพราะศาสนาพุทธนิกายมหายานนั้น ได้เข้ามาเผยแพร่ในสมัย อาณาจักรศรีวิชัยในเกาะสุมาตราเจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ได้แผ่อาณาเขามาถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานี กษัตริย์ศรีวิชัยทรงนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน พระพุทธศาสนาแบบมหายานจึงได้แผ่เข้ามาสู่ภาคใต้ของไทย ดังหลักฐานที่ปรากฏคือเจดีย์พระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช และรูปหล่อพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นต้น ต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็ได้มีชาวจีนอพยพเข้ามา ทำให้พุทธศาสนานิกายมหายานมีบทบาท เคียงคู่กับนิกายเถรวาท

^๓พ.ธ.อ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๑๔๐.

อิทธิพลของพระโพธิสัตว์นิกายมหายาน ที่มีต่อสังคมไทยส่วนมากก็เป็น พระโพธิสัตว์กวนอิม อันเป็นตัวแทนแห่งความเมตตา การถือศีลกินเจ เป็นสัญลักษณ์ของ พระองค์ เมื่อมีชุมชนชาวจีนที่นับถือมหายานมาอยู่ร่วมกับชาวไทย ก็มีการแรกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่ง กันและกัน วัดต่างๆก็ได้มีการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์กวนอิมขึ้น เพื่อเอาใจผู้ที่ศรัทธา เคียงคู่ ไปกับการนับถือพระพุทธเจ้า

๔.๑.๓ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนาคตที่มีต่อสังคมไทย

พระโพธิสัตว์ในอนาคต หมายถึง ผู้ที่กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ เพื่อที่จะมาตรัสรู้ใน อนาคต ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคตไว้มีหลายพระองค์ แต่ที่เป็นที่รู้จักกัน มากก็คือพระพุทธเจ้ามีพระนามว่า ศรีอริย ะเมตไตรย หรือเรียกว่าพระศรีอริย ะเมตไตรยโพธิสัตว์ องค์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อจากศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระศรีอริย ะเมตไตรยโพธิสัตว์ เป็นที่รู้จักกันมากในพุทธศาสนาทั้งเถรวาท และมหายาน

โดยเฉพาะทางฝ่ายมหายานนั้นมีผู้ศรัทธาพระศรีอริย ะเมตไตรยโพธิสัตว์มาก พุทธศาสนิกชนเวลากราบไหว้บูชาพระเมตไตรย หรือเวลาทำบุญก็มักจะอธิษฐานให้กุศลที่กระทำนี้ เป็นปัจจัยส่งให้ได้พบกับพระศรีอริยพุทธเจ้าในอนาคต เมื่อกาลที่สิ้นพระศาสนาของพระศากยมุนี พุทธเจ้าแล้ว ซึ่งแต่เดิมนั้นพระเมตไตรยโพธิสัตว์ทรงแต่งกายแบบลักษณะมหาบุรุษเช่นเดียวกับ พระโพธิสัตว์พระองค์อื่นๆ แต่มีประวัติว่า มีพระภิกษุรูปร่างอ้วนท้วนอยู่รูปหนึ่ง ชอบถืออุ้งย่ามใบ ใหญ่ติดตัวเสมอ ใบหน้ายิ้มแย้มเบิกบานตลอดเวลาและชอบพูดปรีศนาธรรมในนิกายเซ็นอยู่เสมอ ชื่อว่า ชีตื่อ หรือ เชียง เทง จื่อ ซึ่งสาธุชนเรียกขานท่านว่า หลวงพ่อย่ามใหญ่ ได้ค้นค้นโดยการนั่ง สมาธิที่แท่นหินของอารามงักลิมย์ ในปีที ๓ แห่งรัชสมัยเจงเม้ง (ปี ๑๕๖๐) โดยท่านได้ประพันธ์ โสลกไว้บทหนึ่งว่า

“เมตไตรยจริงแท้คือเมตไตรย

แบ่งกายเป็นร้อยพันโกฏิ

โปรดสรรพสัตว์มากมาย

แต่ล้ำสัตว์หา รู้จักไม่”^๘

^๘ภิกษุจินวิศวกัทร , ประวัติพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ของมหายาน , (วัดเทพพุทธาราม จ. ชลบุรี, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

ดังนั้นเมื่อท่านละสังขารไปแล้ว บรรดาพุทธศาสนิกชนจึงสันนิษฐานว่าท่านคือพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ อวตารกายมาโปรดสัตว์ยังโลกมนุษย์ จากนั้นมาจึงนิยมนิยสร้างรูปของท่าน แทนลักษณะแห่งความสุขความเจริญ และโชคลาภ

จากความศรัทธาของศาสนิกชนฝ่ายมหายาน ที่มีต่อพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ชาวพุทธไทยก็ได้รับอิทธิพลไปด้วย แต่ก็มีคนเข้าใจผิดว่าเป็นองค์เดียวกันกับพระมหากัจฉายนะ พระสาวกองค์ในสมัยพุทธกาล ที่นิยมนำรูปเคารพเป็นพระอ้วนท้วนเหมือนกัน

บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนาคต ที่มีอยู่สังคมชาวพุทธไทยนั้น ก็คือบทบาทของพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ฎีกา ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์อนาคตวงศ์ ฎีกามาลย์เทวสูตร ปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น โดยเฉพาะในคัมภีร์มัลลยเทวสูตร ที่มีการพรรณนาถึงอานิสงส์ ของการฟังเทศมหาชาติเวสสันดรชาดก มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวไว้ดังนี้ พระศรีอริยเมตไตรยเทพบุตร ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลได้มีเทวโองการสั่งพระมัลลมหาเถระ ซึ่งได้ขึ้นไปบนสวรรค์ให้มาบอกแก่พวกมนุษย์ว่า ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาจะใคร่ประสบพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยให้สดับตรับฟังเรื่องเวสสันดรชาดก ให้จบใน ๑ วัน ๑คืนและบูชาด้วยประทีป รูปเทียน ธงฉัตร ดอกไม้ต่างๆ อาทิ ดอกบัว ดอกราชพฤกษ์ ดอกผักตบและอื่นๆ ให้ครบจำนวนชนิดละหนึ่งพันดอก อานิสงส์นั้นก็จะชักนำให้พบกับพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยโดยสรุปอานิสงส์มีดังนี้

๑. จะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรยซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า
๒. จะได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติอันโอฬาร
๓. จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิทั้งหลาย
๔. จะเป็นผู้มีลาภยศ ไม้ตรี และความสุข
๕. จะเป็นบารมีหนุนให้บรรลุมรรคผลนิพพาน^๕

จากเนื้อหาข้างบนจะเห็นได้ว่า มีความเกี่ยวข้องกันระหว่าง พระโพธิสัตว์ใน อดีตกาล และพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ซึ่งเป็นการเชื่อมต่อกันของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ โดยเอาพระโพธิสัตว์มาเป็นรูปแบบ อันเป็นวิธีการสอนหลักธรรมที่ง่ายแต่ก็แฝงไปด้วยคุณธรรม ทำให้หลายคนมีจิตใจที่ปรารถนาที่จะเกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย แต่รากเหง้าของความเชื่อนั้นมีอยู่หลายรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามกาลเวลา พื้นฐานทางวัฒนธรรม ความเป็นมาของประวัติศาสตร์แต่ละท้องถิ่นในสังคมไทยซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีมาแต่ครั้งสมัยสุโขทัย

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, *วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัยไตรภูมิกถา* (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

ล้านนา อยุรยา รัตนโกสินทร์มาถึงปัจจุบัน โดยถือเอาการสร้างบุญกุศลในชาติปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถาวรวัตถุทางศาสนา สร้างพระประธาน ก็จะมีการจารึกชื่อผู้สร้างพร้อมความปรารถนาของตนจากการทำบุญกุศลครั้งนี้ ให้เป็นปัจจัยนำตนไปเกิดร่วมศาสนาของพระศรีอริยมเด็จพระไตร

นอกจากความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในอนาคตที่เป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของไทยแล้ว พระโพธิสัตว์ในอนาคตยังมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของคนที่จะสร้างโลกแห่งพระศรีอริยมเด็จพระไตร หรือจินตนาการถึงโลกยุคพระศรีอริยมเด็จพระไตร เช่นการอ้างตัวเองว่าเป็นผู้วิเศษ หรือเป็นตัวแทนของพระศรีอริยมเด็จพระไตรลงมาเกิด เพื่อเป็นเครื่องมือในการหาผลประโยชน์ให้ตนเอง หรือทำลายพุทธศาสนา อันนำผลทางลบมาสู่พุทธศาสนาก็มี แต่ความคิดดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดมีบ่อยนักจะเป็นไปตามสภาพของสังคม เศรษฐกิจ เมื่อสภาพของสังคมไม่เป็นปกติ หรือสังคมต้องการที่พึ่งทางใจความคิดดังกล่าวก็จะเกิดขึ้น

ดังนั้นความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในอนาคต เป็นสิ่งที่สังคมไทยให้การเคารพนับถือกันมานับแต่อดีตถึงปัจจุบัน และเป็นความมุ่งหวังในการที่จะทำความดี เพราะเชื่อว่าการทำดีผลของความดีนั้นก็จะตอบแทน ทำให้ตนได้พบกับความสุขความเจริญทางวัตถุและจิตใจ อันเป็นผลจากการกระทำในปัจจุบัน ทำให้กิจกัมทางศาสนามาเนินสืบต่อไป ตราบใดที่ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในอนาคตจะลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และมีการนำมาเทศมาสอนให้มีการดำเนินรอยพระโพธิสัตว์ ความเป็นไปแห่งพระธรรมของพระพุทธเจ้าก็จะสืบต่อไปตราบนานเท่านาน

๔.๒ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในประหลาว

ประเทศลาวก็เป็นประเทศหนึ่งที่มีพื้นฐานวัฒนธรรม มาจากพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชนชาติลาวได้นับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยอยู่ในประเทศจีนที่เป็นแบบมหายานในสมัยแผ่นดิน ขุนหลวงลีเม่า (พ.ศ.๖๑๒) เมื่อคนลาวถูกจีนรุกรานต้องถอยร่นลงมาอยู่ในเมืองเมือล้านช้าง (พ.ศ.๑๒๕๐) การนับถือพระพุทธศาสนาแบบเก่า ๆ ก็ค่อย ๆ จางหายไป ทั้งนี้คงเป็นเพราะพระพุทธรูปนั้นเป็นที่รู้จักและนับถือกันเฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงเท่านั้น ส่วนประชาชนโดยทั่วไป คงนับถือผีสงเทวดาอยู่^{๑๑}

^{๑๑}จาง ทงประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์ , (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๓๒๓.

จากข้อความทางประวัติศาสตร์นี้แสดงให้เห็นว่าพื้นฐานความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ของคนลาวนั้นคงสืบมาจากพระพุทธศาสนาหายานมาก่อนแล้ว ต่อมาในสมัยของเจ้าฟ้าจ๋ม ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๑๘๕๖ แล้ว เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๑ ของราชวงศ์ล้านช้าง ทรงพระนามว่า พระเจ้าฟ้าจ๋มแห่งหล้าธรณี แต่อาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างในยุคนี้เป็นที่เด่นชัดอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือพระนางแก้วยอดฟ้าพระมเหสีผู้ทรงเคยนับถือพระพุทธศาสนามาก่อน เมื่อครั้งอยู่ในเมืองขอมทรงเห็นประชาชนนับถือผีสางเทวดา และฆ่าสัตว์บูชาเช่นสรวงอยู่ในล้านช้าง จึงได้ทูลขอให้พระเจ้าฟ้าจ๋มไปอัญเชิญพระพุทธศาสนามาเผยแพร่ในอาณาจักรล้านช้างจากประเทศขอม

พระเจ้าฟ้าจ๋ม (จ๋ม) ทรงเห็นด้วยจึงให้ทูตไปทูลขอนิมนต์พระสงฆ์ที่ขอมเข้ามาเผยแพร่ในประเทศลาว ในกาลครั้งนี้ได้มีพระสงฆ์ผู้แตกฉานในพระธรรมและพระไตรปิฎกจากขอม นำโดยพระมหาปาสมัตเถระและพระมหาเทพลังกา พร้อมกับพระสงฆ์อีก ๒๐ รูปและนักปราชญ์ผู้เรียนจบ พระไตรปิฎกอีก ๑ คน และพระราชทานพระพุทธรูป "พระบาง" และหน่อพระศรีมหาโพธิ์ และช่างหล่อพระพุทธรูปไป เมื่อคณะสงฆ์เดินทางมาถึงเวียงจันทน์ เจ้าเมืองจันทน์ได้นิมนต์พักสมโภชพระบางอยู่ ๑ คืน ๑ วัน แล้วคณะสงฆ์ก็เดินทางต่อไปยังเวียงคำ ชาวเมืองเวียงคำได้อาราธนาพระเถระไปในเมืองแล้วสมโภชพระบางกัน ๑ คืน ๑ วัน ครั้นจะเดินทางต่างปรากฏว่าพระพุทธรูปไม่สามารถยกไปได้ จึงเสียหายว่า “เทวดาอารักษ์คงปรารณาจะให้พระบางอยู่ที่ เวียงคำ” จากนั้นพระเถระและผู้ติดตามก็ได้เดินทางไปยังเมืองเชียงทอง ครั้นถึงเชียงทอง ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าฟ้าจ๋มและพระมเหสี พระเถระและคณะจึงได้เผยแพร่พุทธศาสนาในล้านช้าง จนเจริญรุ่งเรืองประดิษฐานมั่นคงสืบมาถึงปัจจุบัน^{๑๑}

นอกจากพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่เข้ามาลาวในสมัยพระเจ้าฟ้าจ๋มนี้แล้ว จากนิทานพื้นเมืองลาวเรื่องอูรังคะธาตุนิทาน ได้กล่าวถึงการสร้างพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ที่เป็นที่บรรจุกระดูกหัวเน่าของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระโสณะ และพระอูตตระได้นำมาจากประเทศอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งมีหลักฐานบันทึกข้อความ “ **เย ธัมมา เหตุปภี ภาวา เตสัง เหตุง ตถาคโต เตสญจะ โย นิโรธ จะ เอวังวาที มหาสมโณ**” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้า ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเพราะเหตุเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสเช่นนั้น ” แล้ว จานลงใต้ ไบลานทองคำ ผิงลงไว้ในพื้นธาตุเล็ก ทั้ง ๓๐ องค์

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒๖-๓๓๑.

การที่ได้สร้างพระธาตุขนาดเล็กลูกนี้ขึ้นมา มีความหมายว่า “ผู้ที่จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้นจะต้องได้บำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ สร้างคุณงามความดีไว้ให้ถึง ๓๐ ประการ มีทานบารมี เป็นต้น จนถึงอุเบกขา ปรมัตตบารมีเป็นปริโยสาน”^๒

จากหลักฐานที่บันทึกข้อความที่เป็นยอดแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแฝงด้วยบารมี ๓๐ ประการที่แสดงถึงอิทธิพลจากบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมานักประวัติศาสตร์ลาวหลายท่านได้ให้ความเห็นว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เข้ามาลาวยุคนี้เป็นยุคแรก แต่ก็ไม่แพร่หลายเหมือนสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนา ก็ได้กลายมาเป็นส่วนใหญ่ในวิถีชีวิตของชาวลาวจนถึงทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าชาวลาวจะได้รับผลกระทบจากการรุกรานของชาติอาณานิคม และในที่สุดก็เปลี่ยนระบบการปกครองเป็นแบบสังคมนิยม ปัจจุบันพระพุทธศาสนาก็หาได้ห่างหายจากวิถีชีวิตของคนลาวไม่ หากยังได้รับการคุ้มครองและอุปถัมภ์ จากทางรัฐเป็นอย่างดี ทำให้พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนลาวในทุก ๆ ด้าน

๔.๒.๑ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่มีต่อสังคมลาว

บทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคมลาวนั้นมีมาพร้อมกับการนับถือพระพุทธศาสนาของคนลาว พร้อมกับการศึกษาพระพุทธศาสนา ทำให้คนลาวรู้วิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ ต่อมาได้นำเอารูปแบบการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์มาปฏิบัติตาม

พระโพธิสัตว์ในอดีต หมายถึง อดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีอยู่ เพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญในพระชาติเป็น พระเวสสันดร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันมากในพื้นฐานของสังคมลาว จนกลายเป็นประเพณีในการเทศมหาชาติ หรือบุญพระเวส ที่มีปรากฏอยู่ในรีต ๑๒ เดือนของชาวลาว

ในหนังสือประเพณี และวัฒนธรรมลาว ได้พูดถึงมูลเหตุแห่งการทำบุญพระเวสไว้ว่ามีปรากฏในคัมภีร์มัลลยมีน มาลัยแสนว่า พระมละได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกิดแก้วจุลณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พบพระอริยมตไตรยพระโพธิสัตว์ ได้ตรัสปราศรัยถามถึงชาวมนุษย์ เมื่อทราบชาวมนุษย์ทำบุญให้ทาน รักษาศีล และปรารถนาพบพระองค์ จึงสั่งลงมาว่าถ้าชาวมนุษย์

^๒มหาสิลา วิจารณ์, ประวัติเจติยโลกจุลณี หรือพระธาตุหลวง, (นครหลวงเวียงจันทน์ : สำนักพิมพ์ดอกเกศ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓.

อยากจะพบศาสนาของพระองค์ จงอย่าได้ขำติบีบโยยพ่อแม่ อย่าได้คำสมณะชิพราหมี ณ์ อย่าได้ทำลายพระพุทธรูป สถูปเจดีย์ ไม้ศรีมหาโพธิ์ อย่ายุ่งสงฆ์ให้แตกแยก ให้อุสสาห์พึงเทศเรื่องมหาเวสสันดร ให้จบในมือหนึ่งวันเดียว ฟังแล้วจงนำเอาไปประพาศ ติปฏิบัติตาม ก็จะได้พบศาสนาของพระองค์^{๑๑}

จากข้อความข้างบนจะเห็นได้ว่ามูลเหตุแห่งการทำบุญพระเวสนั้น ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์มัลลยสูตร เช่นเดียวกับทางล้านนา และทางประเทศไทย แต่รูปแบบการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปทางด้านข้อปลีกย่อยต่างๆ เช่นทำนองในการเทศ เครื่องกิยาบูชาต่าง ๆ และการถือปฏิบัติในการเทศอย่างเคร่งครัด โดยไม่มีการยอบเทศให้สั้น คือการเทศให้ครบตามคาถาพัน ให้จบภายในวันนั่นเอง

บุญมหาชาติเวสสันดรชาดก นั้นชาวลาวนิยมจัดงานบุญในช่วงที่ว่างจากการทำไร่ทำนา ในช่วงเดือนสาม เดือนสี่ ของลาว (ระหว่างเดือนมีนา) เพราะช่วงนี้เป็นช่วงที่เปลี่ยนจากฤดูหนาวเป็นฤดูร้อน ทำให้ได้บรรยากาศในการฟังเทศน์ อีกอย่างการเตรียมงานบุญนั้นก็เตรียมกันเป็นเดือน ๆ ก็มีเพื่อห้างหาเครื่องกิยาบูชา ต่าง ๆ อันนำมาซึ่งความสามัคคีกันภายในชุมชน

นอกจากความสนุกสนานในทำนองเทศน์ ที่มีทั้งความรัก ความเศร้า มีทั้งหัวเราะ ร้องไห้ และความสงบแล้ว ทางด้านการปฏิบัติ ชาวลาวได้นำเอาวิถีแห่งพระโพธิสัตว์มาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยมีกรให้ทาน การให้อภัย ทำให้ชาวลาวเป็นคนที่มีไมตรีต่อแขกบ้านแขกเมือง โดยไม่คิดที่จะขัดแย้งใด ๆ เพราะความใจดีของคนลาว บางช่วงประวัติศาสตร์ของประเทศลาวก็ถูกศัตรูข้างนอกรุกราน ภายเป็นหัวเมืองขึ้นของเขาโดยง่าย แต่ถึงอย่างไรก็ตามความศรัทธาของคนลาวที่มีต่อพุทธศาสนานั้นหาได้จางหายไปไม่ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาได้สืบสานมาถึงทุกวันนี้

นอกจากอิทธิพลของพระเวสสันดร โพธิสัตว์แล้ว พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติอื่นก็มีอิทธิพลในสังคมลาวเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ แล้วมาขยายให้เป็น ๓๐ ชั้นที่เรียกว่าบารมี ๓๐ ทศ นิยมเอาคาถาที่เป็นภาษาบาลีมาเทศในงานมงคลต่าง ๆ เช่นขึ้นบ้านใหม่ และนิยมเขียนธรรมบารมีมาบูชาแทนเครื่องราง เอาไว้ต่อสู้กับอาถรรพ์มนต์ดำต่าง ๆ ด้วธรรม หรือข้อที่นำไปปฏิบัติที่แท้จริงก็คือ ข้อที่ยึดถือไม่ให้อาคมเสื่อม เช่น การให้ทาน การรักษาศีล รักษาความสัตย์จริง ไม่หลอกลวง เป็นต้น

^{๑๑} พระมหาเมธีวระคุณ (คำพูน พิลาวงศ์), วัฒนธรรมและ อีตครองประเพณีอันดีงามของลาว (นครหลวงเวียงจันทน์ : สถาบันศึกษาด้านพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕.

๔.๒.๒ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมลาว

บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมลาว หมายถึงการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนลาวตามรอยพระโพธิสัตว์ นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้กายมาเป็นส่วนสำคัญในพื้นฐานวัฒนธรรมลาว ทำให้การรับรู้ข้อวัตรปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ ได้เป็นอย่างดี โดยผ่านการเทศ การสอนของพระสงฆ์ นอกจากการนำเอาชาดกเรื่องพระเวสสันดรมาเทศนากลายเป็นงานบุญประจำชาติของลาวแล้ว ชาดกเรื่องอื่น ๆ ก็ได้นำมาสอนเช่นกัน เพราะฉะนั้น อิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคมลาวในปัจจุบันก็สืบเนื่องมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมลาวที่เคยปฏิบัติกันมา ในสมัยที่ประเทศลาวยังเป็นประเทศราชอาณาจักรลาวล้านช้าง ได้ปรากฏมีกษัตริย์ลาวหลายพระองค์ที่เป็นธรรมมิกราช และมีพระนามเป็นพระโพธิสัตว์ด้วย เช่น สมเด็จพระอัยยะโกโพธิสัตว์ เป็นต้น

นอกจากเรื่องพระโพธิสัตว์ที่มาจากพระไตรปิฎกแล้ว อิทธิพลของพระโพธิสัตว์นั้นยังมาจากคัมภีร์ภูิกาด่าง ๆ เช่น ปัญญาสชาดกที่มีเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์หลายเรื่อง ที่ได้รับอิทธิพลมาจากทางล้านนา เช่น ชาดกเรื่องนิยายง้วน้อย หรือ จากทานชาดก ที่มีเนื้อหากล่าวถึงการสละชีวิตของง้วน้อยให้กับเสือเพื่อแรกชีวิตของแม่ตน และการกล่าวถึงการมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ปัจจุบันยังมีการนำมาเทศเป็นทำนองแบบต้นฉบับหลวงพระบาง ทำให้หลักทำในชาดกค่อย ๆ ซึมซับเข้าไปในจิตใจของคนลาวมาตลอด แสดงออกด้วยการขอทำบุญให้ทาน เพื่อชีวิตที่ดีในอนาคตอันเป็นอุดมการณ์ ของชาวพุทธในลาว จะมุ่งหวังในขั้นใดก็ขึ้นอยู่กับผลกรรมของเรา ยึดถือตามคติที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”

นอกจากอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ ที่มีผลต่อความประพฤติปฏิบัติทางด้านหลักธรรมของคนในสังคมลาวแล้ว เค้าโครงเรื่องราวของชาดกยังมีอิทธิพลต่อวรรณกรรม ของลาวหลายเรื่อง เช่น เรื่องสังข์ลินไซ เรื่องกำกาคำ เป็นต้น โดยจะยกตัวละครเอกในเรื่องให้เป็นพระโพธิสัตว์ บางทีก็เรียกพุทธางกุล หรือ หน่อโพธิ์ ก็มี อันเป็นการยกย่องพระโพธิสัตว์ผู้ที่เต็มไปด้วยคุณธรรม อันเป็นฝ่ายตรงข้ามกับฝ่ายอธรรม หรือตัวร้ายในวรรณคดี ในที่สุดความมีศีลธรรมก็จะชนะ ความอธรรม เมื่อมีการเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมเช่นนี้ การนำไปปฏิบัติก็จะได้ผลเป็นอย่างดี ในด้านความอดทนเพื่อต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ เมื่อชาวลาวทำสิ่งใดหนึ่งแล้วมีปัญหา ก็จะมีคำพูดติดปากว่า “พญามารมาผละนพระเจ้า” หมายความว่าถ้าไม่มีพญามาร ก็จะไม่มีการบูชาพระเจ้า

ส่วนอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานนั้น ในสังคมลาวส่วนมากก็ยังเป็นคนลาวแบบดั้งเดิมอยู่ ฉะนั้นการที่จะได้รับเอาอิทธิพลทางฝ่ายมหายานนั้นยังมีน้อย และคนลาวที่มีเชื้อสายจีน และ เวียดนาม ก็มีน้อย ดังนั้นคนส่วนน้อยก็ต้องตามคนส่วนมาก จะเห็นได้ว่าคนจีน และ คน

เวียดนามที่เป็นชาวพุทธก็หันมานับถือพุทธแบบชาวลาวดั้งเดิม ทำให้ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานไม่มีอิทธิพลในสังคมลาว

๔.๒.๓ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในอนาคตที่มีต่อสังคมลาว

พระโพธิสัตว์ในอนาคตที่มีอิทธิพลต่อสังคมลาวนั้น ก็ไม่ต่างอะไรไปจากความศรัทธาของชาวพุทธทั้งหลาย ที่มีความเชื่อว่า ในอนาคตข้างหน้านั้นจะมีพระพุทธรเจ้าลงมาตรัสรู้อีกหลายพระองค์ ฉะนั้นเมื่อชาวพุทธผู้ที่ต้องการที่จะไปร่วมเกิดในศาสนาของพระองค์ โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์ที่มีพระนามว่าพระศรีอริยเมตไตรย

ชาวลาวส่วนใหญ่ก็นับถือพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม ผสมกับการนับถือผีบางเทวดา ผีฟ้าผีแถน ต่าง ๆ จึงมีลักษณะเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน มีการผสมผสานระหว่างศาสนากับความเชื่อแบบดั้งเดิม นอกนั้นก็มีความเชื่อเรื่อง นรก สวรรค์ กรรมดี กรรมชั่ว บาป บุญ คุณ โทษ ความเชื่อของชาวลาวที่มีต่อพระศรีอริยเมตไตรย นั้น สืบเนื่องมาจากความเชื่อพื้นฐานที่มีมาในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งนำมาเทศมาสอนโดยพระสงฆ์ และความเชื่อตามคัมภีร์เทศต่าง ๆ เช่น มาลัยหมื่น มาลัยแสน บทเทศนา ฉลอง(อานิสงส์) ต่าง ๆ เช่น อานิสงส์ในการสร้างศาลา สร้างวิหาร เจดีย์ การบวช การให้ทาน รักษาศีล การฟังธรรมเทศนา เป็นต้น

โดยเฉพาะการฟังล่ำมหาเวสสันดรให้จบในมือหนึ่งยามเดียว ก็จะมีอานิสงส์ให้ได้ไปเกิดในสมัยของศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย อันเป็นเหตุแห่งการฟังเทศมหาชาติตลอดทั้งวัน นอกจากนี้ก็ถูกเผยแพร่ โดยการขับร้อง หมอลำ เช่น กลอนไหว้ครู หมอลำก็จะขึ้นต้นว่า “พุทธรัตตะยัง ธรรมรัตตะยัง สังฆรัตตะยัง คุณพระศรีอริยเมตตโย ล้วนแต่หน่อพุทธโท ล้วนแต่หน่อพุทธังจงมาแก้มมาเลื่อมในวันนี้.....” บางทีก็ว่า “พระ กฤษณ์โธ โจนาคมน โธ กัสสโป โธโคโม ศรีอริยเมตตรัยโย ล้วนแต่หน่อพุทธโท ล้วนแต่หน่อพุทธัง จงมาแก้มมาเลื่อมในวันนี้...”

จากบทกลอนไหว้ครูข้างบนนี้ได้แนวความคิดมาจากเรื่องพระพุทธรเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ที่มาตรัสรู้ในภทรภพนี้ โดยผ่านบทเทศ และคำสอนที่พระสงฆ์นำมาเป็นตัวอย่าง ในการทำความดีของพระโพธิสัตว์ เพื่อให้ผู้ที่ฟังได้นำไปเป็นแม่แบบในการทำมาดี แต่เมื่อคติของพระโพธิสัตว์อยู่ในรูปแบบของเทวดา หรือเทวบุตร เช่นพระศรีอริยเมตตรัยโพธิสัตว์ ปัจจุบันสถิตอยู่ชั้นดาวดึงส์ ประกอบเข้ากับคติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีฟ้า ผีแถน เทวดาอารักษ์ ความเชื่อที่เริ่ม ที่จะเปลี่ยนไปจากการเอาเป็นตัวอย่าง กายมาเป็นขอความช่วยเหลือ อ้อนวอน เพื่อความสุข สบายทางใจ จากการรับรู้ทางบทเทศ บทกลอน ขับลำต่าง ๆ จุดหมายเดิมของอิทธิพลก็เปลี่ยนไป

อิทธิพลอีกทางก็คือ เกิดจากข่าวลือต่าง ๆ เกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรย เช่นเกิดมีผู้มีบุญลงมาเกิดอยู่ที่นั่นที่นั่น ทำให้ชาวลาวมีอุดมการณ์ มีความเชื่อในเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย และ

การเวียนว่ายตายเกิด ฉะนั้นการทำบุญ ทำทานต่าง ๆ เน้นการมีชีวิตอยู่ และการเกิดใหม่โดยตั้งความปรารถนาขอเกิดในโลกหน้า คือ โลกของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งเป็นโลกที่ดีกว่า อันเป็นแรงบันดาลใจในการทำความดี

นอกจากความเชื่อแบบดั้งเดิมที่มีคนลาวแล้ว พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมือง ในสมัยที่มีการต่อสู้กับพวกล่าเมืองขึ้น และการรุกรานของต่างชาติ เช่น ศักดิ์ธิดาพม่า ศักดิ์ธิดาสยาม พวกล่าเมืองขึ้นฝรั่ง และอเมริกาเป็นต้น เพื่อหวังผลทางการเมือง และช่วยเหลือสังคม

ผู้นำในการต่อสู้มักจะมีการ โฆษณาชวนเชื่อ เพื่อปลุกระดมคน เช่น อ้างตนว่าผู้มีบุญ ผู้มีบุญ และผู้มีบุญเหล่านี้มักมีพฤติกรรมคล้ายๆ กันคือ อ้างตัวว่าเป็นผู้วิเศษ จุดมาจากสวรรค์เพื่อบอกกรรมแก่ชาวบ้านให้ถือศีล กินถั่วกินงา ตัวผู้มีบุญมักแต่งตัวประหลาดๆ เช่น นุ่งขาวห่มขาว ถือเทียนและดอกไม้ทำน้ำมนต์ และทำพิธีตัดกรรมวางเวร หลายคนอ้างตัวว่าเป็นพระยาธรรมิกราช หรือพระศรีอริยเมตไตรย ลงมาโปรดโลกมนุษย์ ทุกคนจะได้รับการช่วยเหลือให้รอดพ้น จากข้าศึกศัตรู จะสมบรูณ์พูนสุขพร้อมกันทั้งสังคม ไม่ใช่การรอดพ้นทุกซ์แบบตัวใครตัวมัน และบ้านเมืองก็จะ “ไม่มีเจ้ามีนาย ไบไม้จะกลายเป็นเงินเป็นทอง แผ่นดินเป็นตาผ้า แผ่นฟ้าเป็นใยแมงมุม”^{๑๔} จากคำโฆษณา ชวนเชื่อดังกล่าวบางทีก็สามารถที่จะรวบรวมคนได้มากพอที่จะนำไป เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับฝ่ายตรงข้าม เช่นกรณี พระสาเกียดโง้ง เป็นต้น

ความเชื่อดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างอุดมการณ์ ให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการรักษาดี รักษาวัฒนธรรมของตน ไม่ยอมตกอยู่ใต้อำนาจของต่างชาติ ผู้ที่เป็นแกนนำ ส่วนมากก็เป็นปัญญาชน และมีบทบาทในสังคม บางทีก็ถูกเรียกว่าผู้มีบุญ แต่บางทีก็เป็นการหาผลประโยชน์ใส่ตน เป็นการหลอกลวงสังคม โดยการอ้างตนเป็นผู้มีบุญหรือเป็นพระศรีอริยเมตไตรยก็มี

ฉะนั้นความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ที่จะมาอุบัติในอนาคตจึงมีอยู่ในสังคมลาวนับแต่พระพุทธศาสนาได้มาเผยแพร่ในดินแดนแห่งนี้สืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าสังคมในยุคปัจจุบันนี้ จะเป็นยุคของเทคโนโลยีทันสมัย คนรุ่นใหม่ที่เกิดในสภาพสิ่งแวดล้อมที่เป็นวิทยาศาสตร์ ชีวิตส่วนมากก็ขึ้นอยู่กับวัตถุ ทำให้ห่างหายจากความคิดที่เป็นอุดมการณ์ แห่งโลกของพระศรีอริยเมตไตรย หรือ บางทีความสละว กสบายที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารการเดินทางในรูปแบบต่าง ๆ ความมั่งคั่งของบางกลุ่มคนทำให้เขาคิดว่าเป็นยุคของ

^{๑๔}ดรารัตน์ เมตตาริกานท์, ชุดประวัติศาสตร์สำหรับประชาชน ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๒.

พระศรีอริยเมตไตรย แต่การเชื่อมโยงหลักความเชื่อที่มีต่อพระโพธิสัตว์นับแต่อดีตปัจจุบันถึงอนาคต ช่วยให้พฤติกรรมของคนในสังคมมีความเชื่อมโยงและสืบทอด ศรัทธาที่มีต่อการเวียนว่ายตายเกิด และความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ อันเป็นแนวทางเกื้อกูลให้แก่การปฏิบัติ ส่งผลต่อวิถีชีวิต ถึงแม้จะมีการปฏิบัติที่แตกต่างกันไป แต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือเพื่อนำไปสู่ความสุขทางใจ จะเป็นในยุคปัจจุบัน หรือจะเป็นยุคโลกของพระศรีอริยเมตไตรยก็ตาม

๔.๓ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อวรรณกรรมในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

สืบเนื่องมาจากบทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์นับแต่อดีตถึงปัจจุบันที่มีอิทธิพลต่อสังคมชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ยังมีบทบาทต่องานวรรณกรรมของชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมหลายเรื่องของประเทศไทย และประเทศลาวนั้น ได้รับอิทธิพลทางด้านความคิด ที่นำเอาพระโพธิสัตว์เข้ามามีส่วนในการแต่งวรรณกรรม แล้วนำเอาพระโพธิสัตว์เข้ามามีบทบาทในเรื่องนั้น ๆ ตลอดจนความความมุ่งหวังของผู้แต่ง หรือผู้เขียนวรรณกรรมก็มุ่งสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ หรือปรารถนา เกิดร่วมยุคของพระศรีอริยเมตไตรย

ต่อไปจะได้ยกตัวอย่างวรรณกรรมบางเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากพระโพธิสัตว์

๑. เรื่องพระมาลัยคำหลวง

พระมาลัยคำหลวง เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ไม่มีในพระไตรปิฎก วรรณกรรมเรื่อง พระมาลัยคำหลวง เป็นที่กล่าวขานกันมานาน จนเกิดคติความเชื่อต่อจิตใจของคนในสังคมไทย ให้ยึดมั่นในการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ และได้เกิดในสมัยของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งเป็นความหวังของชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงมาช้านาน

สนิท ตั้งทวี ได้อ้างคำกล่าวของประทีป ชุมพลไว้ในหนังสือวรรณคดีและวรรณกรรมศาสนาว่า เรื่องพระมาลัยมีหลักฐานที่ยังไม่ปรากฏชัดเพราะในลังกาทตามหลักฐานเชื่อว่าไม่เคยปรากฏเรื่องราวของพระมาลัยเลย บางทีนักปราชญ์ในเมืองไทยจะแต่งขึ้นโดยยึดตามคัมภีร์ฎปาวงค์ของลังกาที่แพร่เข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาหีนยานอย่างลังกาวงศ์ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เรื่องราวเกี่ยวกับพระมาลัยเป็นเรื่องราวที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง โดยเอาเรื่องราวในพระไตรปิฎกและเรื่องราวในคัมภีร์ฎปาวงค์มา ผสมกัน และผูกเรื่องราวของพระมาลัยขึ้นมา^๕

^๕ สนิท ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : DS. Printing House Co., Ltd., ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๕.

เรื่องพระมาลัย เป็นเรื่องราวของพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อพระมาลัย อาศัยอยู่ ณ โธณชนบท ในลังกาทวีป พระอรหันต์องค์นี้มีฤทธิ์มากราวกับพระโมคคัลลานะเถระผู้ได้รับการยกย่องในทางมีฤทธิ์มาก เป็นผู้เปิดประตูนรกและสวรรค์ นำข่าวสารในภพทั้ง ๓ คือ โลกมนุษย์ สวรรค์ และนรก ให้ได้ทราบข่าวซึ่งกันและกัน ซึ่งพระมาลัยก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับพระโมคคัลลานะ ท่านได้ลงไปโปรดสัตว์ในเมืองนรก และเหาะขึ้นไปนมัสการพระธาตุจุฬามณี และพบกับพระศรีอาริยมฤตไตรย พระมาลัยได้นำเรื่องในนรกและบนสวรรค์มาเทศน์ให้ประชาชนฟัง และสั่งสอนให้กลัวบาปกรรม แล้วหันมาทำบุญทำทานสร้างแต่คุณงามความดี

จากเนื้อหาเรื่องพระมาลัยนั้นถึงแม้ว่าพระโพธิสัตว์จะไม่มีบทบาทหรือไม่ได้เป็นตัวละครเอกแต่ก็เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เช่นสอนเรื่องการทำบุญให้ทาน การฟังพระธรรมเทศนาเรื่องพระเวสสันดร การทำความดีต่าง ๆ เพื่อจะได้ไปเกิดร่วมยุคของพระศรีอาริยมฤตไตรย ตลอดถึงผู้แต่งเรื่องมาลัยนี้ก็ปรารถนาถึง ที่จะเกิดให้ทันสมัยพระศรีอาริยมฤตไตรย ด้วย ดังข้อความในตอนท้ายเรื่องมักจะเขียนไว้ว่า

เดชะกุศลมูลนี้ไซ้ จงพบพระเมตไตรยวราถ อย่าแคล้วคลาดบาทบพ จงเกิดในบงกชบริสุทธี จงเป็นบุรุษโดยอิทธิ ได้เอหิสิทธิบริรพว่า เฉพาะภักตราวิมลพรรณ แห่งบรมธรรม พระเมตไตรยได้ธรรมพิสมัยเสร็จจรรด จงทรงอรหัตต์สำเร็จ แล้วจงเสด็จนฤพาน เมื่ออวสานนั้นไซ้ ประนิทานี้จึงได้ คุณน้ำใจปอง^{๖๖}

๒. เรื่องสุพรมโหมกชะหมาเก้าหาง

เริ่มเรื่อง ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขตวันมหาวิหารได้ทรงปรารภเหตุที่พระสงฆ์ประชุมกันในธรรมสภา และพระองค์ได้นำเรื่องอดีตของพระองค์มาตัดเล่าดังนี้คือ เมื่อครั้งที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ในสมัยที่พระโกณฑัญญะเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ได้กำเนิดมาในตระกูลยากจนในเมืองมาตุลนคร แม่ของพระโพธิสัตว์เสียชีวิตหลังจากพระโพธิสัตว์คลอดได้ ๗ วัน พ่อของพระโพธิสัตว์ซึ่งมีอาชีพขอทานจึงได้เลี้ยงดูพระโพธิสัตว์ตามลำพัง ต่อมาหมาที่พ่อพระโพธิสัตว์เลี้ยงไว้ได้คลอดลูกออกมา ๑ ตัว มีสีดำ และมี ๕ หางซึ่งหมาตัวนี้ได้เป็นเพื่อนเล่นของพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์อายุได้ ๖ ปีพ่อจึงได้ตั้งชื่อให้พระโพธิสัตว์ว่า สุพรมโหมกกุมมาร...^{๖๗}

^{๖๖} เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, พระมาลัยคำหลวง, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช , ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๕.

^{๖๗} นางสาวอัมพวรรณ สุริยไชย “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสุพรมโหมกชะหมาเก้าหาง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๔๖), หน้า ๔๗.

วรรณกรรมเรื่องสุพรมโหมกะหมาเก้าหางเป็นวรรณกรรมประเภทนิทานชาดกนอกนิบาต ซึ่งสืบเนื่องมาจากการนำนิทานท้องถิ่นมาใช้เพื่อเทศนาสั่งสอนในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะทางล้านนา และล้านช้าง โดยผู้แต่งกล่าวอ้างว่าเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ หรือแต่งเรียนแบบชาดกโดยยกตัวละครเอกให้เป็นพระโพธิสัตว์ โดยเริ่มต้นเรื่องจากสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธรูปเจ้าหีบยกเรื่องราวในอดีตของพระองค์มาแสดง โดยมีเนื้อหาการต่อสู้ระหว่างชนชั้นของคนในสังคม การต่อสู้ระหว่างศีลธรรมกับอบธรรม การทำความดีของคนถึงแม้ว่าจะเกิดมายากจนแต่ถ้าทำความดี ทำถูกต้องตามหลักศีลธรรม ในที่สุดก็จะได้ดี เพื่อให้ผู้ฟังมีความศรัทธา และปฏิบัติตามผู้แต่งได้ผู้ตัวละครในชาดกให้เป็นบุคคลต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาลเช่น พระพุทธรูปเจ้า พระอานนท์ พระเจ้าสุทโธทนะ และตัวโกงในชาดกก็เป็นพระเทวทัต เป็นต้น

๓. เรื่องสังข์ศิลป์ชัย(สังสินไซ)

หนังสือสังข์ศิลป์ชัยถือว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นสุดยอดของลาวอีก เรื่องหนึ่ง มหาสิลาวิระวงศ์ ซึ่งเป็นผู้รวบรวมแก้ไขได้ให้ความเห็นว่า หนังสือเรื่องนี้แต่ง โดยท้าวปางคำ ในราว พ.ศ. ๒๑๕๒ หนังสือเรื่องนี้มีผู้คัดลอกเขียนใส่ใบลานต่อ ๆ มามีการพิมพ์ทั้งภาษาลาวและภาษาไทยอย่างกว้างขวาง ผู้แต่งได้แต่งถูกต้องตามแบบแผนของคำกลอนลาวอย่างแท้ ทุกถ้อยคำที่ใช้ในหนังสือเล่มนี้มีความหมายไพเราะ แม้ว่าในบทที่แสดงความโกรธแค้นก็ใช้ถ้อยคำสุภาพไม่หยาบคาย และผู้จินาหนังสือเล่มนี้ยังเป็นปราชญ์ที่มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมแตกฉานในภาษาบาลี มีความรู้ภาษาสันสกฤตและราชประเพณีเป็นอย่างดี เรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ ของเดิมเป็นหนังสือเทศน์ลำ เรียกว่า ลำสังข์ศิลป์ชัย หรือ ศิลป์ชัยชาดก เป็นใบลานจารึกด้วยอักษรธรรม ลาว มีอยู่ทั้งสิ้น ๒๑ ผูก^{๑๘}

จากการศึกษา พบว่า เรื่อง สังข์ศิลป์ชัย น่าจะเป็นวรรณกรรมที่ได้เค้าโครงหรือนำแนวคิดมาจาก ปญญาสชาดก ทางลาวเรียกว่า พระเจ้าห้าสิบชาติ ในลำดับที่ ๒๕ ชื่อเรื่องว่า ท้าว พระยาคุณศะราดชาดก อันเป็นเรื่องหนึ่งที่ได้รับคามนิยมเป็นอย่างมากในยุคสมัยนั้น วรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัยก็เหมือนชาดกนอกนิบาตอื่นที่มีการแต่งตามแบบชาดก และผูกเรื่องให้มีส่วนเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้า ที่มาบำเพ็ญบารมี หรือการมารับใช้ชาติของพระโพธิสัตว์ เนื้อหาโดยรวมก็เป็นการต่อสู้กันระหว่างศีลธรรมกับอบธรรม ในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยก็จะเป็นศิลป์ชัย สีโห และสังข์ทอง ต่อสู้กับท้าวทั้ง ๖ ที่เป็นตัวโกงในเรื่อง

^{๑๘} กระทรวงธรรมการ , หนังสือสังสินไซ , (เวียงจันทน์ : ๑๕๕๑),[ออนไลน์],แหล่งที่มา :

วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นการเขียนถึงการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ ดังในบทไหว้ครู
ในสังข์ศิลป์ชัยที่กล่าวถึงการท่องเที่ยวรับใช้กรรมของพระโพธิสัตว์ว่า

... เมื่อนั้น ปางคำคุ้ม คณิงธรรมทงมาก
เห็นสูงญาณยอดแก้ว เทียวใช้ ชาติพระองค์ฯ
บัดนี้ จักปุนแต่งตั้ง ไชชาติ แปลธรรม ก่อนแล้ว
เป็นที่ ยูแยงฝูง พำเพ็ง พาช้อย
ควรที่ อัจจรรยัถ้ำ โลกา กงโลก เหานี้
มีใน หัวสิบชาติแท้ เทียวใช้ ส่งเวร เจ้าเฮย^{๑๕}

ถอดความได้ดังนี้ ท้าวปางคำ ได้พิจารณาเห็นธรรมของพระโพธิสัตว์ที่ท่องเที่ยวรับใช้
กรรมตลอด ๕๐ ชาติของพระพุทธเจ้า นอกจากเรื่องการเกิดมารับใช้ชาติของพระโพธิสัตว์แล้วเรื่อง
สังข์ศิลป์ชัยยังมีหลักธรรม หลักการดำเนินชีวิต สภาพธรรมชาติต่าง ๆ ที่ส่วนเสริมให้อรรถรสใน
เรื่องมีคุณค่ามากขึ้น

๔. เรื่องเสียวสวาด (สะเหลียว สะหลาด)

นิทานเสียวสวาด เป็นหนังสือที่โบราณจารย์ลาวได้ประพันธ์ไว้ หนังสือนี้แต่งสมัยใด
นั้น ไม่อาจยืนยันได้ชัดเจน แต่ได้รับความนิยมในหมู่ประชาชนลาวไม่น้อยกว่า ๓๐๐ ปีแล้ว
สันนิษฐานว่าจะแต่งในสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ต้นฉบับเป็นการจารีกลงไปในใบลาน
ซึ่งลาวเรียกว่า หนังสือผูก มีอยู่ ๑๐ ผูก^{๒๐} จารึกด้วยตัวอักษรธรรม ซึ่งเป็นอักษรที่เคยใช้แพร่หลาย
ในลาวและในภาคอีสานของไทย ผู้ที่รวบรวมไว้เป็นครั้งแรก คือ ท่านมหาสิลา วีระวงส์ ปราชญ์
คนสำคัญของลาว หนังสือเสียวสवादจัดได้ว่าเป็นนิทานสุภาษิตเค้าเรื่องของหนังสือเล่มนี้ แล้วก็มี
นิทานมาแทรก จากการศึกษาพบว่าเรื่องเสียวสวาดนี้ ทางล้านนาเรียกว่า เฉลียว หลาด แต่มีโครง
เรื่อง และเนื้อหาเหมือนกัน คือตัวละครเอกคือเสียวสวาดนั้นเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นผู้ที่มิพบทาพใน
การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจนได้รับความยกย่องจากสังคม

^{๑๕}จินดา ดวงใจ, สังข์ศิลป์ชัย, (ขอนแก่น: คลังนาธรรมชาติ ๒๕๕๔), หน้า ๓ .

^{๒๐}ข้อมูลจากห้องสมุดแห่งชาติลาว นครหลวงเวียงจันทน์, เสียวสवाद, จำนวน ๑๐ ผูก, ๒๕๔ หน้า
ลาน, อักษรธรรมลาว, รหัส PLMP: 01012917039_00.

เรื่องเสียวสวาดโดยย่อ

ยังมีกฏุมพี ผู้นั่งอยู่ที่ กรุงพาราณสี มีบุตรชายสองคน คนแรกชื่อ สีเสียดิย คนน้องชื่อ เสียวสวาด เมื่อ เสียวสวาดอายุได้ ๑๖ ปี กฏุมพีผู้พ่อเห็นว่าตนเองแก่แล้วจึงเรียกบุตรมาตั้งสอนเมื่อ กฏุมพี ผู้นั้นตายแล้วบุตรทั้งสองจึงได้ครองเรือนสืบมา

ต่อมาเมื่อพ่อค้าจากเมืองจำปานคร เอาเรือกำปั่น มาจอดอยู่ที่ท่าหน้าแถบหมู่บ้านเสียวสवादได้ไปคุ้นเคยกับนายเรือ ต่อมาเมื่อเรือนั้นจะกลับเมืองจำปานคร เสียวสवादก็ขอเดินทางไปด้วย นายเรือก็ยินดีนัก รับเอาเสียวสवादเป็นบุตร เมื่อไปในเรือเสียวสवादได้แสดงความฉลาดหลักแหลมหลายประการ ต่อมาเมื่อไปถึงเมืองจำปานครแล้วนายเรือก็ยกลูกสาวให้เป็นภรรยา ต่อมาอีก ๓ ปี พระยาจำปานครเจ้าแผ่นดินปกครองบ้านเมืองด้วยความไว้ศีลธรรมจึงเกิดอาเพศขึ้นหลายอย่าง ทรงมีความกลัวจึงเกณฑ์ผู้คนมานอนเฝ้ายามที่พระราชวังคืนละ ๕๐๐ คน ทเวดาก็บันดาร์ให้พวกผู้คนที่มานอนเฝ้ายามหลับสนิททุกคน ครั้นตอนดึกพระยาจำปามาตรวจดูเห็นทุกคนหลับจึงเกิดความกริ้วโกรธ ถึงตอนเช้าได้สั่งประหารคนทั้งหมด เป็นดังนี้มาทุกวันต่อมาถึงเวรของนายเรือที่จะต้องถูกเกณฑ์ไปเฝ้ายาม นายเรือนั้นเห็นว่าตนคงไม่พ้นความตายเหมือนกับคนอื่น ๆ จึงเรียกลูกมาสั่งเสีย เสียวสवादรู้เช่นนั้นก็อาสาไปแทน ครั้นในตอนดึกพระยาจำปาลูกมาตรวจ เห็นคนอื่น ๆ หลับสนิทหมดเว้นแต่เสียวสवादคนเดียว เสียวสवादได้ยื่นเสียงเปิดประตูก็กระแอมขึ้นกล่าว คำคาถาภาษาบาลี พระยาจำปาดกใจจึงเสด็จขึ้น เป็นเช่นนั้นถึงสามครั้ง ครั้งถึงตอนเช้าพวกที่นอนเฝ้ายามก็รอดตายทุกคน พระยาจำปาจึงให้สืบหาตัวคนที่กล่าวพระคาถา เมื่อได้พบกับเสียวสवादก็ตอบข้อซักถามต่าง ๆ ของพระยาจำปาโดยยกนิทานเปรียบเทียบ หลายเรื่อง พระยาจำปามีความยินดี ตั้งให้เสียวสवादเป็นราชบัณฑิตประจำพระองค์ ตั้งแต่นั้นมาเสียวสवादก็ตั้งสอนพระยาจำปาและท้าวพระยาทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม นครจำปาก็เจริญรุ่งเรือง ไม่มีข้าศึกมารุกรานในที่สุด เสียวสवादก็ได้เป็นอัครมหาเสนาบดี^{๒๐}

จากการศึกษา พบว่าเรื่องเสียวสवादมีโครงเรื่อง คล้ายกับชาดก ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกชื่อ มโหสถบัณฑิต ตัวละครเอกคือเสียวสवादเป็นผู้มีปัญญาสามารถแก้ไขปัญหของสังคม และเป็นที่พักพิงของคนทั่วไป อันเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงทุกเรื่อง

^{๒๐} อ่างแล้ว, หน้า ๕๔

อุดม รุ่งเรืองศรี ได้สรุปบทบาทของตัวละครที่เป็นพระโพธิสัตว์ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาของล้านนาแล้วอาจสรุปลักษณะรวม ของเรื่องที่ปรากฏได้ ดังนี้

๑. ครอบครัวของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์อาจมาจากครอบครัวระดับใดระดับหนึ่ง ดังนี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ เสนา ปุโรหิต เศรษฐี พ่อค้า คนยากจน หรือเกิดเป็นสัตว์

๒. สภาพที่พระโพธิสัตว์เกิดมา พระโพธิสัตว์อาจเกิดมาได้ทั้งในสภาพร่างกายที่สมบูรณ์ งดงามดังที่ปรากฏในเรื่องต่างๆ ทั่วไป อาจเกิดมามีร่างกายที่ไม่สมบูรณ์เช่น มีแต่หัวอย่างแดงโม ในเรื่องชมพูห่มากเต้า อาจมีผิวกายดำอย่างในเรื่องกำกาคำ หรือเกิดมาเป็นสัตว์เช่นเป็นกิ้งก่า ซึ่งตอนหลังได้ลอกคราบเป็นหนุ่มรูปงามในเรื่อง สุวัณณะจักก่า ขางคำ หรือเกิดเป็นหนูเผือก เป็นต้น

๓. การเรียนวิชา พระโพธิสัตว์อาจเรียนวิชาจากอาจารย์ที่สาปโมกข์ ในเมืองคักกสิลา เรียนจากฤๅษีในป่าหิมพานต์ จากอาจารย์ผู้ทรงศาสตร์เพท หรือไม่ได้เรียนแต่มีปัญญาเกิดเอง

๔. การออกผจญภัย พระโพธิสัตว์อาจออกผจญภัยด้วยเหตุที่ถูกขับออกจากเมืองถูกบังคับให้เดินทางไปค้นหาของวิเศษ คิดตามสหายไปเที่ยว ไปเรียนวิชา หรือถูกลักพาตัว ก็ได้

๕. การได้รับอำนาจพิเศษ พระโพธิสัตว์อาจได้รับพรพิเศษหรือของวิเศษจากพระอินทร์ จาก ฤๅษี หรือค้นพบของวิเศษเอง ของวิเศษที่เสริมอำนาจของพระโพธิสัตว์อาจเป็น “ดาบศรีกัญชัย” หรือ พระแสงขรรค์ชัยศรี “เกิบดินทิพ” คือรองเท้าววิเศษสวมแล้วหะได้ ไม่เท้าวิเศษที่ใส่มาหรือหุบชีวิตได้ “ธนูสิงห์” คือธนูวิเศษ “แก้วมณีโชติ” หรือแก้ววิเศษ เครื่องใช้วิเศษเช่นแห หรือเหล็กไนปั่นฝ้าย และในบางเรื่อง เพียงอีกฝ่ายหนึ่งเห็นลายฝ่ามือ ฝ่าเท้าที่เป็นรูปกงจักร ก็ยอมรับว่าเป็นผู้มีบุญสมภารแล้วช่วยในกิจการต่าง ๆ แม้กระทั่งยกลูกสาวให้อย่างในเรื่อง หงส์ผาคำ หรือ หงส์หิน เป็นต้น

๖. สหายของพระโพธิสัตว์ ผู้ที่ติดตามพระโพธิสัตว์ไปผจญภัยอาจเป็น พี่ชาย น้องชาย แม่ เสนา เพื่อน โดยเฉพาะบางเรื่องที่ม้าของพระโพธิสัตว์เป็น ได้ทั้งพาหนะที่ไปทางอากาศ เป็นผู้ใหญ่ ที่คอยเตือน และก็ยังให้ความเป็นกันเองแก่พระโพธิสัตว์อีกด้วย อย่างในเรื่อง สุทธรู เป็นต้น

๗. ตัวละครที่เป็นปฏิปักษ์กับพระโพธิสัตว์ พบว่าผู้ที่คอยผจญกับพระโพธิสัตว์ซึ่งมีการ เฉลยในท้ายเรื่องว่าเป็น “เทวดาตถุ” นั้น อาจพบได้ว่าในเรื่องเป็น ยักษ์ วิทยาธร ผีเสื้อ (รากษส) ปีศาจ อมนุษย์ กษัตริย์พาล เศรษฐี พ่อค้า และ “พ่อเลี้ยง” (บิดาบุญธรรม) เป็นต้น

๘. ผู้ช่วยของพระโพธิสัตว์ โดยปกติแล้วพระอินทร์จะคอยช่วยพระโพธิสัตว์ในยามคับขัน หรือช่วยชุบชีวิตของพระโพธิสัตว์เสมอ แต่ในการดำเนินเรื่องนั้น นอกจากพระอินทร์แล้ว พบว่าพระโพธิสัตว์อาจมีผู้ให้ความช่วยเหลืออีก เช่น ฤๅษี พ่อเฒ่าแม่เฒ่า หญิงหม้าย

เศรษฐี พ่อค้า พราหมณ์ เสนา ปุโรหิต เทวดา นางเทวดา ยักษ์ ปีศาจ ม้า หมา นกยูง นกแขกเต้า

๕. ความสามารถของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์อาจมีความสามารถหลายอย่างหรืออย่าง เดียวก็ได้ เช่น การรบ การแก้ไขปัญหา การแสดงธรรม การรักษาโรคภัย การแสดงความสามารถเชิงช่าง เช่น การปั้นรูป การบังคับสัตว์ การเล่นดนตรี การร้อยดอกไม้ การทำอาหาร เป็นต้น

๑๐. กิจกรรมของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ในแต่ละเรื่องอาจประกอบกิจกรรมเพียงอย่าง เดียวหรือหลายอย่างก็ได้ เช่น การติดตามหาบุคคลที่หายไป การไปเรียนวิชา การสงคราม การไปค้นหาของวิเศษ และในช่วงของกิจกรรมดังกล่าวนี้ พระโพธิสัตว์ก็มักจะได้พบกับคู่ครองอีกด้วย

๑๑. คู่ครองของพระโพธิสัตว์ พบว่าบางเรื่องพระโพธิสัตว์อาจมีคู่ครองเพียงคนเดียว และ บางเรื่องอาจมีหลายคน ซึ่งคู่ครองของพระโพธิสัตว์นั้นอาจเป็นมนุษย์ธรรมดา หญิงที่เกิดมาในดอกบัวที่ถ้ำยี่สิบเอ็ด ลูกสาวยักษ์ ลูกสาวพญานาค ลูกสาวพญาจรเข้ ดังในเรื่อง นางแดงอ่อนมหาวงศ์แดงอ่อน และพบว่าพระโพธิสัตว์ในเรื่องเจ้าสุวัตรนางบัวคำ ที่มีชายาหลายนางจากหลายแหล่ง เช่น นางที่เกิดในดอกบัวที่พระถ้ำยี่สิบเอ็ด ธิดาพญายักษ์ ธิดาพญาเงือก นางกินรี และนางเทวดา เป็นต้น

๑๒. เพศของตัวละครเอก วรรณกรรมชาดกนอกนิบาตล้านนานี้ พบว่าโดยปกติแล้ว ตัวเอก ของเรื่องจะเป็นเพศชายเสมอ แต่ก็ยังมีบางเรื่องที่ตัวละครเอกเป็นหญิง เช่น นางอุทธร และเรื่อง นาง ออรพิมพา เป็นต้น

๑๓. ที่มาของเรื่อง ที่มาของเรื่องในวรรณกรรมชาดกล้านนานั้นพบว่ามีหลายแนว เช่น จาก นิทานพื้นบ้านเช่นเรื่องสิทธาชาดก ซึ่งเห็นว่ามีมาจาก ตำนานสุวรรณะโคมคำ ที่มาจากอรรถกถาชาดกเช่น กุสราชาดก และ ทริวาหนชาดก ที่มาจากเรื่องจริง เช่นเรื่อง เจ้าสามลอ ที่มาจากการแต่งเลียนแบบเรื่องอื่น เช่น สุวัณณะวัฬวงเกศนางข้าง และ กำพรวัวบัวทองทูลละเมอขาว ทั้งนี้ บางเรื่องมาจากวรรณคดีของพราหมณ์ เช่นเรื่อง หอระมาน, พรหมจักร และ อุตสาบารส โดยที่สองเรื่องแรกนั้นมาจากเรื่องรามเกียรติ์ แต่อุตสาบารสนั้น จะเห็นว่าเกิดจากการนำเรื่อง รามเกียรติ์ และอุณรุทมาผสมกัน และผนวกเข้ากับจินตนาการของผู้แต่ง ทำให้กลายมาเป็นวรรณกรรมชาดกนอกนิบาตล้านนาที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่ง^{๒๒}

^{๒๒} อุดม รุ่งเรืองศรี , รวมบทความวิชาการ ในมรดกวรรณกรรมล้านนา ล้านช้าง , (เวียงจันทร์ : หอสมุดแห่งชาติลาว ค.ศ. ๒๐๐๕), หน้า ๒๓๑.

สรุปมาแล้ว บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อวรรณกรรมในแถบอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงนั้นเป็นวรรณกรรมร่วม ของประเทศไทย และประเทศลาวที่มีรูปแบบ คำโครงสร้างเหมือนกัน คือผู้แต่งวรรณกรรมนั้นได้แต่งเรียนแบบชาดกในพุทธศาสนา หรือชาดกที่มาในพระไตรปิฎก แล้วแต่งเป็นวรรณกรรมชาดกในรูปแบบชาดกนอกนิบาต รวมถึงการเอานิทานพื้นบ้านมาปรับแต่งเนื้อหา บางทีผู้แต่งก็ขอเรื่องขึ้นมาให้เป็นชาดก หรือวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่มีตัวละครในเรื่องนั้นเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนา

๔.๔ บทบาท และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อจารีต ประเพณี วัฒนธรรมในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

จารีตประเพณี หมายถึง ประเพณี อันเนื่องด้วยศีลธรรมซึ่งคนส่วน หนึ่งถือว่ามิค้ำแก่สังคม ใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้น ไปไม่กระทำ ตามที่กำหนดไว้ ถือว่าผิดเป็นชั่ว ความประพฤติที่สืบต่อกันมาจนเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในหมู่คณะ เป็นนิสัยสังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่ต้องเอาอย่างบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตน หากจะกล่าวถึงประเพณีไทยก็หมายถึง นิสัยสังคมของคนไทยซึ่งได้รับมรดกตกทอดมาแต่ดั้งเดิมและมองเห็นได้ในทุกภาคของไทย เป็นการแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติอีกอย่างโดยเนื้อหาสาระแล้ว ประเพณี กับ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กลุ่มชนในสังคมร่วมกันสร้างขึ้น แต่ประเพณีเป็นวัฒนธรรมที่มีเงื่อนไขที่ค่อนข้าง ชัดเจน กล่าวคือ เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นเป็นมรดกคนรุ่นหลังจะต้องรับไว้ และปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปรวมทั้งมีการเผยแพร่แก่คนในสังคมอื่นอีกด้วย^{๒๓}

ในสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงโดยเฉพาะชาวพุทธในประเทศลาว และชาวพุทธในภาคอีสานของไทยนั้นได้มีวัฒนธรรมร่วมกันมาช้านาน ที่เรียกว่าฮีตสิบสอง ครองสิบสี่ ฮีตสิบสอง หมายถึง การกำหนดของชุมชนให้มีการร่วมกันทำบุญตามความเชื่อพื้นฐานในเรื่องของศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความเชื่อทางด้านสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ภูตผี เทวาอารักษ์ผีบรรพบุรุษ โดยจะนำปัจจัยทางด้านวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมและสภาพอากาศของพื้นที่ ผนวกเข้ากันอย่างกลมกลืนจนเกิดเป็นปัจจัยต่างๆ ในการกำหนดกิจกรรมของการทำบุญที่จะมีขึ้นในแต่ละเดือนตลอดทั้งปี และเนื่องจากคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดให้เป็นจารีต หรือสิ่งที่พึงถือปฏิบัติ ทำให้ประเพณีเหล่านี้ได้รับการประพฤติปฏิบัติสืบทอดทั้งยังได้มีการบอกกล่าว จากรุ่นสู่รุ่นเพื่อเป็นการ

^{๒๓} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , “ประเพณี”, [ออนไลน์].แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki>

ปลูกฝังแนวความคิดของคนในชุมชนให้เข้าไปในทางเดียวกัน ดังนั้นการละเมิดการปฏิบัติตามจารีตประเพณีดังกล่าวจึงหมายถึงการปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือ การเป็นส่วนหนึ่งของคนในชุมชน การร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน และการมีแนวความคิด ความเห็น ความเชื่อ หรือศรัทธาในแนวทางเดียวกับคนในชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการกำหนดบทลงโทษจากการละเมิดจารีตประเพณีของชุมชน ให้ผู้ที่กระทำผิดได้รับผลเช่นเดียวกับการกระทำของเขา

จากการศึกษาพบว่าภายในอีสานสิบสองเดือนของชาวพุทธในอนุภูมิภาคนี้ ล้วนเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งหมด และพบว่าประเพณีที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ก็มีหลายเดือนเช่น ประเพณีการฟังเทศมหาชาติ หรือทางลาวเรียกว่า บุญพระเวส ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์โดยตรง บุญพระเวส เป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่สำหรับชาว พุทธในแถบนี้ โดยอาศัยความเชื่อว่าถ้าผู้ใดได้ตั้งใจฟังเทศน์พระเวสจบภายในวันเดียว ก็จะได้เกิดมาในยุคศาสนาของพระศรี อริยมะตโดย บุญที่มีการเทศน์ พระเวส หรือเทศน์มหาชาติเป็นเรื่องสำคัญ เรียกว่า "บุญพระเวส" ซึ่งเรื่องหนังสือพระเวสหรือพระเวสสันดรชาดกนั้น เป็นหนังสือที่แสดงถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า ในคราวที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และได้บำเพ็ญทานบารมีในชาตินี้ด้วย ส่วนสาเหตุที่เรียกว่าบุญเดือนสี่ เพราะมีกำหนดทำกันในช่วงเดือนสี่เป็นสำคัญ

ทางภาคเหนือของไทยนิยมทำในวันเพ็ญเดือนสิบสองตามจันทรคติ แต่จุดมุ่งหมายก็คือการนำเอาจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์มาเทศ น้มาสอน และมีเหตุแห่งการฟังเทศ น้มหาชาติเหมือนกัน คือจากเหตุแห่งความเชื่อจากคัมภีร์ไตรภูมิมาลัยสูตรและชินกาลมาลีปกรณ์เล่าว่า พระศรีอริยมะตโดยเทพบุตร ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยมหาเถระ ซึ่งได้ขึ้นไปบนสวรรค์ให้มาบอกแก่พวกมนุษย์ว่า ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาจะใคร่ประสพพระศาสนาของพระศรีอริยมะตโดย ขอให้สดับรับฟังเรื่องเวสสันดรชาดกให้จบใน ๑ วัน ๑ คืนและบูชาด้วยประทีป รูปเทียน ธงฉัตร ดอกไม้ต่างๆ อาทิ ดอกบัว ดอกราชพฤกษ์ ดอกผักตบและอื่นๆ ให้ครบจำนวนชนิดละหนึ่งพันดอก อานิสงส์นั้นก็จะชักนำให้พบกับพระศาสนาของพระศรีอริยมะตโดยโดยสรูปอานิสงส์มีดังนี้

๑. จะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอริยมะตโดยซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า
๒. จะได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติอัน โอฬาร
๓. จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิทั้งหลาย
๔. จะเป็นผู้มีลาภยศ ไม้ตรี และความสุข
๕. จะเป็นบารมีหนุนให้บรรลุมรรคผลนิพพาน^{๒๔}

^{๒๔} ว่างแล้ว, หน้า ๘๓.

จากพื้นฐานความเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด เชื่อในผลของกรรม เชื่อในโลกอวมคติของชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงที่มีร่วมกัน และได้รับอิทธิพลจากคำสอนทางพุทธศาสนา ทำให้ประเพณี วัฒนธรรมในแถบนี้มีความเกี่ยวข้องกัน แต่ขั้นตอนในการปฏิบัตินั้นก็มีการแตกต่างกัน ไปบ้างตามท้องถิ่นนั้น ๆ

นอกจากนี้เรื่องพระเวสสันดร โภทิสัตว์ยังมีมาบทบาท ต่อจาริตประเพณี และมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของชาวพุทธในแถบนี้ เช่นประเพณีการสูดขวัญ การรับขวัญ การทำมาหากิน การทอผ้า การรักษาสภาพแวดล้อม การดำรงชีวิตด้วยความเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน และมีชีวิตอยู่ด้วยความหวังในโลกแห่งอวมการณณ์ นอกนี้เรื่องที่พระ โภทิสัตว์ หรือนิทานเรื่องอื่นที่เกี่ยวกับพระ โภทิสัตว์ก็มีเช่น เรื่องแม่กาเผือก ที่เป็นแม่ของพระ โภทิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ชาวพุทธในแถบนี้จึงนิยมจุดประทิปโคมไฟ บูชาผู้มีพระคุณ นอกนี้ความมีน้ำใจที่อยากจะช่วยเหลือคนอื่น ความมีเมตตา เป็นมิตรต่อผู้มาเยือน อันเป็นพื้นฐานวัฒนธรรมของในแถบอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงนี้ล้วน ได้รับอิทธิพลมาจากคุณสมบัติของพระ โภทิสัตว์

๔.๕ บทบาทและอิทธิพลของพระโภทิสัตว์ที่มีต่อการเมืองการปกครองในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

พระพุทธศาสนา เป็นสถาบันที่อยู่กับพุทธศาสนิกชนมาช้านานตั้งแต่สมัยพุทธกาล ตอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่พระองค์ทรงประกาศเผยแผ่พระสัทธรรมของพระองค์ให้กว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันกษัตริย์ถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญในการให้เข้ามาเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นพุทธมามกะและพระมหากษัตริย์ก็ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มาโดยตลอด เช่นพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้นจนพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่บริเวณพื้นที่ ในแถบอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ล้านนา ล้านช้าง เป็นต้น พระมหากษัตริย์ของแต่ละอาณาจักร ก็ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีถึงแม้บางครั้งจะมีสงครามที่ทำให้ศาสนสถานถูกทำลายเกิดความเสียหายแต่พระมหากษัตริย์องค์ต่อมาก็จัดให้สร้างบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามในพระพุทธศาสนาให้งดงาม เหมือนเดิม จนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการเมืองการปกครองจะมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก รูปแบบของสถาบันของพุทธศาสนาก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพบ้านเมือง

จากการศึกษาซากดึกหลายเรื่องพบว่าพระ โภทิสัตว์หลายพระองค์ได้เกิดมาเสวยพระชาติเป็น กษัตริย์ ที่ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม จากอิทธิพลจริยวัตรของพระ โภทิสัตว์นั้นทำให้ความคิดทางการเมืองของผู้นำแห่งอาณาจักร ในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ที่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนามานาน ทำให้เกิดมีแนวความคิด เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระ โภทิสัตว์ และพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระ โภทิสัตว์นี้ทรงได้รับการสมมุติขึ้นเป็น “มหาธรรมราชาธิราช” โดย

พระโพธิสัตว์ผู้เป็นธรรมิกราชาธิราช ต้องทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายราชอาณาจักรให้ทั้งสองฝ่ายเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อจรโลงพุทธธรรมให้บริสุทธิ์ให้คนทั้งหลายกระทำแต่สิ่งที่ดีชอบธรรมเพื่อจะบรรลุนิพพาน แต่เดิม “ธรรมราชา” หมายถึงพระพุทธเจ้า ตามความคิดทางพุทธศาสนาผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่า “ราชา” คือ ผู้ปกครองซึ่ง สงเคราะห์ซึ่งสัตว์โลกด้วย^{๒๕}

นอกจากกษัตริย์จะได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นผู้นำความสุขมาให้แก่ราษฎรแล้ว การปกครองแบบ ประชาธิปไตย ยังปรากฏในวรรณกรรมชาดก เช่น พระเวสสันดรที่ชาวบ้านไม่เห็นด้วยในการให้ช้างเป็นทาน ได้จับหนีจากนคร พระโพธิสัตว์ก็ยอมรับและหนีออกจากนคร อันเป็นรูปแบบของการปกครองแบบประชาธิปไตย

นอกจากนี้แนวความคิดในเรื่องพระโพธิสัตว์ศรีอริเมตไตรย ยังมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของคนในยุคที่สภาพบ้านเมืองมีความสับสนวุ่นวาย ผู้นำในการต่อสู้มักจะมีการโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อปลุกระดมคน เช่น อ้างตนว่าผู้มีบุญ และผู้มีบุญเหล่านี้มักมีพฤติกรรมคล้ายๆ กันคือ อ้างตัวว่าเป็นผู้วิเศษ จูติมาจากสวรรค์เพื่อมาบอกธรรมแก่ชาวบ้านให้ถือศีล กินถั่วกินงา ตัวผู้มีบุญมักแต่งตัวประหลาดๆ เช่น นุ่งขาวห่มขาว ถือเทียนและดอกไม้ทำน้ำมนต์ และทำพิธีตัดกรรมวางเวร หลายคนอ้างตัวว่าเป็นพระยาธรรมิกราช หรือพระศรีอริเมตไตรย ลงมาโปรดโลกมนุษย์ทุกคนจะได้รับการช่วยเหลือให้รอดพ้น จากข้าศึกศัตรู จะ สมบูรณ์พูนสุขพร้อมกันทั้งสังคม ไม่ใช่การรอดพ้นทุกซ์แบบตัวใครตัวมัน และบ้านเมืองก็จะ “ไม่มีเจ้ามีนาย ใบบ่จะกลายเป็นเงินเป็นทอง แผ่นดินเป็นตาผ้า แผ่นฟ้าเป็นใยแมงมุม ”^{๒๖} ถึงแม้ว่าแนวความคิดในรูปแบบนี้จะมีการจางหายไปจากสังคมในแถบนี้แล้วก็ตาม ในทางการเมืองยังมีการนำคำที่มีความหมายที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์มาใช้ยกย่อง หรือถากถางกันก็มี เช่น คำว่าผู้มีบารมี เป็นต้น

๔.๖ บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อผลงานด้านพุทธศิลปะในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

บทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อผลงานด้านพุทธศิลปะนั้นสืบเนื่องมาจากพัฒนาการของพระโพธิสัตว์ทางด้านพุทธศิลป์ ทำให้พระโพธิสัตว์ได้มีบทบาทต่อการสร้างสรรคงานศิลปะทางพระพุทธศาสนา ในอนุ ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงหลายด้านด้วยกัน เช่น ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม โดยศิลปินนั้นได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับ พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาท และมหายาน โดยผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่าง

^{๒๕} พระอริการเกียรติศักดิ์ กิตติเมโธ (กุนดี) “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๗.

^{๒๖} อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

รูปแบบ การสร้างงานทางพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ดังนี้

๑. รูปแบบการสร้างงานพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายเถรวาท
๒. รูปแบบการสร้างงานพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายมหายาน

๔.๔.๑. รูปแบบการสร้างงานพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายเถรวาท

จากหลักฐานพระไตรปิฎกที่ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทยึดถือเป็นหลักของพระพุทธศาสนา มีพระสูตรหลายสูตรที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นอดีตของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน หรือพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ได้มีการกล่าวถึงรูปแบบของพระโพธิสัตว์ที่เป็นอุดมบุรุษ หรือมหาปुरुสลักษณะ ที่เป็นแนวทางให้ศิลปินได้ถ่ายทอดรูปแบบของพระโพธิสัตว์ออกมาในรูปแบบของเจ้าชาย และยังมีชาดกที่หลายเรื่องที่พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ ทำให้งานศิลปะของพระโพธิสัตว์ออกมาในรูปแบบเจ้าชาย เช่น รูปพระเวสสันดร ที่ชาวพุทธแถบลุ่มแม่น้ำโขงนิยมวาดตามฝาผนังโบสถ์ วิหาร หรือผืนผ้าที่เรียกว่า ผ้าพระเวส เป็นต้น หรือพระโพธิสัตว์บางพระองค์ เช่น พระศรีอริยเมตไตรย ก็ได้คิดความเชื่อมาจากพระไตรปิฎกบ้าง เช่น พระอชิตภิกษุที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเป็นพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ก็มีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ออกมาเป็นแบบพระภิกษุ หรือสร้างให้ต่างไปจากพระพุทธเจ้า คือ ไม่มีพระเกศาม้วนเป็นขดแหลม หรือไม่มี เปลวเพลิงอันเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ธรรม แต่บางที่ก็สร้างเหมือนพระพุทธเจ้าทุกอย่าง หรือสร้างให้เป็นพระทรงเครื่องแบบกษัตริย์ ที่ได้คิดมาจากคัมภีร์มาลัยเทวสูตรก็มี

๔.๔.๒. รูปแบบการสร้างงานพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ทางฝ่ายมหายาน

จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีได้ทราบ อิทธิพลของของพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงนั้น เริ่มจากพระพุทธศาสนาแบบมหายานได้เข้ามามีบทบาทในอาณาจักรขอม อาณาจักรศรีวิชัย เป็นต้น ถึงแม้ว่าอาณาจักรศรีวิชัยจะมีจุดศูนย์กลางอยู่ห่างจากลุ่มแม่น้ำโขงมากก็ตาม แต่ถ้าเราดูตามสภาพความเป็นจริงทางด้านภูมิศาสตร์แล้ว แหลมสุวรรณภูมินี้ นับรวมทั้งหมดในอนุภูมิภาคนี้ มีการกล่าวถึงความรุ่งเรืองของนิกายมหายานว่า

หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๑ พระพุทธศาสนาในภาคใต้ได้เปลี่ยนจากการถือคำสอนตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท มารับอิทธิพลแนวคิดความเชื่อตามคติพระพุทธศาสนา มหายานมากขึ้น เนื่องจากอิทธิพลทางการเมืองของราชวงศ์ไศเลนทรอาณาจักรศรีวิชัยที่แผ่ขยายเข้ามา คติของพระพุทธศาสนา มหายานที่เข้ามาเป็นพื้นฐาน โลกทัศน์ของผู้คน โดยเฉพาะระดับผู้ปกครองทางตอนใต้ขณะนั้น ที่สำคัญ คือ คติพระโพธิสัตว์และการบำเพ็ญบารมี หลักฐานที่เป็นจารึกได้แก่ จารึกวัดเสมามือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๑๓๑๘ กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี (ผู้ถือดอกบัว)

และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี (ผู้ถือวัชระ) และธาตุ ไชยา รูปปฏิมาพระอวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ที่ไชยา เป็นต้น^{๒๗}

ความเจริญรุ่งเรืองของนิกายมหายานได้แผ่อิทธิพลมาถึงอาณาจักรขอมในยุคต่อมาทำให้มีการสร้างงานทางพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์มากมาย คติการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ของนิกายมหายานนั้นสร้างตาม คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์องค์ นั้น ๆ ส่วนมากจะออกมาในรูปแบบแสดงถึงความมีเมตตา กรุณาต่อสรรพสัตว์ เมื่องานศิลปะโดยรวมออกมาก่อจะเป็นรูปผู้หญิง แสดงถึงความอ่อนไหว ความมีเมตตาต่อสรรพสัตว์ โดยเฉพาะรูปเคารพของพระอวโลกิเตศวรจะมีพระหัตถ์ตั้งแต่ ๒ ขึ้นไปจนถึง ๑ ,๐๐๐ บางแห่งสร้างถึง ๘๔ ,๐๐๐ พระหัตถ์ก็มี ทั้งยังมีพระเนตรและพระเศียรจำนวนมากตามจำนวนดังกล่าวนี้ด้วย เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระมหาเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่ไพศาล สามารถสอดส่องช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้อย่างทั่วถึง เป็นต้น ถึ ิวว่างานศิลปะยุคแรกจะเป็นแบบมหานุรุษแต่ยุคต่อมาถึงปัจจุบันนี้ รูปเคารพกลายเป็นหญิงเต็มตัว

จากการศึกษารูปแบบการสร้างรูปเคารพที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ที่ปรากฏในอนุ ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงนั้น สรุปรวมแล้ว มีความแตกต่างกันมาก โดยเฉพาะที่มาของพระโพธิสัตว์นั้นต่างกัน ทางฝ่ายเถรวาทนั้นคติความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์มีรูปแบบมาจากพระไครยปฏิภนเป็นหลัก และปัจจุบันชาวพุทธในอนุ ภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงก็นับถือแบบนิกายเถรวาทเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่นิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์มากกว่าการสร้างพระพุทธรูป ส่วนทางฝ่ายมหายานนั้นพระโพธิสัตว์มีมากมาย และนิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์มากกว่าการสร้างพระพุทธรูป รวมถึงงานศิลปกรรมแขนงอื่นด้วย

^{๒๗} เสถียร โพธิ์นันทพระพุทธรศาสนาในราชอาณาจักรไทยปฐมมหามกุฏราชวิทยาลัย ๕๔๗) หน้า ๑๕.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ในด้านต่าง ๆ เช่น ความหมายตามรูปศัพท์ ประเภทของพระโพธิสัตว์ การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ และอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำ ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

พระโพธิสัตว์ในความหมายตามศัพท์ มีความหมาย ๓ นัย ดังนี้

๑. เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉียบแหลม จะได้ตรัสรู้

๒. เป็นผู้ที่มีอธิษฐานจิตดำเนินชีวิตตามอริมรรคทั้ง ๔ ประการคือ โสตาปัตติมรรค สกิทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค อันเป็นเหตุนำไปสู่การตรัสรู้

๓. เป็นผู้ที่จะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ ศัพท์ที่ใช้แทนคำว่า โพธิสัตว์ มีหลายศัพท์ เช่น มหาสัตว์ พุทธังกูร อนาภิสัมพุทธ และพระมหานุรุช

โดยความหมายตามศัพท์ และจุดมุ่งหมายที่สูงสุดแล้ว พระโพธิสัตว์ ทางฝ่ายเถรวาท และมหายานมีความหมายเหมือนกัน คือผู้ที่บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธะเจ้าในอนาคต โดยมีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลักคือบารมี ๑๐ ทศ และคุณธรรมอื่น ๆ อีก

พระโพธิสัตว์นั้นได้ถูกแบ่งออกเป็นหลายประเภท แตกต่างกันไป เช่นจำแนกตามระยะเวลา คุณธรรม ภูมิธรรม หรือ จำแนกตามระดับบารมีที่บำเพ็ญมา ส่วนทางฝ่ายมหายานนั้นก็มีการจำแนกประเภทของพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกัน มีทั้งที่เป็นประเภทบุคลาธิฐาน และธรรมมาธิฐาน หรือจำแนกตามรูปแบบการดำเนินชีวิตเช่น เป็นนักบวช เป็นฆราวาส

ในอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ **พระนิยตโพธิสัตว์** คือพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน และ**พระอนิยตโพธิสัตว์** คือพระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่

ในอรรถกถาจริยาปิฎกได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๓ จำพวกตามระดับปัญญาของผู้บำเพ็ญบารมี ดังนี้ **พระอุกฤษิตัญญุโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาแก่กล้า **พระวิปจิตัญญุโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญามัชฌม **พระเนยยโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์มีปัญญาน้อย

ในสารัตถสังคหะแปลแบ่งพระโพธิสัตว์ตามระยะเวลาการสร้างบารมี ๓ จำพวก ดังนี้ **พระปัญญาธิกะโพธิสัตว์** บำเพ็ญบารมีรวมทั้งสิ้น ๑๖ อสงไขยแสนกัป **พระวิริยาธิกะ** บำเพ็ญ

พระบารมีรวมทั้งสิ้น ๘๐ อสงไขยแสนกัป พระสัตถาธิกะ บำเพ็ญพระบารมีรวมทั้งสิ้น ๔๐ อสงไขยแสนกัป

โพธิสัตว์จรียา (การสร้างบารมี) คุณสมบัติที่จะทำให้พระโพธิสัตว์มีความแตกต่าง และบ่งบอกถึงความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นคือ บารมี มี ๑๐ ประการ ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละบารมีท่านแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับคือ “ขั้นบารมี (บารมี สามัญหรือปกติธรรมดา) “ขั้นอุปบารมี” (บารมีระดับกลาง) และ “ขั้นปรมัตถบารมี” (บารมีระดับ สูงสุด) เป็นบารมี ๓๐ ประการ ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตาม ภูมิธรรมและตามการปฏิบัติ แต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่สละ เช่นการสละสิ่งของที่เรารักให้เป็นทาน เป็นทานบารมี การสละอวัยวะในร่างกายให้เป็นทานเป็นทานอุปบารมี และการให้ชีวิต สละชีวิตให้เป็นทานจัดเป็นบารมีสูงสุด คือบารมัตถบารมี

ทางฝ่ายมหายานบารมีธรรม ที่พระโพธิสัตว์ ควรบำเพ็ญให้บริบูรณ์จึงจะได้ตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๖ บารมีธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี กษานติบารมี วิริยบารมี สมาธิ บารมี และปัญญาบารมี ภายหลังได้เพิ่มเข้ามาอีก ๔ บารมีคือ อุปายบารมี ปณิธานบารมี พลบารมี และญาณบารมี และเมื่อรวมกับของเดิมจะมีบารมีธรรม ๑๐ บารมีด้วยกัน

นอกจากบารมีธรรม ทั้ง ๑๐ ประการแล้วพระโพธิสัตว์ยังจะต้องปฏิบัติ หลักธรรม ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลให้การบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ สมบูรณ์ เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และหลักธรรมบางประการก็เป็นธรรมทั่วไปที่ทุกคนผู้ หวังซึ่งมรรคผลนิพพานก็ปฏิบัติได้

จากการศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์ได้มีการพัฒนาการตามการเวลา ไม่ว่าจะ เป็น พัฒนาการทางด้านประวัติ ทางด้านอุดมการณ์ และทางด้านพุทธศิลป์ พัฒนาการทางด้านประวัติ ของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาทสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ตอนใหญ่ดังนี้

๑. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏนับแต่ได้รับพยากรณ์
๒. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ในพระสูตรที่กล่าวถึงเฉพาะ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นับแต่จุติจากสวรรค์ จนถึงปรินิพพาน
๓. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ ในพระสูตรที่กล่าวถึงเฉพาะ พระพุทธเจ้าในอดีตปัจจุบัน และอนาคต

พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีพัฒนาการมาพร้อมกับประวัติของ นิยามมหายาน มีนักประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนามากมายที่ให้ทัศนคติเกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธ ศาสนามหายาน โดยเฉพาะ พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ที่เป็นหลักสำคัญของนิยามมหายาน

หลังจากที่นิกายมหายานปรากฏขึ้นเด่นชัดขึ้น ดังนั้น การพัฒนาการณของมหายาน ก็คือการพัฒนาการณทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน

พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้านอุดมการณ์โดยรวมการพัฒนาการทางอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้นพอจะแบ่งออกเป็นประเภทดังนี้

๑. อุดมการณ์เพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้า
๒. อุดมการณ์เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า
๓. อุดมการณ์เพื่อการช่วยเหลือสรรพสัตว์

พัฒนาการของพระโพธิสัตว์ในด้าน ทางด้านพุทธศิลป์พัฒนาการมาจากพุทธประวัติประวัติศาสตร์ทางพุทธศาสนา ความเชื่อท้องถิ่นที่พระพุทธศาสนาไปถึง และคุณธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ ทำให้ศิลปินได้ถ่ายทอดสิ่งเหล่านั้นออกมาเป็นรูปธรรม จัดเป็นงานพุทธศิลป์ ที่แสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อพระโพธิสัตว์ เพื่อใช้เป็นสื่อในการเข้าสู่แก่นธรรมทางพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์มีบทบาท และมีอิทธิพลต่อสังคมในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงในกรณีนี้ศึกษาเฉพาะประเทศไทย และประเทศลาว พระโพธิสัตว์มีบทบาทและอิทธิพล ต่อสังคมในหลายด้าน เช่นด้านจารีตประเพณี ด้านคติความเชื่อ ด้านวรรณกรรม โดยพระโพธิสัตว์นั้นจำแนกได้เป็นพระโพธิสัตว์จากอดีต คือพระโพธิสัตว์ที่เป็นอดีตของพระพุทธเจ้า ที่เสวยพระชาติเป็นชาติต่าง ๆ เช่นพระเวสสันดร เป็นต้น พระโพธิสัตว์ในปัจจุบันพบว่ามีหลายคนที่ยากจะบำเพ็ญตนเป็นแบบพระโพธิสัตว์เพื่อหวังที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนี้แนวความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ยังได้รับมาจากนิกายมหายาน แล้วนำมาผสมกับความเชื่อเดิมอยู่เป็นการแรกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม และพระโพธิสัตว์ในอนาคตนั้นทั้งนิกายเถรวาทและมหายานมีความเชื่อเหมือนกันว่าจะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ธรรมในอนาคต อันเป็นโลกแห่งอุดมการณ์ ทั้งสังคมชาวพุทธไทย และชาวพุทธที่ประเทศลาว ต่างก็ให้ความศรัทธาต่อพระโพธิสัตว์ในอนาคตนั่นก็คือโลกแห่งพระศรีอริยเมตไตรย

ด้านวรรณกรรมพบว่า เรื่องราวในพระพุทธศาสนานั้นมีมากมาย แต่ที่มีการนำมาอธิบายขยายความ เติมแต่งให้มีอรรถรสมากขึ้นนั้น ส่วนมากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เช่นมหากาพย์คำหลวง ที่เป็นชาดกเรื่องพระเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก แต่นำมาแต่งเติมอธิบายแต่ระตอน แบ่งเป็นกัณฑ์ได้ ๑๓ กัณฑ์ ภายมาเป็นวรรณกรรมชั้นยอดของพระพุทธศาสนาภาคพื้นลุ่มแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังมีชาดกหลายเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เช่น ปัญญาชาดก และวรรณกรรมท้องถิ่นที่แต่งตัวละครเอก ให้เป็นชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า โดยพระโพธิสัตว์เป็นตัวละครในเรื่องนั้น

ด้านคติความเชื่อจารีต ประเพณี พบว่าชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงที่มีคติความเชื่อเรื่อง เทวดาอารักษ์ เรื่องผีฟ้าผีดินเป็นภูมิจุดเดิมอยู่ก่อนแล้ว เมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนาก็มาผสมกับหลักกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา ที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำให้แนวความคิดเชื่อมโยงกันกลายเป็น ชาวพุทธแบบชาวบ้าน ที่เต็มไปด้วยจารีตประเพณี อันเป็นอัต ตาลักษณ์ของกลุ่มคนในแถบนี้ ที่มีคติความเชื่อในโลกอุดมการณ์ หรือโลกของพระศรีอริยเมตไตรย ถึงแม้ว่าจุดหมายที่สูงสุดในพุทธศาสนานั้นให้มาสนใจในปัจจุบัน และทำให้พันทุกซ์ในชาตินี้ และยังสามารถแสดงถึงภัยในวัดสงสาร แต่หลายคนก็ยังจินตนาการถึงโลกในอุดมคติอยู่ ดังที่จะเห็นได้จากความปรารถนา ถึงยุคพระศรีอริยเมตไตรย หลังจากการทำบุญกุศลต่าง ๆ

ด้านการเมืองพบว่าพระโพธิสัตว์หลายพระองค์ได้เกิดมาเสวยพระชาติเป็น กษัตริย์ ที่ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม จากอิทธิพลจริยวัตรของพระโพธิสัตว์นั้นทำให้ ความคิดทางการเมืองของผู้นำแห่งอาณาจักร ในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง ที่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนามานาน ทำให้เกิดมีแนวความคิด เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์นี้ทรงได้รับการสมมุติขึ้นเป็น “มหาธรรมราชาธิราช” โดยพระโพธิสัตว์ผู้เป็นธรรมิกราชาธิราช ต้องทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายราชอาณาจักรให้ เคียงคู่กัน นอกนี้พระโพธิสัตว์ยังนำมาเป็นเครื่องมือในการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองอีกด้วย

ด้านพุทธศิลปกรรมพบว่าพระโพธิสัตว์ได้มีบทบาทต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะใน ทุกแขนงเช่น จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม งานพุทธศิลปะที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ใน อนุภาคลุ่มน้ำโขงมีคติความเชื่อยึดถือตามพระไตรปิฎก รูปแบบพระโพธิสัตว์ออกมาเป็นงานศิลปะก็จะ เป็นไปตามเรื่องราวที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก หรือชาดกเรื่องนั้นๆ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้งานวิทยานิพนธ์นี้มีประโยชน์ต่อผู้ศึกษาและผู้สนใจ ในเรื่องพระโพธิสัตว์นี้ ให้มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำศึกษาวิจัยต่อไปดังนี้

๑). การศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์นั้นควรมีการศึกษาให้มากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ความหมายตามรูปศัพท์ คุณธรรมของพระโพธิสัตว์ พัฒนาการในด้านต่าง ๆ เพราะพระโพธิสัตว์นั้นเป็นจุดเริ่มแรกของการเกิดพระพุทธศาสนา ถ้าเราเข้าใจเรื่องพระโพธิสัตว์มากเท่าไร ก็ จะเข้าใจความเป็นมาของพระพุทธศาสนามากเท่านั้น

๒). การศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์นั้นควรศึกษาถึงความสำคัญจริง ๆ ว่าทำ ไม่ฝ่าย มหายานจึงยกพระโพธิสัตว์ให้เป็นจุดเด่นในนิกายมหายาน และทำไมนิกายมหายานจึงดำเนินตาม โพธิสัตว์มรรค

๓). ศึกษาคุณค่าของพระโพธิสัตว์ ที่มีต่อวรรณกรรมในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยพร้อมอรรถกถาแปล. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

กรมศาสนา. พระปฐมโพธิ์กถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

จรัส โฆษณานันท์. พระคัมภีร์วิชัยนิกายแห่งล้านนาไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดมีเดียเพรส,

๒๕๔๕

จามเช็ด เก ฟอสคาร์. พระพุทธศรีอริยมะตไตรย-อมิตาภาได้ปรากฏองค์แล้ว. แปลโดย นฤมล นคร-

ชัย, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๗.

จิตรา ก่อนันทเกียรติ. พระพุทธ พระโพธิสัตว์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจีน, กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๕.

จินดา ดวงใจ. สังข์ศิลป์ชัย. ขอนแก่น: คลังนานาธรรม, ๒๕๕๔.

จ่านง ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. พิมพ์ครั้งที่ ๑: กรุงเทพฯ :

องค์การการค้าของครุสภา, ๒๕๓๔.

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ. พระมาลัยคำหลวง. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๐.

คารารัตน์เมตตาริกานท์. ชุดประวัติศาสตร์สำหรับประชาชนประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบตและญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,

๒๕๔๕.

นายชะเอม แก้วคร้าย. สัทธรรมปุณฺทริกสูตร. แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต, กรุงเทพฯ: อมรินทร์-

พริ้นติ้งแอนด์พับริชชิง, ๒๕๔๗.

นาวาเอก ทองใบ หงษ์เวียงจันทร์. พุทธธรรมมหายานแบบญี่ปุ่น. พิมพ์ครั้งที่ ๒: กรุงเทพฯ: บริษัท

สหธรรมจำกัด, ๒๕๓๒.

บุญชัย นิลเกษ, ดร. พุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๒๖.

_____ ปรัชญาศาสนา. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖

บุญมี แทนแก้ว. พระพุทธศาสนาในเอเชีย (เน้นด้านอารยธรรม). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิยายเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๒๕.
ปัญญา สละทองตรง ป.ธ.๕. มลินปัญหา เล่ม๒. กรุงเทพมหานคร: กองศาสนศึกษา กรมศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔.

ประยงค์ แสนบุราณ. พระพุทธศาสนามหายาน. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีน့်เฮาส์, ๒๕๔๘.

ปรุดม့်บุญศรีตัน. หลักพระพุทธศาสนา. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.
ผาสุก อินทรารุช. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ ครั้งที่ ๑๒: กรุงเทพฯ
มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ ครั้งที่ ๕ : กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๕). มุนีนารถิณี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ ครั้งที่ ๑
กรุงเทพฯ : บริษัทเอส.อาร์. พรีน့်ติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑.

พระมหาเมธีวระคุณ(คำคุณ พิลาวงศ์). วัฒนธรรมและ อีตครองประเพณีอันดีงามของลาว .นคร
หลวงเวียงจันทน์ : สถาบันศึกษาด้านพระพุทธศาสนา, ๒๕๑๐.

พระมหาสมจินต์ สัมมาปญโญ. พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พิฑูร มาลีวัลย์ และไสว มาลาทอง. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเล่ม๑. กรุงเทพมหานคร:กรมการ
ศาสนา, ๒๕๒๗.

พอล คารุส. อามิตาพุทธ. แปลโดย ส.ศิริรักษ์, กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๕.

ภิกษุจัน วิสวภัทร. ประวัติพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ของมหายาน. มหิณคุณธรรมสถาน จังหวัด
ชลบุรี, ๒๕๔๘.

มหาสีลา วิระวงศ์. ประวัติเจดีย์โลกจุลณี หรือพระธาตุหลวง. นครหลวงเวียงจันทน์: สำนักพิมพ์
ดอกเกศ, ๒๕๕๓.

ไมเคิ้ลส์. ศีลาจาริกอุทโยทัยหลักที่ ๒. สถาบันไทยศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖.

รศ.ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. สานติทเวะ โพธิสัตตวจรยวตาร แนวทางแห่งการดำเนินชีวิตของ
พระโพธิสัตต. พิมพ์ครั้งที่ ๒ : กรุงเทพฯ : บริษัทส่องสยามจำกัด, ๒๕๔๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัยไตรภูมิภคา**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถานพิมพ์, ๒๕๔๔.

วศิน อินทสระ. **พุทธปรัชญามหายาน**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕.

_____ **พุทธจริยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๒.

เวสนา เอ วอลเลซ และ บี อลัน วอลเลซ. **วิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ สานติเทวะ**. โสรัจจ์-หงส์ลดารมภ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ศ.จ.หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. **พระพุทธรูปปรางต่างๆ**. กรุงเทพฯ : ยูโนเต็คโปรดักชั่น, ๒๕๓๑.

ส. ศิวรักษ์. **ความเข้าใจในเรื่องมหายาน**. กรุงเทพฯ: บริษัทส่องสยามจำกัด, ๒๕๓๕.

สถิต ศิลปะชัย. **พุทธปรัชญา**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : DS. Printing House Co., Ltd., ๒๕๒๗.

สารดสังคหแปล เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๒๘.

สุชาติ หงษา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา(จากอดีต สู่ปัจจุบัน)**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

สุวรรณ สกาอานันท์. **ปรัชญาพุทธทาส กับมหายานธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สุนทร ณ รังสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **พุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐.

เสถียร โภธินันท์. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑)**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระกวนอิมมหาโพธิสัตว์**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมธรรมทานพิมพ์แจก, ๒๕๒๒.

_____ **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ : กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____ **พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย**. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เสถียร โภธินันท์ และ เลียง เสถียรสุด. **คุณธรรมพระโพธิสัตว์**. กรุงเทพมหานคร: พลพณิชการพิมพ์, ๒๕๒๕.

เสถียร พันธรังษี. **พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาคาร. **มลินทปัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒: กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระญาณสังวร. **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทัศนะธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท**

กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนamahayan**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. **พระพุทธศาสนamahayan**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ : กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เอดเวิร์ด คอนซ์. **พระพุทธศาสนประวัติ**, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖).

เอ็ดเวิร์ด คอนซ์. **พุทธศาสนาประวัติสังเขป**. สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย

อันส์ โวล์ฟกัง ชูมันน์. **พุทธศาสนา (คำสอนและปรัชญา)**, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖).

แฮมมัน เฮสเช .**ลัทธินิรวาย** . แปลโดย สีมิน, เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสวิน(ซิลด์ เวอร์มบุงค์), ๒๕๔๓.

(๒) บทความ / สารสังเขปออนไลน์

วิทยา ศักยภินันท์. “อุดมการณ์พระโพธิสัตว์”. วารสารมนุษยศาสตร์. ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๒): หน้า ๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **ตามรอยโพธิสัตว์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://anamnikaya.is.in.tp/?md=content&ma=show&id=16> [๑๘ มกราคม ๕๓].

มหาอุทัยชัย วชิรเมธี. **พระอวโลกิตศวรรโพธิสัตว์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.dhamma4u.com/index.php/categoryblog/62-nn-.html> [๑๘ ม.ค. ๕๓].

(๓) วิทยานิพนธ์ ;

นางสาวสินีนารถ วิจิตรการลิขิต. “พระพุทธเจ้าในอนาคตของสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี พระศรีอริยเมตไตรยในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

นางสาวอัมพวรรณ สุริยไชย “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสุพรรณโมกษะหมาเก้าหาง”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๔๖.

ประพจน์ อัครวิรุฬหาร. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** . บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ประโยชน์ ส่องกลิ่น. “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเถรวาทและมหายาน”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๒๓.

พระมหาธวัชเชมช โข. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเทศมहाชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย , ๒๕๓๗.

พระมหาสมชาติ นนุทรมุมิโก (บุญนารีย์). “คุณค่าการเทศน์มหาชาติในล้านนา”. วิทยานิพนธ์

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๕.

พระมหาสมยศ อภายุตโต(เสนานุช). “การศึกษาแนวคิดเรื่องพระอวโรกิตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม)

ในพุทธศาสนมหายาน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศศรีษา). “ การศึกษาวิเคราะห์ปัญญาปารมีของมโหสถ”. วิทยานิพนธ์

พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระราสสะคะละ สีวลี เถโร. “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาทางจริยศาสตร์ เกี่ยวกับความกรุณาของ

พระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๒.

พระอธิการเกียรติศักดิ์ กิตติเมโธ (กุนดี) “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่ง

เกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,
บัณฑิตวิทยาลัย : มหา วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ไพลิน องค์สุพรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖.

ศศิวรรณ กำลังสินเสริม. นางสาว. “การศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์ลลิตวิสตระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖.

ภาคผนวก

รูปภาพประกอบแสดงถึงบทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ในด้านต่าง ๆ
ที่มีต่อชาวพุทธในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง

ภาพที่ ๑*

เสมาหินสลักเตมียชาดกครั้งพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ พบที่บ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

*ที่มาของภาพ : นาวาตรี สมพงษ์ สันติสุขวันต์ “การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์
พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑)

ภาพที่ ๒

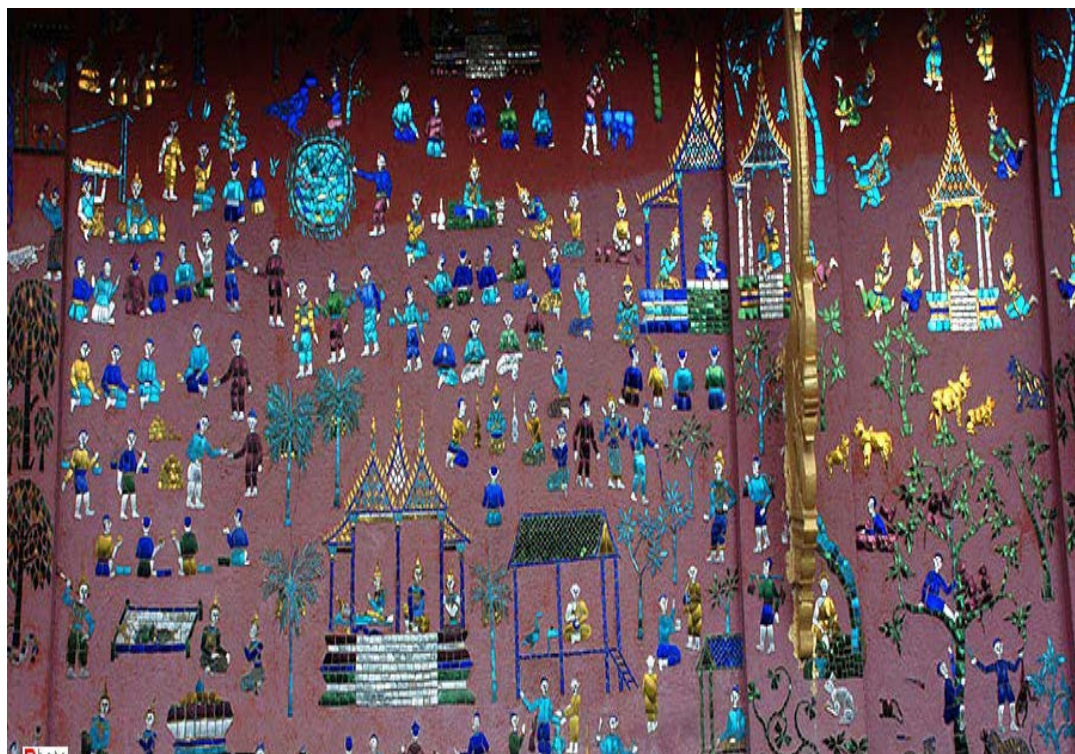
เสมาหินสลักมโหสถชาดก ครั้งพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี

ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ พบที่บ้านกุดไทรงาม อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

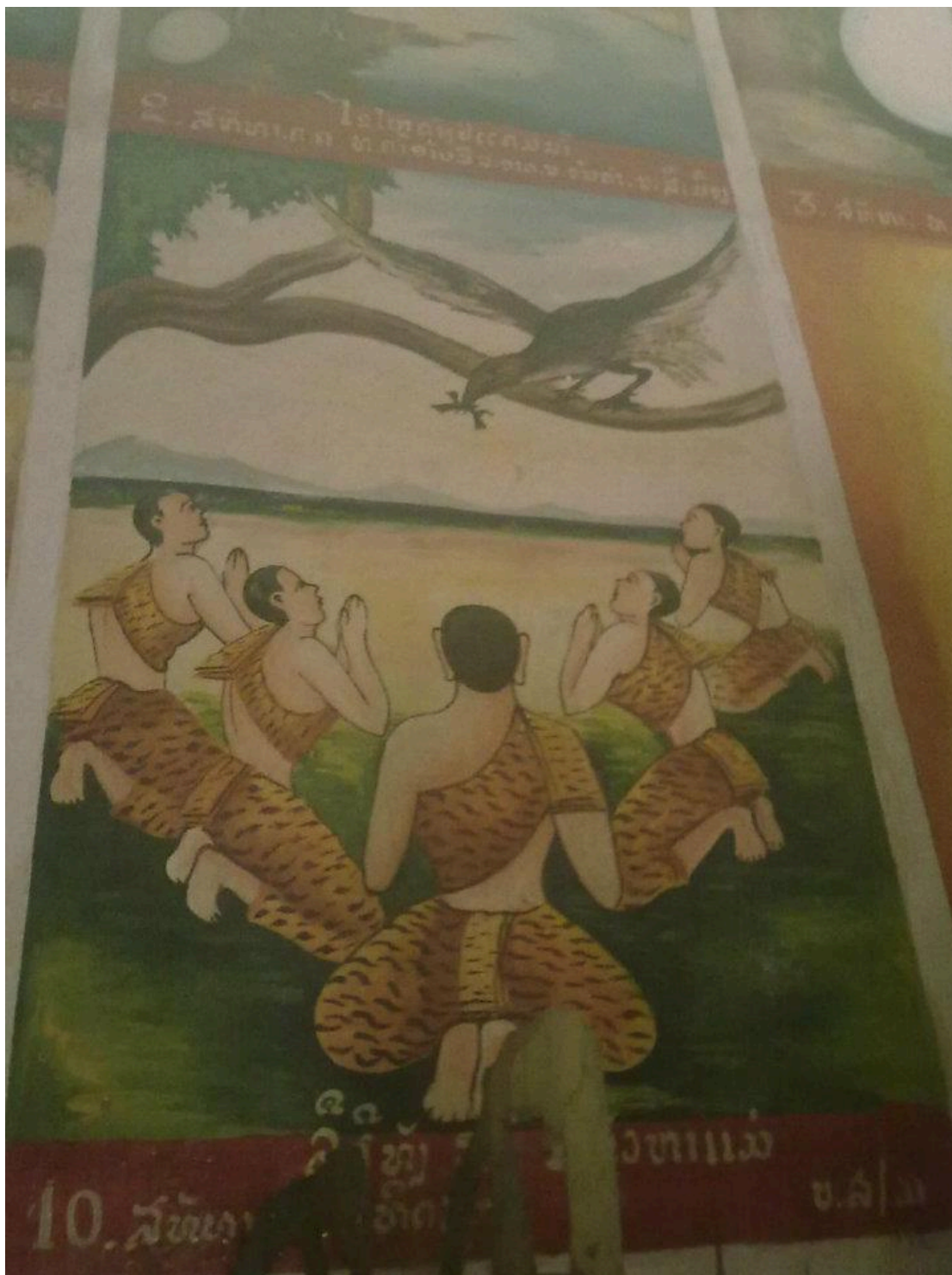
ภาพที่ ๓

ภาพผ้าพระเวสเป็นภาพวาดบนผ้าเพื่ออธิบายเรื่องพระเวสสันดรชาดก และยังแสดงถึงวิถีชีวิตของคนในสังคมอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงอีกด้วย

ภาพที่๔

จิตรกรรมกระจกสีฝาผนังวิหารวัดเชิงทองหลวงพระบาง ที่แสดงถึงพระชาติต่างของ
พระโพธิสัตว์ มีทั้งชาติที่มาจากพระไตรปิฎก และชาติที่นักปราชญ์โบราณแถบอนุภาคลุ่มแม่น้ำ
โขงแต่งขึ้น เช่นจากปัญญาสชาดกเป็นต้น

ภาพที่ ๕

ภาพวาดแสดงถึงแนวความคิดเรื่องพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ครั่งเป็นพระโพธิสัตว์
ภาพจากวัดสี่สว่างวงศ์ เมืองไชยบุรี แขวงไชยบุรี ประเทศลาว

ภาพที่ ๖

พระศรีอริยเมตไตรย ปางมารวิชัย พุทธศิลป์แบบรัตนโกสินทร์ขนาด หน้าตักกว้าง ๕๒ เซนติเมตร สูง ๑๐๗ เซนติเมตร หล่อสำริดลงรักปิดทอง เป็นการหล่อแบบพระสาวก คือพระเศียรไม่มีเปลวรัศมีประดิษฐาน ณ วัดไผ่ จ. ลพบุรี ภาพจาก <http://www.dhammajak.net> ๑๘/๑๐/๒๕๕๔

ภาพที่ ๗

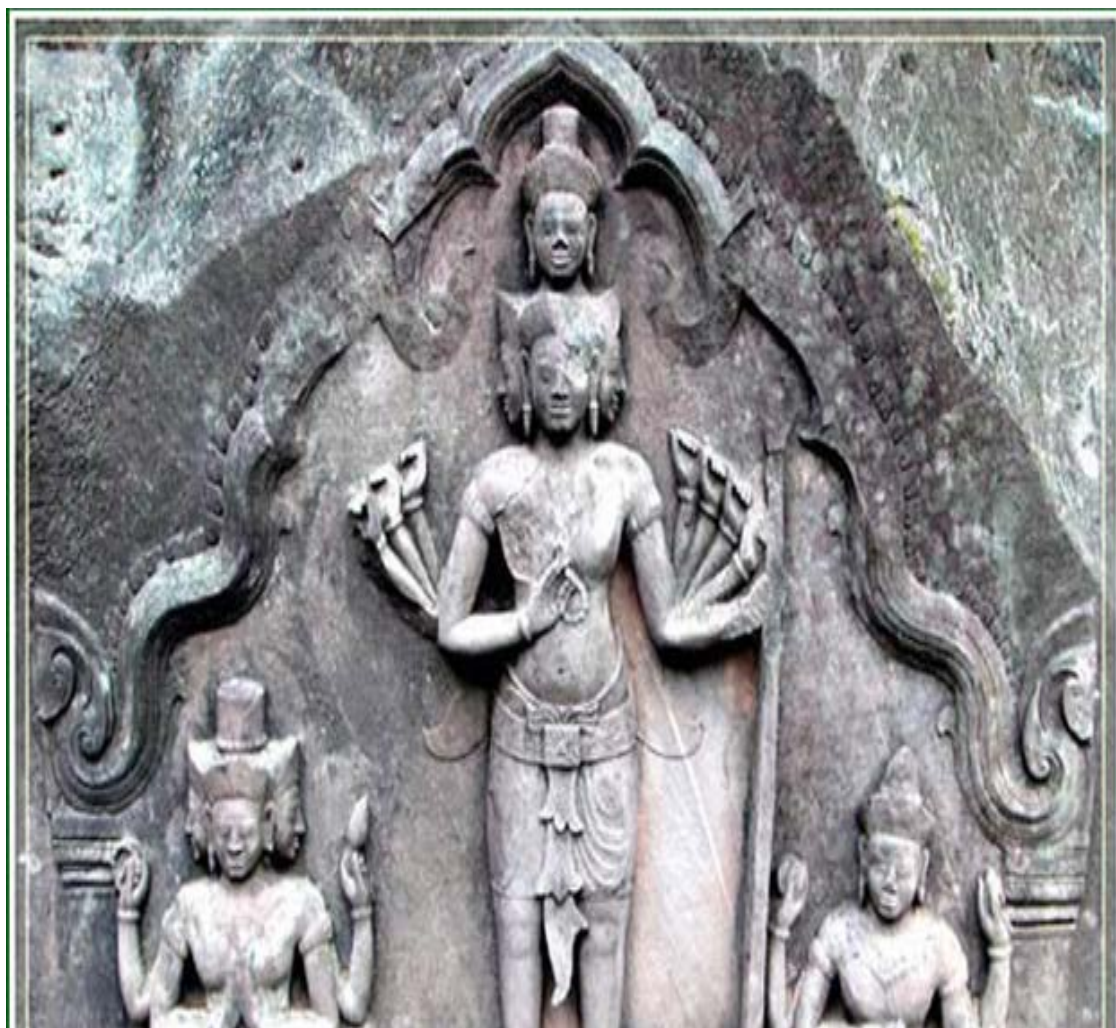
พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์อีกแบบหนึ่ง ที่สร้างตามความเชื่อจากคัมภีร์มาลัยทวาร
สูตร ซึ่งมีรูปแบบเป็นเหนือเทพบุตร

อิทธิพลจากนิกายมหายาน

ภาพที่ ๘

ภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะศรีวิชัย จากเว็บไซต์ learners_in_th ๑๘/๑๐/๒๕๕๔

ภาพที่ ๕

ภาพแสดงถึงโพธิสัตว์ หลายเศียร หลายกร ศิลปะขอม ภาพจากปราสาทหินวัดภูจำปา
สัก ประเทศลาว

ภาพที่ ๑๐

ภาพใบหน้าพระโพธิสัตว์ จากปราสาทขอมศิลปะขอม ภาพจาก www.wikipedia.org/wiki/Bayon

ภาพที่ ๑๑

พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์สร้างตามคติความเชื่อของชาวพุทธนิกายมหายาน โดยเฉพาะประเทศจีน และได้แผ่อิทธิพลมาถึงอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขงด้วย ซึ่งมีรูปร่างเหมือน พระสังกัจจายน์ที่เป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่งในนิกายเถรวาท

พระศรีอริยเมตไตรยอีกแบบหนึ่งของนิกายมหายาน ที่มีการสร้างแบบทรงเครื่อง
มีส่วนคล้ายคลึงกับคติทางฝ่ายเถรวาท ภาพจากวัดโพธิ์นาถ ประเทศเนปาล

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/นามสกุล : พระบุญเทียน พุทธโร (ปัญญาแก้ว)
- ชาติภูมิ : เกิดวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ ๒๕๒๖ ที่บ้านด่าน เมืองท่ามิไช แขวงไชยบุรี
ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
- การศึกษา : จบประถมศึกษา โรงเรียนบ้านด่าน ปี พ.ศ ๒๕๓๘
จบมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนมัธยมท่ามิไช ปี พ.ศ ๒๕๔๐
จบมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนมัธยมสมบูรณ์สงฆ์ไชยบุรี ปี พ.ศ ๒๕๔๖
นักธรรมชั้นเอก ปี พ.ศ ๒๕๕๑ สำนักเรียนวัดฝายหิน ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ มจร.รุ่นที่ ๕๕/๒๕๔๘
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดฝายหิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร : ๐๘๕๖๒๓๓๐๗๒ Email: nagha_09@hotmail.com,
facebook: Bounthien rattanapanyo